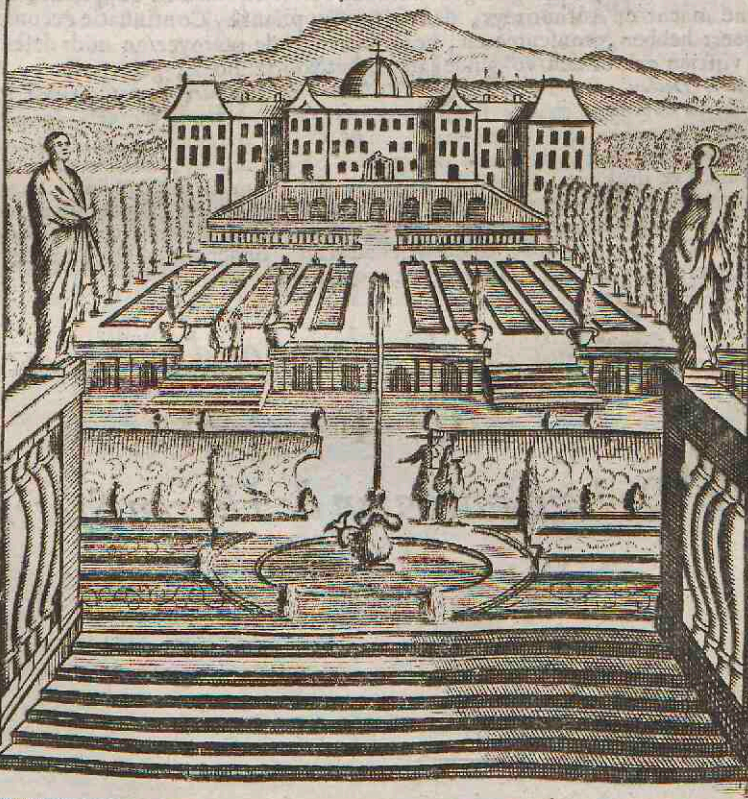

Den verstandigen hovenier, over de twaelf maenden van 't jaer, zijnde het II. deel van Het vermakelyk lant-leven : beschrijvende, hoe men op de beste en bequaemste maniere sal hoven, thuynen, lust-hoven en boomgaerden verordineeren, bereyden, beplanten, en bezaeijen, als mede, hoe men alderhande ooft en fruyt, kruyden en bloemen, wortelen en zaden, op sijn behoorlijke tijt sal vergaderen, met een onderwijsinge van der selver aert, kracht en gebruyk, tot onderhoudinge van 's menschen gesontheyt, seer dienstigh voor alle den genen, die geerne schoone vruchten en groot profijt soudentrekken

<https://hdl.handle.net/1874/214480>

De
Verftandige
HOVENIER

Met Privilegie voor 15 Jaaren. 1696.

Consent en Privilegie.

DE Staten van Holland, en West-Vriesland doen te weten, alsoo ons verroont is by de Wed: van GYSBERT de GROOT, Boekverkoopster, woonende tot Amsterdam, dat wy op den 10 Decem-ber 1668. aen MARKUS DOORNIK, mede Boekverkooper aldaer, hadde gesieven te verleenen Oôtrooy voor de tijd van vijftien als doen eerstkomen- de jaren tot het drukken, ende verkoopen van seker Boek geintituleert, *Het Vermakelyk Landleven, bestaende in drie Deelen*, als eerstelyk, *den Nederlandsen Hovenier, met curieuse Platen versiert*; ten tweeden, *den Verstandigen Hovenier*; en ten darden, *den Ervaren Huyshouder*; mitsgaders *de verstandige Kok*, en welke voorsz. Privilegie de gemelde MARKUS DOORNIK al op den 30 July 1677. voorleden, aen den Suppliant had overgedragen en getransporteert, sonder eenigh recht of actie daer aen te reserveeren; ende alsoo de tijd van het gemelde Oôtrooy stond te expi- reeren, ook den Suppliant beducht was dat by yemant het voorsz. Boek ten geheele of ten deelen, in eeni- ge Talen souden mogen werden nagedrukt en verkocht; soo keerden den Suppliant sich tot Ons, ootmoe- delijk verzoekende Continuatie van Ons voorgeschreven Oôtrooy voor den tijd van vijftien jaren, om het voorsz. Boek alleen te mogen drukken en verkoopen in alderhande Talen, met verbod aen allen en een yegelyk, wie het ook soude mogen wesen, het gemelde Boek in 't geheel of ten deelen, noch ook in 't kleyn of groot, in eenige Talen na te drukken, ofte elders nagedrukt, in onsen Lande te brengen, ver- handelen, verkoopen, ofte doen verkoopen, alles in *comuni forma*. SOO IS 'T, Dat wy de sake en 't ver- zoek voorsz. overgemerkt hebbende, ende genegen wesende ter bede van den Suppliant, uyt Onse rechte Wetenschap, Souvereync macht en Authoriteyt, den selven Suppliant by Continuatie geconsenteert, geac- cordeert ende geôtrooyeert hebben, consenteeren, accordeeren ende oôtrooyeeren mids desen, dat sy, ge- duerende den tijd van vijftien achter een volgende jaren, het voorsz. Boek, geintituleert, *Het Vermakelyk Landleven, bestaende in drie Deelen*, als eerstelyk, *den Nederlandsen Hovenier, met curieuse Platen versiert*; ten tweeden, *den verstandigen Hovenier*; ten darden, *den ervaren Huyshouder*; mitsgaders *den verstandigen Kok*, binnen den voorsz. Lande alleen sal mogen drukken, doen drukken, uytgeven en verkoopen: verbiedende daerom alle en eenen yegelyken, het selve Boek in 't geheel of ten deelen, noch ook in 't groot of in 't kleyn, in eenige Talen naer te drukken, of elders naer gedrukt, binnen deselve onsen Lande te brengen, uyt te geven, ofte te verkoopen, op de verbeurte van alle de naergedrukte, ingebrachte, ofte verkochte Exemplaren, ende een boete van drie hondert guldens daer en boven, te appliceeren, *Gelyk alles breeder by de Origineele Brieven van Oôtrooy begrepen is*. Gedaen in den Hage, onder onsen Grooten Zegel, den 9 De- cember, in 't Jaer onses Heeren duyzent ses hondert ses en tnegentigh.

Onder stond,

G. FAGEL.

Ter Ordonnantie van de Heeren Staten,

SIMON van BEAUMONT.

Den
VERSTANDIGEN
HOVENIER,

Over de twaelf Maenden van 't Jaer.

Zynde het II. DEEL van het
VERMAKELYK LANT-LEVEN.

Beschryvende / hoe men op de beste en bequaemste maniere sat Hoben/
Chuppen / Lust-hoben en Boomgaerden beoördineeren/
bereyden / beplanten / en bezaeijen.

Als mede,

Hoe men alderhande Ooft en Fruyt, Kruiden en Bloemen, Wortelen en Zaden, op sijn behoortijke tijt sal vergaderen.

Met een Onderwijfinge van der selver aert, kracht en gebruik, tot onderhondinge van 's menschen gesontheyt.

Deer dienstigh voor alle den genen / die geerne schoone Duchtten en groot profijt souden trekken.

Beschreven door P. NYLANT, der Mediçijnen Doctoor.

Noyt voor desen soo gedrukt.

AMSTERDAM,

By de Wed: van Gijsbert de Groot, op de Nieuwendijk, tusschen de twee Hacrlammer Sluysen in de groote Bybel, Met Privilegie voor 15. Jaren. 1711.

HOVENIERS REGISTER,

Om te weten wat men in 't Hof heeft / of wat'er noch ontbreekt / seer dienstigh om
in goede ordre sijn Hof af te deelen / en pedet soort by het sijne te
setten / gelijk wy hier vertoonen.

De Ooftboom en Fruythof, beplantme met

Appelboomen.	Abricoos.
Pereboomen.	Que-appels.
Limoenen.	Noteboomen.
Orangien.	Hafelaer.
Jasmin.	Mispelboomen.
Amarellen.	Vijgen.
Kricken.	Wijngaert.
Karsen.	Granaet-appels.
Aelbesyen.	Laurier.
Kruysbesyen.	Genever.
Pruymen.	Vlierboom.

De Medicinale Kruyt-Hof met

Angelica.	Hipericon.
Aloë.	Lepelbladen.
Byvoet.	Malve Pappelen.
Camillen.	Schelkruyt.
Carde Benedictus.	Sinau.
Centaurea.	Senegroen.
Galiga.	Wintergroen.
Gentiaen.	Walwortel.
Hafelwortel.	
Heemstworre.	
Hoolwortel.	

De Kool- en Wortel-Hof met

Kool.	Aspargies.
Bloemkool.	Pompoen.
Savoy.	Meloen.
Wortelen.	Comcommers.
Pingsternakelen.	
Bietwortelen.	
Suykerwortelen.	
Cichorey wortelen.	
Peperwortelen.	
Radijs.	
Rapen.	
Ajuyn.	
Knoflook.	
Bitterawien.	
Articioks.	

De Lelien, Rosen, en Bloemen-Hof met

Annemonien.	Pionen.
Angelieren.	Rosen.
Aquileyen.	Ridderspoor.
Kroon Imperiael.	Sleutelbloem.
Duyf-kruyt.	Sonnebloem.
Duyfentschoon.	Stokroos.
Goutsbloem.	Tunisbloem.
Helmkruyt.	Tulpen.
Ireas.	Tyloofen.
Lelien, roode, witte.	Vingerhoet.
Lelie Convalbi.	Violen.
Constantin bloemen.	Munniks kappen.
Mater.	Wolle-kruyt, of
Maeghdelieven.	Koningskeers.
Narcissen.	Cimbale klokjes.

De Sala- en Warmoes-Hof met

Endivie.	Anijs.
Kropsla.	Kars.
Vette kors.	Kervel.
Biet.	Latou.
Bieslook.	Longkruyt.
Betonic.	Leverkruyt.
Bloetkruyt.	Parey.
Costus.	Pietercelie.
Ceul.	Pimpernel.
Confilie.	Porceleyn.
Comijn.	Spenagie.
Dil.	Sucringh.
Dragon.	Vennekool.

De welriekende Kruyt-Hof met

Alst.	Nip.
Averruyt.	Poley.
Basilicum.	Roosmarijn.
Balsum.	Rijnevaern.
Bedstroo.	Salie.
Camillen.	Sevengery.
Conscie.	Tijm.
Ysoop.	Wijnruyt.
Laurier.	Duyf-kruyt.
Lavendel.	
Mater.	
Majoleyn.	
Munte.	

Er dat wy treden tot de Oeffeninge / die een verstandige Hovenier ontrent peder maent van het Jaer moet in acht nemen / sal noodigh zijn / dat wy eenige generale regulen of plichten voorszrijven / waer door een Hof en Boomgaert in goede order gebracht en onderhouden wort.

De eerste plicht van een Verstandige Hovenier / is / ynt te kiezen een bequame plaetse / om een Hof en Boomgaert te maken / waer in hy voornamentlyk sijn oogh moet slaen op de vruchtbaerheyt des gronts. De plaetse albus uptgekosen / moet hy deselve in een Hof ofte Thuyt en Boomgaert afdeelen.

Het Hof bereyft een losse / en matelijck bochte en vette gront / daer en boven is hier van nooden een open en vrye lucht / want men gemeenlyck siet / en door erbarentheyt de waerheyt hier van bevint / dat de kuyden door al te groote schaduwte veel tengerder voortspuyten / en gelijk als onderdrukt worden. Om nu een nieuwe Thuyt of Hof ynt de gront wel te ontwerpen / sal men voorsz eerst een breet padt / na dat de groote van die plaets toelaet / recht van voren tot achteren midden door den Hof maken; alsoo ook aen wederzijden / nevens de Heyningen / gelijk mede aen het voorsz en achterste eynde / na dat men twee voet tot een Rabat langhs deselve heeft laten leggen: welke drie paden met een kuyts- of Wars-padt in 't midden van den anderen werden doorszuden / waer door den Hof sich in vier gelijcke deelen komt te vertoonen; van dewelke men een of twee tot een Bloem-perck verkieft / en de anderen met wel-verdeelde Bedden en Rabatten laet leggen: De liefhebbers worden verscheyde Modellen om Hoben te leggen / vertoont / in het eerste Deel van den Nederlantzen Hovenier.

Den Hof kan vorders opdenlijck afgeschepden worden in een Bloem-hof / de Medcinale wel-ruphenden kuyt-hof / de Kool- en Wortel-hof / en epudelijck in de Sala- en Warmoes-hof.

Ontrent dese deelen des Hofs dient in acht genomen / dat de Beddens / om bequamelijck

te konnen zaeyen / planten / het onkuyt uytwieden / of de goede kuyden af te snyder / niet bzyeder / als vier voeten / ontwerpen en werden / doch de langhte moet men na de groote van peder Park schijfaken; oock is noodigh dat de Beddens rontom met sijne Palis of met Nert-latten beset zijn.

De Paden tusschen de Beddens moeten twee voeten breet zijn / maer de gangen midden door / als kuyts-gangen / Gaideryen en Wandelingen / kan een peder na sijn believen / ende de groote van sijn Hof of Boomgaert / ruyt en breet maken.

De Boomgaert begeert een goede gront / dewelke boven met dzooge aerde versien / en onder vochtigh is: Indien het aerdtrijck boven te nat of vochtigh is kan 't selve / het water door Gribbens afgelept zijnde / verbetert werden; daer en boven begeert een Boomgaert een vryen en wel ter Sonne-gelegene lucht / nochtans dientse met hooge Boomen / tot een beschutsel voorsz de koude schyale en barre winden / als oock voorsz quade blammen / Zee-dampen / Meel-dauw / en Hym / omthuyt ofte omcingelt te zijn.

Indien de plaetse groot is / kan den Hof en Boomgaert tot bezydingh bequamelijck met een Dijver / ofte bzyede Water-gracht omgzaen worden / wiens kanten niet Hulst / Vagedoorn / Wpen-boomen / &c. omhuytinght zijn.

De tweede plicht van de Verstandige Hovenier / is altyt goede mis in voorsz te hebben / om na tijt en gelegentheyt het doyre aerdtrijck / of de onbzychtbare Boomen / te bemisten / voedigh en vruchtbaer te maken: Hierom moet hy letten / welke Mis hem dienlijck en van nooden is. Koemis van een jaer oudt / doch niet onder / is profijtelijck in de Hoben. Versche Koemis / om datse veel onkuyt doer voortspuyten / is niet goet. In Duytslant worden de Moeshoben veel met Schapemis gemest / en wort aldaer voorsz de beste geacht. Paeremis om datse seer heet is / wort een boet twee ofte drie onder de Bedden of de Meloenbergen gelept / om het zaet in de voorsz vzoeg ynt de aerde te doen spuyten.

Maniere om te Enten.

Eer wy aenvangen om de twaelf Maenden van't Jaer te beschrijven, heeft het den Verstandigen Hovenier goet gedacht voor af de Entery en winningen der Boomen, te beschrijven; uyt oorsaek dat dese niet wel onder de twaelf Maenden van't Jaer te passe konnen gebracht worden.

Maniere om Boomen en Wijn-
gaerden te winnen.

Beschalben het zaeyen en planten der Boomen / zijnder verscheyde manieren om de Boomen te verbeteren / veranderen en te verheerlijken / en dat door de konst van In-entingh / Af-zuygingh en Oculatie: daer be-
reffens ook hoe men de Wijn-
gaerden door
Inlegginge kan winnen en voortteelen / ge-
lyk door uytwerkingen in dese reffensgaerde
Figuren verdoont en aangewesen wort.

Door eerst gaet den Verstandigen Hove-
nier aenwijfen hoe weder vruucht kan verbe-
tert worden / als volght:

Door In-entingh.

Op Appelen ent men Appelen.
Peren op Peren.
Afspeelen en Queen op Doornen.

Af-zuygingh.

Op Appelen zooght men Appelen.
Peren op Peren.
Alderhande Kerffen en Morellen op
Kerffen.
Pruymen / Persiken / Abzicoos en Aman-
delen op Pruymen.
Afspeelen en Queen op Doornen.

Oculatie.

Op Peren Oculert men Peren.
Abzicoos / Persik / Pruymen en Aman-
delen op Pruymen.
Kessen op Kessen: en voortz peder soort van
Boomen op sijn soort.

Het Enten doet men in de
Maert.

De maniere om te Enten geschiet in de
spete van de stam / het welck soe de stamme
wat dun is aen de zyde / en soe die wat
dik is aen beyde zijden kan geschieden: die
men dan in't midden op split / om de griffe
aen

Maniere om te Enten.

aen beyde zijden in te stekten; wel toefsende dat de buyten-bast van de griffe van de bast van de stam net nevens malkanderen komt te staen; want anders en kan de griffe niet groeyen noch vat krijgen / en dat men dan de splete ende griffe niet Ent-was / of Koe-hapz en Pot-aerde wel dooz malkander vermenght / ofte gebouwt / ende daer mese wel omgelept ende besozght.

Om dit wel wyl te werken / soo sal men een stam verkiezen van dien aert als men daer op begeert te enten / doch dat hy een Jaer te voren geplant zy; maer kan ook wel met het planten geschieden. Dese sal men met een sijn zaeghje afkorten op soodanige hooghte als men die begeert te hebben / dan sal men met een mes het gezaeghde boven wat afsnijden om den bast daer beter ober te groeyen / ende dan met een Snoep-beptel ofte sterck Ent-mes een sneede of splete boven in maken / daer het Ent behoorlijk in geset kan worden / en dat de buytenste bast van het Ent met den bast van den Boom wel ober een komt / net op malkander staet / ende dan wel besozght booz alle schade / gelijk boven geseyt is. Staet ook wel te letten dat het Ent wel verkosien ende gesneden wort; de verkosinge sal sijn van eenjarigh seughdigh hout / wyl de toppen van een vuchtbaeren boom / van soodanige vucht als gy begeert / ende soo snijden dat het Ende maer twee à drie botten ten hooghsten heeft / dan neffens de laeghste botte wederzijts wat schuys af na beneden gesneden / om het Ent te maken; ook dat den astersten bast niet heel wech gesneden wort / de laeghste botte booz aen gerekent / soo dat het Ent achter wat dunder als booz moet wesen / gelijk de bygaende Figure No. 1. vertoont.

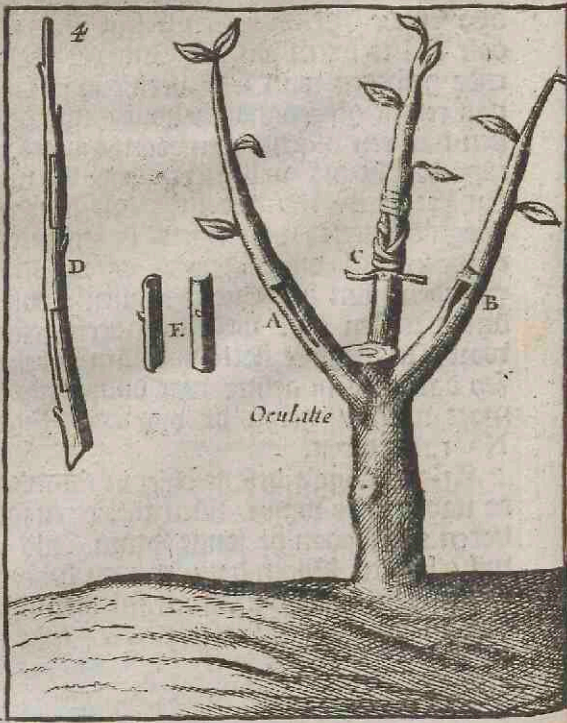
Af-zuppinge / dese geschiet in Maert / op de nabolgende wijze: Men plant een jaer te voren een soodanige jonge Stam / als men wil / by een Boom daer af men begeert te zuppen / dese boozsz. Stam sal men op sijn behoorlijke hooghte afkorten / ende op-

spijten / op deselve ordze als of hy geent soude werden / dan neemt het uyterste van een tak des Booms / (daer u Stam by geplant ende wel gewortele staet) sijdt daer soodanigh een Ent (dat aen den tak vast moet blyben) even op de maniere als in 't enten geleert is / voegh dat in de boozsz. splete van de jonge stam / dat ook de uytterste basten te samen ober een komen / dit gedaen zijnde sult het als voren met Ent-was wel voozsien / ende op dat booz het bewegen van den ouden Boom / u Ent geen schade sijdt / soo sult gy een pale of stack setten / daer gy den tak mede sult bedwingen / dat hy booz den wint niet komt te schudden: dit sult gy soo laten staen tot het najaer; ende als gy siet de Ente gebat ende geschoten is / soo sult gy deselve van den ouden tak / dicht aen de nieuwe stam afsnijden / gelijk in dit werk in de Figure No. 2. wert aengewezen.

Wijngaerden worden dooz inlegginge in Febuario booztgeteelt / ende worden hare eenjarige ranken ofte loten die by de aerde staen / in de aerde ingelept / gelijk als op de plaet-Figuere 3. vertoont wort; men set ook wel een mantje in de aerde / ende leyt den rank daer booz / om als hy daer in gewortelt is / met het mantje met aerde te verplanten / om alzo den Wijngaert te verplanten / met de induse hinderis.

Ook wannecr de Wijngaert soo hoogh is / dat hy met sijn ranken verre boven de aerde is / soo set een mantje boven in den Wijngaert / doet'er een rank deur / en vult het mantje met aerde / ende den rank sal daer in wortelen.

Mede als gy u Wijngaert snoept / soo neemt eenige ranken daer een dymt byet oudt hout aen gebleven is / sijdt den bast van het oude hout aen eene zyde / ende het loot drie botten boven het oude hout / of sterck dat sterck schuys-gewijs in de aerde / op een lommerachtige plaets / het sal wortelen ende groenen.

Van Oculeeren en Af-zuygen.

Oculeeren geschiet in Julio en Augusto / men verkieft foodanigen boom daer men wil op Oculeeren / dese sal men met een scherp mesken dooz den bast tot op het hout een rechte snede geben / ende boven de rechte snede een dwers-snede / als of men een Latijnsche T ofte langh knypstken wilde maken / gelijk als op de plaet No. 4: A te sien is: (doch dit moet geschieden op eenjarigh hout / ofte hout dat van dien somer gewassen is /) dit knypstken moet men dan openen met een beene of palmboomen-houte mesken / met het sacht oplichten van den bast / daer men de Oculatie / die men setten wil moet invoegen / met de botte opwaerts / foodanigh dat het opperste van de Oculatie moet staen / dicht tegen de boven dwers-snede / als op de tak B te sien is.

Dit alles wel gevoeght zijnde / sult de snede met een basje van een Moscobise mat wel bewinden / doch dat de botte niet bedekt is / gelijk als op de tak C vertoont wort. Laet dit soo twee maenden staen. Doet dan het basje ofte vant af / soo dan u bot noch groen staet / soo is u Oculatie goet : ende dan sal hy in het voorjaer beginnen te schieten / dan moet den tak een hantzweet boven de Oculatie afgesneden worden / en 's jaers daer aen tot even boven de Oculatie / op datse metter tijt malkander begroeyen.

Nota ; op de plaet 4. D vertoont het loot dat men van den boom afgesneden heeft / daer men van begeert te Oculeeren / ende moet van 't selbige jaer gewassen zijn. Dit loot moet in sijn bladeren eben boven de knoppen afgesneden wesen / ende dan het schildcken van 't loot het welk sachjes met den vingec en den duym van het loot moet afgenomen worden / gelijk als de E ver- toont / het welke is de Oculatie / die dan geseit moet worden in het geopende knypst

A, gelijk als B vertoont / ende gebonden gelijk als op den tak C te sien is.

Enten / zuygen en oculeeren geeft de boomen groote schoonheyt / en maekt goede vruchten / want dit maekt de wilde boomen tam / en de onvruchtbare vruchtbare / wel- dragent en lieflijk van smaek / sa men kan daer dooz de late vruchten in vroege veranderen / en de vruchten groeyen / bloeyen en wassen ook veel sjaeyer en schoonder van kleur en smaek / tot verwonderingh des menschen ; het verandert de ene vrucht in de ander / en men kan veelderley vruchten op eenen stam doen groeyen en wassen.

Doch als men wil enten en griffien setten / moet men toefien dat men op een goede stam entet / het beste is dat men de Appel-boom op de Appel-boom / de Peer op een Peer-boom / en soo voort een pegeijk op sijnz gelijken ent / want twee vzeemde conditien en vereenigen haer soo wel niet / als die gene die van eenerey aerd en natuer zijn: het wert wel wt curienscheyt gedaen / maer 't en is soo goet noch soo profyteljk niet.

Doch seyt de Verstandige Hobnier / het gene in 't wassen van de maen gegriffijt wort / sal voediger en overbloediger in 't hout in takken wtschieten / maer de boom sal over langh vruchten voortbrengen : ter contrarie / wat ontrent de volle maen ge-ent wert / en sal wel soo veel hout noch takken niet wtschieten / maer niet te min sal deselbe boom in het kort vruchtbaer / Oost- rijk en wel-dragent worden / ja soo veel dagen die naerder aen de volle maen wert ge-ent / soo veel jaren is 't dat hy vruchten draeght.

Doch sal men de boomen die vroege bloeyen / haer eerste bloepsels afnemen / want de griffie noch te teer is om sijn vruchten te voeden.

Oeffeninge, die de Verstandige Hovenier sal in acht nemen, in de maent

J A N U A R I U S.

In dese maent besceedt de verstandige en naerstige Hovenier sijn tijt / om het Hof-gereetschap vooz den dagh te halen / te slijpen / schoon en scherp te maken / om het selve ter bequamer tijt te konnen gebuyken.

Hy besnoept de Boomen van haer doxe tacken / ende supbertse van haer water-loten. Hy is besigh om de mis in den Hof en Boomgaert te bzingen / ende alsoo het aerdtreijck bet en bzichtbaer te maken. Hy moet neersigh gade slaen de Orange- en Limoen-boomen / als mede andere teere Boom-gewassen / op dat die dooz het bebziesen ofte te heet stoken niet komen te versterben : om nu de rechte mate van het stoben der Kacchels te weten / sal men twee ofte drie testen met water bullen / ende soo lange het daer niet bziest / behoeft men geen byer te maken / en bebzosen zijnde / sal men niet harder stoken / als dat het ys even begint te ontdopen. Hy sal ook vooz de teedere bol-gewassen sozge bzingen / dat die met stroos ende riet-matten wel gedeht worden vooz de sneeuw / en als het schoon en sacht weer is / die een uur of twee op den middagh laten verluichten / en dan wederom decken eer de son ondergaet.

Van het Misten der Hoven
en Boomgaerden.

Gelijck als spijs en drank dienen tot on-

derhoudt der dieren / eben alsoo werden kizanden en boomen dooz Mis en matelijke bochtigheyt onderhouden en bzichtbaer gemacht / waerom het noodigh is / dat de Verstandige Hovenier lette / op welke plaetse het aerdtreijck doz en mager is / op dat hy het selve magh verbeteren en tot bzichtbaerheyt sehilken. Het misten magh bequamelijck van September alle tijt tot Mey toe geschieden. De Mist over de beddens gestropt zynde / moet met de aerde wel doozgraven en bearbejpt werden: Indien het aerdtreijck te hart / te klep- en te leem-achtigh waer / kan het selve dooz sant met goede Mis vermenght / verbeteret worden ; of indien den Hof of het Lant te sandigh is / kan men het selve met aerde-mis verbeteren en goet maken. De Meloen-bergh ofte andere wel ter sonne gelegene plaetsen / dewelke men gebuyken wil om het zaet in de booztijt bzoegh te doen uytspuyten / worden gemest met Paerde-mis / op volgende wijzen: Men graeft de plaetse diep uyt / en vultse wederom met Paerde-mis / op dewelke men een emmer of twee water gieten magh / om het selve te beter te doen bzoeyen / hier over stropt men een halve ofte heele voet goede vette aerde. De Hof-boomen worden gemest onder aen de wortel / om deselve te verquicken ende de Boomen bzichtbaer en weldragende te maken / sulck moet geschieden in den Herfst / op dat de bichtigheyt dooz den regen tot de onderse wortelen gebzacht werde.

Van

Van de Boomen in 't bysonder, en hoe een Verstandige Hovenier deselve sal oeffenen en waernemen.

Essen-boom.

De Essen-boom wast recht op / tot een
grootte hooge boom / hy wil gaerne ge-
plant zijn in vochtige plaetsen / alwaer hy
veel weelderiger / dan in droge of drooge gront
aengroept. Hy wort aengewonnen van het
zaet / en tot de dikte van twee ofte drie
duym opgewassen / verplant men die in Fe-
bruary, ofte het begin van Maert 15 voeten
van malkanderen. De bladeren spruyten in
April voort / en 't zaet wort vooz den Herfst
niet volkomen rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren en schoyssen van den Essen-
boom zijn drooghmakende van aerdt / met
een middelmatige warmte. 't Zaet is warm
en droogh in de tweede graet. De bladeren
en schoyssen openen de verstopte lever / ver-
murben de harde miit / ende genesen de wa-
tersticht en versche wonden. Het zaet wort
seer geprezen om de Urijn te vertrecken / ende
het Szabeel te doen lossen. Menmerkens
waerdigh is 't gene Plinius in het 13. Capit-
tel van sijn sesstende Boek verhaelt / seggen-
de: 't gene dat wy gesien ende selfs versocht
hebben / sullen wy nu schryven / te weten:
Waer 't sake dat men op eenige plaetsen vuur
srookte / daer een slange ontrent is / ende dan
die plaets met Essen-loof in de ronte besloot
en ombatte / die slange soude veel liever in
het vuur vlieden dan over het Essen-loof
kruypen. Het hout geeft in het branden groot-
te hitte van sich / ende het wort van de draei-
jers seer begeert / om daer van verschepte
houtwerk te draeyen.

Boeken-boom.

De Boeken-boom schiet op tot een seer

hooge boom / in 't ronde sich verre en wijdt
uytbreydende / hy bemint santachtige aerde/
doch die wat vochtachtigh is. Hy wort aen-
geteelt van Boeken-pitten, ende daer na tot
een stal-boom opgewassen / 24 voeten van
den anderen verplant. Dese verplantingh
moet geschieden in de maent van January.
De bladeren en het bloepsel van desen boom
spruyten te gelijk in het eynde van April ofte
in den Mey voort / maer de Boek-pitten
worden eerst in den Herfst rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van den Boeken-boom zijn
verhoelende / en eenighsins t'samentreken-
de van aerdt / waerom sy nuttelijk gelept
worden op heete gestwellen / en diergelijcke
puyssen en sweeringe. De Boeken-pitten
zijn warm en vocht van aerdt / soet van
smaek / met een klepne t'samentrekinge.
Sy worden van sommige gebruykt / om de
pijn der nieren te versoeten / en het grabeel
af te setten; andersins dienen sy tot spijse
vooz de varkens en eekhoornkens. 't Wa-
ter dat in de holle Boeken-boomen gevonden
wort / geneest de schurftcheit der menschen/
en de rupdigheyt van de paerden / ossen en
schapen / als men de huyl daer mede wascht.
Het hout wort van eenige beter geacht om te
branden / als Ephen-hout; andere vermey-
nen dat men eertijts op de schoyffe plagh te
schryven of letteren te snijden / en dat de Boe-
ken daer de narn van hebben.

Cornoelie-boom.

De Cornoelie-boom wort soo wel van
scheuten / als van zaet aengewonnen / en
moet in het najaer tot heyningen en hagen
verplant worden / want hy spruyt uyt / en
bloeyt vroege en langh vooz meest alle an-
dere

dere boomen: De bzuichten worden niet
 booz de Oogstmaent rijp / dese zijn eerst
 groen / daer na schoon geel of orangie / en
 als sy rijp worden / zijns swartachtigh / de
 bespen zijn langhwerpig. / en gelijken de
 Olijven wel.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bzuichten van desen boom zijn am-
 per en sarp van smaect / verkoelende / ver-
 droogende / en t'samentrekkende van krach-
 ten: waerom sy dienstigh zijn om de wecke
 en berijtte maegh te versterken / ende alle
 bloeden / als buyskloopen en maentsonden
 der vrouwen te stelpen. Tot dien eynde wer-
 den sy in de pekkel gelept en bewaert / geton-
 fuit / of van deselve een conserf / als van de
 Que-peren / gemaakt.

Hulst-boom.

Hulst wort onder de Heesters gerekent /
 ende dooz oeffeningh tot stal boontjes op-
 gegueekt. De bladeren blijven somers en
 's winters groen; de bespen / waer in het
 zaet besloten is / worden in den Herfst rijp.
 Dit wort booztgeteelt dooz affersels en
 zaet / ende tot heymingen verplant / en een
 voet hzeet van den anderen gepoot. Het zaet
 in April ofte Maert in de aerde geworpen/
 blijft een jaer verbozgen / eer dat het upt-
 spruyt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bespen van Hulst zijn warm en droogh
 van aerdt / en bequaem om de winden te
 schepden: waerom haer van sommige een
 merkelyke kracht wert toegeschreven / om
 het Colijk te verdrjben en te genesen. Van
 de schozse van de Hulst wort Lijn / Wo-
 gel-lijn genoemt / gemaakt / 't selve geschiet
 op de volgende wyse: Men schilt de schoz-
 sen van de struyken / en men windse in het
 loof van dese boom / daer na een kuyt / in
 een bochtige plaetse gegraven zijnde / wer-
 dens daer in te rotten gelept / 't welk ge-
 meenlyk in de tijt van twaelf dagen pleggh
 te geschieden. Van stoot mensse in een vijfel

tot dat het taep als lijn wozt; eyndelijck met
 schoon water afgewasschen / wozt dese lijn
 in aerde potten bewaert / mits daer wat no-
 ten-olle by doende.

Wortelen.

Hier staet te letten / dat de wortelen niet
 in de maent January gezaept moeten wo-
 den / maer dat sy als dan noch goet zijn /
 om upt de aerde gegraven ende gebuyt te
 worden; hoewel dit veel beter in November
 geschiet / alsoo het om dese tijt beestijts vziest/
 en sy dooz de bozt bederven.

Geele Peen.

Geele Peen begeeren een losse en sabel-
 achtige gront / wiens aerde niet te vast ofte
 te dicht gesloten is: Men zaepse in het be-
 gin van Maert, ofte wat later / en men
 duntse op datse te beter mogen groeijen/
 ook is noodigh / op datse grof en groot
 worden / dat men hun bladers dikwils af-
 trekke. In het eerste jaer / na dat sy ge-
 zaept zijn / schietense niet in 't zaet / maer
 in het tweede jaer overblyvende / bloeijen
 sy in Juny en July, en haer zaet wozt in
 Augustus rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Geele Peen zijn middelmatig in
 warmte / en wat vochtig van aert: Sy
 hebben ook eenige wintachtigheyt in haer /
 doch niet soo veel / als Kipen. Het voedsel
 dat sy geven / is wel niet overbloedigh / doch
 redelyk goet. Van deselve bereyt men goede
 pottagie booz het huysgesin / en sy werden
 meestenderl in vleesch-sop ofte by vleesch ge-
 zoden en gegeten.

Witte Peen ofte Pastinaken.

De Pastinaken begeeren een vet en goet
 aerderyk / dat wel ontdaen en diep gespilt
 is: De oeffeningh ontrent het zaeyen/
 het dunnen / het afstrekken der bladeren / en
 om het zaet te winnen / moet geschieden als
 van de geele Peen geseyt is.

Aert,

Aert, kracht, en gebruyk.

De Witte Peën zijn matichk warm / en eer dzoogh dan bochtigh van aert: sy boeden mee dan de geele Peën of Bietwortelen. Sy verwekten de pisfe / en zyn de maegh de nieren / de blaes en de longh merkelyk nut en goet. Sy vermeerderen de lustigheyt en vleeschelijke begeerte van mannen en vrouwen.

Roode Peën of Bietwortelen.

De Bietwortelen willen in goede vette aerde gezaept zijn / het selfde geschiet in de maent April; verdere oeffeningh begeeren sy / even als wy van de geele Peën geseyt hebben.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Biete-wortelen zijn van nature de geele Peën seer gelyk / gesoden zijnde / dienen in de winterse maenden vooz een goet en bequaem salact.

Witte Biet.

De Biet wast weelderigh in vette / en bochte aerde / men zaeytse in de Lente / als andere moeshyzuden / en blijft somer en winter groen. Ontrent de winningh van Biet-zaet staet in acht te nemen / dat de wortel drie jaer gestaen moet hebben / want eerder het zaet niet goet is.

Aert, kracht, en gebruyk.

Witte Biet is een hout en bochtigh moeshyzud / het welk ook cenige vrankigheyt / ofte salpeterachtigheyt in sich heeft: Daer dooz betoont sy ook een afvagende / en supvermakende kzych: Sy is seer goet den miltsuchtigen; want sy opent de verstopte milt / doet water maken / ende geneest de geelsucht. Het Bies-sap in de neus opgehaelt / trekt veel taepslijm en bocht upt het hoof / en supvert de hersenen.

Ajuyt.

De Ajuyt begeert in goede / vette / wel gespitte / tamelijke bochte / en welgemeste aerde gezaept te zijn. Men zaeytse gemeenlyk in February, Maert of April, ende sy wast beter / gezaept in het afgaen van de maen / in tegendeel van de andere kzychden die liever wassen / als sy in 't toornemen van de maen gezaept zijn. Om het zaet te winnen / steekt men de wortelen in de Lente of voozjaer in de aerde / en als dan bzen-gen sy haer bloemen in de maent Junius voozt / en het zaet wozt in Augustus volkomen rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Ajuyt is scherp van sinack / sterck van teuk / warm en dzoogh van aert / doch minder als de Look / maekt de grove en taeye bochtigheden dun / en doetse scheyden: Waerom de Ajuyt schadelijk is vooz de menschen / die heet en haestigh van natuer is / en galachtigh bloet in 't lijf heeft: maer in tegendeel is sy goet den genen / die veel dik / taep / en slijmerigh bloet / of onsupberheden in het lichaem vergadert hebben. Ajuyt is seer nut en bequaem ont de maentsonden der vrouwen / dooz houde oorzaken opgesoyt / te behoederen: want sy opent het gene verstaep / en verwarmt het gene verkouwt is / en verwekt de maentsonden dooz haren bysonderen aert. Sy doet water maken / en vermeerdert de lust tot byslapen. Ajuyt rantu gegeten / geeft wepuygh en rantu doetsel / en ontsteekt het bloet: maer gekookt zijnde / verliest haer scherpigheyt / en geeft wat meer en beter doetsel.

Rapen.

Rapen wassen gaerne in middelbare geoffende en lichte aerde / ofte in een santachtige gront / en moeten niet seer dicht staen. Men zaeytse in February, als men die vzoegh wil hebben / andersins in April en Mey. Soumnige / eerse Rapen zaeyen / we-

ken het zaet een nacht in sap van Donderbaert, en vernemen / dat sy als dan van geen ongedierte / of gewormte beschadicht sullen worden. Om de Rapen seer groot en schoon te hebben / sal men se soo haest als sy een vinger dik zijn / op open verplanten / ende dan met aerde dekken / ende seer wel treden: want de wasdom die in de bladeren en scheuten verandert soude hebben / sal in de Rapen schieten / ende die groot maken. Sy worden in November upt de aerde opgenomen / om de geheele winter dooz goet te houden. Om goet zaet te winnen moeten de Rapen op deselve plaetse / waer op sy gezaet zijn / niet blijven staen; maer in 't voozjaer verplant zijn / als dan beginnen sy in April te bloeyen / en het zaet wort in Junius ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Rapen zijn warm / byna in den tweeden graet / en vochtigh in den eersten: sy zijn bequaem om den Urijn te verwekken / maer voornamentlyk de jonge Raep-spruyten niet Weete-sop / gekookt en gegeten / dzyben af het grabeel / sant of steen. Ook zynse goet vooz de gene die aen de derdendaeghse kooz / ofte aen swaeremoedige siekten gaen / ofte een quade bozst hebben. Rapen rauw gegeten / maken winden en opblasinge in den buyk / waer upt het spreekwoort onstaen is: Met Rapen is 't goet reysen / want sy zijn voozgh vooz de poozt. Gezoden of gebraden / brengen soo veel winden niet by / en geben het lichaem redelyk en matelyk goet voedsel.

Suyker wortelen.

Men zaet de Suyker-wortelen in Maert, ofte men plantse van spruyten die upt de kappen vooz spruyten / ofte men steekt de kleynste en dunste wortelen weder in de aerde / en dese werden het naeste jaer groot en bequaem om te eten. Om het zaet te winnen / moeten dese wortelkens niet verplant worden / en als dan brengen sy haer bloemen

en zaet / in de maent Julius en Augustus voozt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortelen zijn matelyk warm en vochtigh van aert: sy hebben ook eenige wintachtigheyt; waerom sy de lust tot byslapen verwecken / ende werden daerom van de goede vrouwen / den mans dikwils voozgetet: Daer en boben dzyben sy de Urijn, verwekken den appetijt / en stoppen den buykloop. Het zyn soete / lieflyke / en welvoedende wortelen / worden haest murw en mals in eenigh nat gestooft / of gestmoort in boter.

Peper-wortel.

Peper-wortel groept gaerne op vochte plaetsen van de Hoven; men teeltse voozt van stukskens / ofte dikke schyben van dese wortelen / in November, December, Januarius, Februarius, ofte ook in Maert, in de aerde gesteken. De bloemen / en het zaet komt soo seldom te voozschijn / dat sommige geschreven hebben / dat dit gewas geen zaet en draeght.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dese wortel is warm en droogh / heel diep in den tweeden graet: hy maekt appetijt / verdzijft de scheurbuyk / dzijft het grabeel kragtelyk af / en opent het ingewant / lever / nieren / en milt / van koude en slymachtige vochtigheden verstopt zynde. Peper-wortel wert veel en wel gebruykt vooz een sausse tot visch / en andere vochtige spysen.

Alant-wortel.

Dit wel geacht / en wel bekent krypt / wort seldom van zaet vermenighvuldicht / maer wort geplant van de scheutkens / van de wortel afgetrokken / ofte van dikke schyben / op lommerachtige plaetsen / in welgebouwde / en gemeste aerde / die niet seer vochtigh en is. Dit geschiet in het beginnel van Februarius, en sy moeten drie ofte twee voeten

doeten van malkanderen geset zijn. Dese wortelen worden in den Herfst ofte in April opgegraven en bewaert.

Aert, kracht, en gebruyk.

Alant-wortel is verwarmende en verzoogende van aert / tot in den derden graet / boornamentlich als sy gedrooght is : Sy

is heel goet voor Engborstigheid / verrijft den hoeft / lost suppen / en versterckt de maegh / breekt winden / en supbert de nieren en blase. Van dese wortel maekt men Confituren, Conserven, Alant-wijn / en bier / om geboeghlyk tegen de voorverhaelde gebzelen gebruykt te konnen werden.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in

F E B R U A R I U S.

In dese maent begint de Verstandige en Inaerstige Hovenier sijn Hof op te ruymen / uytroeyende alle distelen / doornen ende onkruyt / als oock gruppels en groeven makende / om daer door het water af te leyden / dat het aerdtrijck opdrooge / ende bequaem werde om te zaeyen en planten. Daer na omgraest en mest hy beddens / om Radijs, Tuyn-kers, Petercelie, Ajuyn, Rapen, en Latouw, in 't laetste van dese maent te zaeyen. Hy maekt eenige beddens van goede vette aerde / om Oost en Fruyt-kernen daer in te zaeyen / als daer zijn pitten en kernen van Appelen, Peren, Queen, Krieken, Kerffen. Pruymen, Noten, Castanien en Amandelen : Sulks geschiet in warme Landen / maer in dese gewesten moet men daer mede wachten tot in het begin van April. Andere setten de pitten in den Herfst in potten / in goede aerde / en bzen-gen die des winters in de kelder om uyt te spruyten / en in de Lente plant mense in den Hof. De pitten uytgeschoten / en een jaer oudt geworpen zijnde / moet mense supberen en besnoeyen / oock somtijts begieten in de somer / maer tegen de winter magh mense opnemen / en in de Plantery en Entery versetten en verplanten. De Verstandige Hovenier neemt oock in acht de Boomen in sijn Boomgaert / en besiet of daer geen ruyse-nesten in te vinden zijn / om deselve bequaemelijck uyt te roeyen / en is besigh om

de Boomen van het mos en andere ruyghete te supberen. Hy verplant oock jonge Boomen en wortel-spruyten / als van vruchtbare Appel-boomen, Pruym- en Kriek-boomen, Moerbeyen, Noten, Cornoulien, Vijge-boomen en andere : oock kan hy de takken en spruyten / die geen wortels hebben in de aerde / inleggen : of men leytse door een mandeken met aerde / daer in sy spruyten en wortels kzygen / daer na kan mense versetten / als sy drie of vier jaren oudt zijn. Hy verplant mede Wjingaerden / als sy drie jaer oudt zijn / maer die maer een jaer oudt zijn / die zijn noch te teer om te verplanten / 't en ware dan / datse in korbjen ofte potten bewortelt waren / om soo te versetten. Hy plant heyningen en hagen / en besnoeyt de Wjingaerden ontrant het nieuwe licht / indien de sneeuw en de groote koude hem niet hinderlijck zijn.

Van het planten en versetten der Boomen.

Tot boozteelinge der Boomen wort bereyscht een bysondere welbereyde plaetse van goede aerde / die wel gespit / gesupbert ende gemist is. In dese plant men pitten van vruchtbare Oost-boomen / als boben gemelt is / van dese pitten groeyen somtijts jonge Boomen / die schoon / en recht opwassen /

waffen / als offe gegrijft waren / en hzen-
gen ook vruchten voort / die goet van geur/
reuk en fmaek zijn; doch die van de grijffe
knoten / zijn altyt fehoonder en grooter.
De boomen / die men van wortel-fpruyten/
ofte alleen van de jarige loten / als van
Welbefpen / en sommige andere boomen
aenguecht / plant men koxt by de aerde/
afgekneeden zijnde / een halve voet van een/
en men laet een padt daer tuffchen blijven /
om daer in te gaen / om de jonge planten
te begieten / te habenen / ende te wieden.
Indienfe niet recht opwaffen / fiecht daer
een ftokje by / en leytfe / en bindtfe daer
aen / en befnoeptfe / doch het is beter datfe
twee of drie jaer oudt zijn eer menfe be-
fnoept / ende dan berooft menfe alleen van
de top-gronden / en de onderfte takken; maer
boven laet men drie ofte vier takken tot de
kroon blijven.

Outrent het verſetten der boomen moet
in acht genomen worden dat jonge boomen/
enten / en ſpruyten / in de Lente , ofte
voortijt willen verplant zijn / maer de oude
boomen in den Herft , als in October,
November, en December. In het waffen
van de maen / in het eerſte quaetier / is
het goet om boomen te planten / en te
verplanten; maer van den achtſten tot den
achtienden dagh der nieuwe maen niet.
Maer de boomen / die men na den ach-
tienden dagh / in 't bzenen / of in 't afnemen
van de maen plant / geben vele vruchten /
en het meeſte groſijt / ende hoe nader aen het
eynde van de maen / hoe de boom eerder
bloeyt / en vruchten draeght. Om nu be-
quaemelyk boomen te verſetten / moet men
voort eerſt een kuyl graven / en hoe grooter
men deſelbe maekt / hoe grooter de boom
ſijn wortelen uytbreyt / en hoe goediger en
vruchtbaerder hy wort: sommige maeken
de kuyl twee maenden te voren / eer dat
ſy de boom in den Herft daer in ſetten / op
dat het omleggende aerdtrijck doort de ſon
en regen doortweekt zijnde / bequaemer voeds-
fel aen de wortelen des booms ſoude mede-
deelen: andere ſtelken in deſelbe takkeboſ-

ſen aen / om ſo ſy vermeenen / de koudes
van de gront te verbeteren / ende alſo de
boom tieriger te maeken. Daer na moet
men de boom / die men verſetten wil / tep-
kenen / op dat die zijde / die na het Zuy-
den geſtaen heeft / wederom na het Zuy-
den geſet werde. Als men nu de boom
verplanten wil / moet men de wortel niet
te lange uyt de aerde laten / op dat ſy haer
vochtigheyt te beter mogen behouden / dan
ſullen ſy in het verplanten dieſe te eerder vat
krygen / en wortels ſchieten. Men moet
ook in het planten de wortels van de boo-
men wel habenen en ſupveren / de gekneus-
de en gebroken wortels afnijden / en die ge-
ne / die al te langh zijn / afhappen / als
mede in het planten deſelbe wel uytbreyden:
want ſy ſullen dieſe te eerder en beter de vocht-
igheyt der aerde aen haer rekken ende
vruchtbaerder werden. Ook moet men al-
le de takken afhoutwen / behalven die men
tot de kroon behouden wil / van dewel-
ken jets aen de ſtam wort overgelaten.
In het planten ſal men de wortel niet al te
diep ſetten / noch deſelbe bloot laten
leggen. De aerde en moet niet al te hoogh
na de ſtam opgehooght zijn / maer laten de
ſtam lieber met een kuyl / grijffel of hollig-
heyt / om het water daer in te vergaderen/
als het regent / of als men in drooge ſo-
mers de boom begint en bevochticht. Tot
dien eynde ſet men in de kuyl een takkeboſ
of twee / een arm dik zijnde / die met het
een eynde de wortelen bereykt / en met het
ander een weynigh boven uyt de gront
ſiecht / op dat in het begieten de vochtig-
heyt bequaemelyk tot de wortel werde af-
gelept. Maer by winter-tijden magh men
de aerde wel tegen de ſtam opwaerts ver-
hoogen / op dat de wortel niet en verbruyſe/
of dat men de wortel ophoope / met moſ of
andere ruoghthe. In die plaetſe daer een
boom geſtaen heeft / en van ſelſs verdoort
is en uytgegaen / daer en moet men geen
andere boom ſetten of planten / want ſy
ſullen alle uytgaen / 't en ware dat men de
oude aerde uytgroeve en wech liet bzenen / en

en de plaetse met nieuwe versche aerde weder liet vrillen. Daer een Appel-boom gestaan heeft / moet wederom een Peer-boom geset worden / of een ander soort / alsoo weder soort van boomen sijn eggen en besonder voedsel trekt / ende daerom dooz veranderinge beter groept. Voorders moeten de boomen op haer behoorzijke wijdte van den anderen geset worden / op dat sy haer takken komen uytspreyden / ende de een van den ander niet verdrukt en werden. Hierom moeten de Linde-boomen , en andere groote boomen dertigh of vijf en dertigh voeten van malhanderen staen. Appel- of Pere-boomen set men twintigh of vijf en twintigh voet van een / en dat in lichte aerde ; maer indien het swaer en seer vruchtbaere gronden sijn / vereyschen sy wel veertigh voeten spatie / gelijk als blijkt in de Boomgaerden / in Rhijnlant ontrent Leyden en Woerden , als ook in de Purmer , daer de gronden seer vruchtbaer en swaer sijn. Pruym-boomen en die steen-pitten hebben / veertien voet. Kerste-boomen vijftien of sestien voet. Krieken , Haselaer en Queen acht voeten.

Appel-boom.

De Appel-boom , wiens soorte veelderhande is ; groept wel in alle aerde / en sonderlingh in goede en vette gronden / die van natuere wat vochtachtigh sijn : want mager en doz aerdtrijk bzinght voort woonsiekige en licht afvallende appelen. Sy wast ook beter in vochte en tamelijke koude lucht / als in seer heete Landen. Sy wort aengewonnen dooz 't zaeyen van pitteu en klokhuysen (gelijk wy hier boven van het planten der boomen verhaelt hebben) als mede van spruyten / die by de wortel uytloopen / dewelke men op haer behoorzijke tijt plant / verset / en ent / of oculeert. Men ent Appelen op Pruym-boomen , Pere-boomen , Que-boomen , en meer andere ; maer meest / en het welk ook het beste is / op sijn eggen soort : sommige entense op swarte Moerbefye-boomen , om

seer schoone roode Appelen te hebben. Een schoone Appel-boom vereyscht / dat sijn stam 6 ofte 8 voet boven de aerde uytsteken / de kroon in veel takken / en de takken in veel vruchtbaere loten uytgebreyt zn. De Appel-boomen bloeijen meest alleen in het laetste van April , ofte in 't voorsz van May , en de vruchten / te weten de vzoerge of somer-appelen worden rijp in Augustus , dewelke als dan gelesen moeten werden / wanneer haer smaek / koleur / reuk / en de swartigheyt der pitten de rijpighet aenwijst : de winter-appelen / ofte de gene die men in de winter bewaren wil / worden in het laetste van September , tot half October versameit / en met de hant afgeplukt. Dese boom is dikwils onderwoopen / dat sijn vruchten / eer dat sy volkomen rijp sijn / lichtelijc afvallen ; om dit te verbeteren / sal men de grootste wortelen ontblooten / deselbe opspoutwen / en een steen daer tusschen leggen.

Aert , kracht , en gebruyk.

Appelen sijn in 't gemeen kout en vochtigh van natuer / doch met dit onderscheyt / dat de soete Appelen minder kout en vochtigh sijn / als de suere : De wzeuge ofte t'samentrekkende Appelen / gelijk daer sijn de wilde en onrijpe / sijn veel kouder van aert als de voozgaende. De alderbeste sijn de soete en welriekende / dese geven het lichaem redelijc voedsel / versterken het herte / openen de borst / stillen den hoest / en sijn in swaermoedige siekten seer dienstigh. De suere Appelen verstaen den doozst / en dienen tot verkoelinge in koozsten / en in een heete maegh. De Appelen kan men gebruyken als Medicamenteus voedsel / ende gebraden / ofte anders bereyt / zynse een spijse vooz sieke en kranke luden. Van Appelen maekt men Cidre ofte Appel-drank , en van de wzeuge en suere / Derijns.

Pere-boom.

Gelijk men menigerley soort van Appelen vint / alsoo sijn daer ook veelderhande

hande Pere-boomen, dewelke alle ypt de smaek en gedaente gekent worden: als daer zijn Suyker-peren, Muscadel-peren, Bergemotten (die in Italien, eerst ypt Turkyen gebzacht zijn / en die naem / seyt men) beteekent in 't Turks soo veel als Heere-peren, of Heer der Peren, Peren de Bon Christien, Riet-peren, Gouts-peren, Keyserinnen, en andere ontallijke. Alle dese soorten worden gedeelt in vzooge / spade / en Winter-peren. De Pere-boom begeert deselve oeffeninge in 't zaeijen / planten / en onderhouden / als van den Appel-boom geseyt is. Hy wast nochtans langhsamer op als de Appel-boom, en om 't vierde of vijfde jaer / moet men hem de wortel ontblooten / en suyveren / en met goede aerde en Mist wederom bedekken / daer dooz bekومت hy sijn tier en boedfel. Op dzooge en magere gront / groept noch en bloept hy niet wel / en dzaeght magere vruchten. Als de Peren te steenachtigh vallen / soo sal men de wortel ontdekken / en alle de steentjes ypt de aerde samelen / en in de stam naest by de wortel een gat boren / en een wig van Borken ofte Ephen-hout daer in slaen / of men bevochticht de wortel met dzoeffen van goede oude wijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Peren zijn allegader van koude en droogen aert / nochtans seer verscheyden na de verscheydenheyt van haer stoffe en smaek: Want men vint'er wilde / tamme / soete / suere / en wzaenge. De wilde / suere / en wzaenge Peren, verdzooogen en koppenn meest / en zijn seer t' samen-trekken-de. De soete Peren zijn soo t' samen-trekken-de / koppende / en verdzooogen-de / noch ook soo verkoelende niet. Sy geben in het gemeen meer en overbloediger boedfel / als de Appelen. De gene die het Colijck ofte Grabeel onderhevigh zijn / moeten haer van Peren te eten wachen; want sy hout en windigh bloet maken / en de Steen doen groeijen. De Peren zijn beter gebzaden ofte gezoden / als rauw gegeten.

houdt vooz seker datse in 't beginsel van de maectijt gegeten / den buyk stoppen; om sulks te beletten / stobenke sommige met Corenten, maer in 't laetste makense hem los / en sluyten de klop van de maegh.

Kersle-boom.

De Kersle-boom heeft verscheyde medesoorten / als Morellen, swarte Krieken, wirtte of Spaensche Kars, Kars van der Nat, vroege en late Volger-kars, Scheur-kars, kleyne Mey-kars, dubbelde Mey-kars, Tros-kars, 3 of 4 aen een steen / Kars met dubbelde bloemen, weldragende Kars, &c. In koude en vochte plaetsen aerden sy wel / maer in seer heete Landen niet. Sy behoeven seer weynigh oeffeninge; ja vergaen haest alsse alle jaer gemest worden; Maer in stede van Mist sal men haer kalkkens en overbloedige botten / kleyn gekapt zijnde, aen de wortel leggen. De Karsen worden aengeteelt van pitten en wortelspruyten / en worden seer bequaem op haer eygen soort in Maert afgezogen / yptgenomen de Scheur-kars, die behoeft men niet te zuygen of te enten. De Karsle-boomen bloeijen meest in April, maer in 't leveren van de vruchten worden sommige vzoeger / sommige later rijp. Als de jonge boomen vzoegh bloeijen / moet mense dat eerste jaer van haer bloemen berooben / want sy verbloeijen haer anders / en gaen ypt / dewijl sy noch te teer zijn om eenige vruchten te hoeden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Karsen zijn hout en vochtigh van naturen / licht om te verteren / verkoelende de maegh en lever / verlaen den doyl / en verwekken den appetijt. Die suerachtigh of wijnachtigh van smaek zijn / zijn vooz de beste geacht. Rauw gegeten zijns goet vooz heete menschen / en in heete tijden des jaers / maer schadelijk vooz oude koudeluyden / en die werk en vocht van magen zijn. Sy werden veel geconsyt / ofte in sausen en taerten gebzuykt. Van de Morellen

len woert een gesonden Morellen-wijn gemaakt.

Pruym-boomen.

Onder de Pruym-boomen vint men verschepde soorten / als groote witte Eyer Pruymen, dito blaeuwe, kleyne witte Pruymen, dito blaeuwe, Pruymen van Damascus, en meer andere soorten. In sommige Hoben vint men Pruym-persen, wiens vleesch een Pruym is / bekleet met een groote schille / maer de steen en kerne / is die van een Persik gelijk. Sy begeren een goede en bochten gront / bestaende uit losse en opene aerde. Sy willen niet geciest zijn / want daer van worden sijn vruchten woornstekingh / en vallen lichtelijck af. Sy worden aengequeekt van pitten / die men in den Herfst in de aerde sielet / of van wortel-spruyten; maer tot een boom opgewassen / moeten sy in de Maert berent / ofte op bequame tijt geoculeert werden. De Pruym-boomen bloeyen in April, en de vruchten worden in de somer rijp / doch sommige vroeger / sommige wat later. Waameer de Pruym-boom treurt van te gommen / dus moet men hem die afnemen / de ruppe schorsfen suyveren / en droessen van olie met water vermengt / aen de wortel gieten / of met asch / voornamentlijck van Wijn-gaerts-ranken bemisten. Vallen sijn vruchten ontijdigh af / soo sal men een wiggh van wilde Pere-boomen-hout in de opgekloben wortel steken.

Aert, kracht, en gebruyk.

Alle Pruymen zijn hout en bochtigh van natur. Sy benemen den dorst / matigen de scherpigheyt van de gal / en zijn licht om te vertereen. Nochtans is onder de Pruymen een groot onderscheyt aen te merken / die vol rauw en waterigh sap zijn / als de witte of geele Pruymen, sijn ongesont: De blaeuwe sijn buertigh / en werden daerom in tyden van Pest / met recht verboden; de gedrooghte Pruymen sijn veel bequamer

om te eten / en houden het lichaem ontsloten. Van Pruymen wort spijs bereyt beyde voor gesonden en sieken. Een Pruym-sopje is een gemeen middel om open lijf te maken / principelijck als Semu-bladeren daer in gewerkt hebben.

Pietercelie.

Pietercelie wort in de Moeshoben van de maent February tot half Juny gezaeyt / sy bemint een bochtige gront / weynigh sou / en wil wel dikwils besproept zijn. Het spruyt voor de ses weken niet uit der aerde / en als 't wel op komt en behoeft men het in geen 3 of 4 jaer te verzaeyen. Om het zaet vorderlijck te doen spruyten / moet men nemen zaet dat 2 jaer oudt is / en laten het een nacht wecken / en zaeyen het in aerde / die met asch van boonen-stroo vermengt is. Pietercelie dzaeght voor het tweede jaer geen zaet / en dan bloeytse in Juny en in het laetste van July, of in Augustus wort het zaet volkomen rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Pietercelie is warm in de tweede / en djoogh in den derden graet / sy opent de bestopheden van de leber / nieren / lijfmoeder / en alle inwendige deelen; sy doet de pisselossen / den steen en 't grabeel rijfen en afgaen. De wortelen / soo wel als de bladeren / worden by verschepde spijsen gebruykt.

Kool.

Du ter tijt zijnder veelderhande geslachten van Koolen ober al bekent / als witte en roode-Kool, open- en sluyt-Kool, kruysen bruyn-Kool. Sy begeren allegader een tamelijke vette / welgemiste en ongespitte gront. De roode-Kool, Savoyen, en Kappers zaeyt men in de eerste maenden van het voerjaer / en worden in May, en Juny beriet. De Bloemkool zaeyt men in April ofte May met de nieuwe maen / en opgeschoten zijnde / moet mense verplanten in swavelachtige aerde / in 't afgaen van de maen. De Buyskoolen sullen geset worden

den twee boeten en een half van mallianderren. De Savoyen, Kappers en Bloem-koolen, een voet en een half in 't verbant op dese Figuren of maniere.

Maer het planten moet men se / wanneer het droogh weer is / begieten / en vochtigh maken / en op peder plante van de Bloemkool een Koolblad des daeghs voor de hitte van de son leggen / en des avonts weder afsnemen. De Kool moet men van sijn eerste bladeren berooven / en de quade bladeren afsdoen / oolt de aerde dikwils tegen de stronk ophoogen / op dat de Kool des te beter groeijen magh.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Kool wert van sommige voor hout en vochtigh gehouden / van andere voor warm / om dat men in het sap enige salpeterachtige eegenschap bevint. Kool is een Medicijn in de maegh / en een Doctoor in huys / waerom de oude Romeynen, als Cato en andere betwogen / geen andere kizuden tegen haer siekten en qualen gebuykten / van de Koolen, en dat wel den tijt van eenige hondert jaren langh, eer dat de Geneesmeesters in de Stadt van Roomen woonstede woude ginnen. Koode Kool, en voornamentlijs des selfs sap met suker gebuykt / is goet voor aemboestighent / longesucht / hoest / en heesighent. De Bloemkool wort om haer aengename smaack boven andere begeert.

Spenagie.

De Spenagie wil wel in alderhande gront aerden / in Maert en April gezaept zijnde / wort se schielijck groot / en brengh

zaet en bloemen voort / maer in Augustus, September en October blyft sy de winter over duerende. Sy konit den sevensien dagh / na dat sy gezaept is / voort / met drielantige bladerkens; maer en moet niet gedunt zyn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Spenagie is hout en vocht van aert / tot byna in den tweeden graet / en wort gerekent onder de moeg-kizuden / die waterachtigh van stoffe zijn: sy swikt haest nederwaerts / maekt den buyk week / en vermeerdert de melk in der vrouwen borsten. In het eten is de Spenagie lieffelijck als de Beere, maer brengh mede weynigh voedsel by / en wil wel niet gemer / peper / sout of peters diergelijck verbeteret zyn.

Kervel.

Kervel begeert weigemeste / en wat vochtachtige aerde / in February, Maert en April gezaept zijnde / schielijck haest in 't zaet; maer in Augustus en September blyft se tot in het volgende voorjaer goet om te gebuykten.

Aert, kracht, en gebruyk.

Kervel is warm in den derden / en droogh in den twerden graet; Maekt apperyt / drijft het graveel en de steen af / swyvert het bloet / en doet het geronnen bloet in het lichaem scheidt. Sy helpt de oude koudemans te paert; want sy doet haer stek woerden / en den verloren / ofte verminderten lust om byslapen weder krijgen. Sy wert hedendaeghs voor een gemeen moegkizud gegeten / en in spijse gebuykt zijnde / is aengenaem van smaack / en de mage nut.

Radijs.

Radijs begeert tamelijck vette aerde / en sy kan gezaept worden soo haest als de vorst over / en het hal upt de aerde is / te weten tegen het Zuiden / op het warmste van den Hof / dan kan men deselve seer vroegh hebben; maer andersins mogen dit

die ook het gantsche jaer door gezaept worden. Om aengenaemen Radijs te hebben / weeten sommige het zaet in soete wijn / of water daer rosmijn in gekookt zijn. Hoe de bladeren van de Radijs sacher in 't handelen zijn / hoe deselve malscher en lieftijker is. Het selve bewijst oock de schelle / want hoe die dunder is / hoe den Radijs aengenaemer is. Sy zijn den Wijngaert / mede als den kool byant / ende doen deselve door haer scherpigheyt tranen en druppen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Radijs is verwarmende in den derden / en verzoogende in den tweeden graet; opent de verstopte milt en lever / doet water maken / breekt de steen / doet deselve lossen / en is goet gebruykt voor watersuchtige menschen. Radijs wert bequaemst ende gesonst in het begin van de maeltijt / voor andere spijzen matelijc met sout en broot gebruykt / en men moet in acht nemen / dat men voor / na / of met Radijsen geen melk moet eten; want sy doen de melk in de maegh runnen.

Averuyt.

Averuyt bereyft een getemperde en opene lucht / die van de son wel beschonen wort. Sy wil liever wassen / als sy van spijten of takken in April afgescheurt en geplant / dan als sy gezaept is. Sy wil wel beschouwen / en by de aerde afgesnoeyt zijn / dies te dikker wast sy weder. In Augustus bloeyen de knoppen van Averuyt, en het zaet wort in September rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Averuyt is heet en droogh in den derden graet / verterct / opent / en is sijn ofte subtyl van deelen: Sy wederstaet de verrottinge / doot de wormen / vryft de Urijn / verwekt de maentsonden der vrouwen / geneest de geelsucht / en is goet voor de gene / die de borst verstopt is. Hetwendigh wort sy gepresen tegen het uytballen van 't hant.

Dragon.

Dit krypt wort in de Hoben veel onderhouden / en moet voor de borst met Paerde-mis / of yet anders des winters bewaert worden / het wort aengequecht / en verplant in Maert of April van de zy-scheuten in goede aerde. De geheele sonne door is die krypt groen / te weten / van in Maert, tot by het beginfel van de winter.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dragon is seer heet en verwarmende van aert / het opent / verterct / en verdeckt merkelijc. Jonge en heete menschen mogen die krypt niet veel eten / of heel weynigh tsefens: want het ontfeekt in deselve de lever / en maekt het bloet veel te dun. Maer oude en koude menschen mogen het veplich gebruyken; want het sterkt den selven 't herte / de maegh / en het hoest: hierom wert het nuttelijc by de salact gebruykt / om de koude der selve te verbeteren.

Tuynkars.

De Tuynkars wert vroegh in de Lente gezaept / wat dicht by een / en schiet haest int de grout / het zaet blyft vijf jaer goet. In sommige Hoben wast sy met seer groote en breede bladeren.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Tuynkars is warm en droogh / byna in de vierde graet / sy doet water lossen / sterkt de nieren / opent de verstoyheden van lever en milt / versterke de koude maegh / en doet het getromen bloet in het lichaem scheidden. De Tuynkars wert veel by de salact krypten gedaen / om de koude door haer hitte te matigen / en te verbeteren. Men eetse oock dikwils op boter en broot / en is een heylsaem genees-middel tegen de schenckhuyk.

Parey.

De Parey wort in meest alle de Moes-hoben geoeffent en onderhouden / sy wort ge-

gezaept in vette en welgemeste aerde / in de maent April, in 't verplanten moet men de punten afscheeren / en men supbert de wortel met een schaer / en sy staen een jaer over eer sy volkomen zaet voortbrenght / en dat in Juny en July. Als de Parey verplant wort / leggen sommige een tichel-steen daer onder / op dat sy niet na beneden en sinken; maer veel meer loofs kzygen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Parey is warm van aert / sy doet de grode en taeje bochtigheden schepden / en maektse dun / supbert de maegh van sijn / opent / en doet water lossen; maer en maekt geen goet bloet. Die heet van complexie sijn moeten de Parey schouwen / sy wort in salaet gebuykt om de koude van andere kzyden te matigen.

Bieslook.

Bieslook is een mede-soorte van Parey, en wil wel geschoren en bevochticht / en in de Lente gezaept of geplant sijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Bieslook is van naturen verwarmende /

verzoogende / dun makende / openende / en de pisse verwekkende. Sy wert gelijk de Parey in spijs en salaet gebuykt.

Cichorey-wortelen.

Men zaeyt de Cichorey in de maent Maert, andere zaeyense vooz Sint Jans Misse, op datse niet en souden schieten / en tegen de winter grooter en malscher wortelen hebben. Van sommige worden de jonge uytspuytsels van Cichorey veel gezocht tot salaet / even als men van de wilde Cichorey versamelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Cichorey-wortelen sijn hout en droogh in den tweeden graet / en dooz haer bitterheyt afvagende / en openende van kragt: waerom sy nuttelijk gebuykt worden tegen alle verhittinge / en verstoppinge der lever / en van de maegh / sy temperen en bedwingen de gal / en genesen de langhdurige kooztsen en geelsucht. Gezoden zynde / wert van deselve by winter-tijden een gesonde salaet bereept. Men distilleert ook van het kzypt een water tot de voorverhaelde gebreken dienstigh.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in M A E R T.

In 't begin van dese maent steit de Verstandige Hovenier de Meloen-bak toe / om die tot broeyen te brengen / en als van de Meloenen, Comcommers, Citroenen, en andere zaden / die men vzoogh wil doen uytspuyten / te zaeyen. De manier om de Meloenbergh te bereyden / en des selfs gedaente / kan by den Nederlantfen Hovenier gesien werden. Hy begint met de Maertse volle maen te zaeyen / Tuynkars, Radijs, Pietercelie, Kervel, Bernagie, Buglos, Kool, Sala, Spenagie, Erweten, Boo-

nen, geele Peen, Pastinaken, Venne-kool, Suyker-wortelen, Cichorey, Parey, Goutsbloemen, Carduus Benedictus, en hy lept Aspergie in. In 't laetste van dese maent verplant hy Affodille, Angelica, Lavendel, plant Sueringh, Artisocken, Scolopendria, Beeren-klauw, Flos Constantinopolitanus, en Mans-ooren. Indien men van voozt bezijdt is / ontdekt hy geheel de teere bolgewassen. Men magh ook goede kzyden verketten en verplanten / in 't afgaen van de maen. Men plant ook Koolmarijn, Sa-

lie, Wijnruyt, Averuyt en andere kuynden van haer takken en spruyten / die men van de stam nederwaerts afscheyurt / de top- en daken byrekt men wat af / en het onderste eynde kneyft en wynght men. In dese maent sal men boomen posten / enten en giffen / als 't say in de boomen is / en eer dat sy uytbotten. Men plant ook Laurier-beseyen, of Bakelaer in goede aerde;

maer in de winter moet men de uytstuyt- sels in potten / of manden setten / en dooz de koude bewaren. In het begin van dese maent snoeyt men de Persiken en Abrikoo- sen. De Verstandige Hovenier moet nu naerstelyk aenmerken / wat hem in de kou- de winter vergaen / verdozven / en uytge- vrosen is / op dat hy alles weder op goede omdze bryngen magh.

Van het Enten, Afzuygen, en Oculee- ren der Boomen.

Behalven het zaeijen / en planten der Boomen / zijnder verscheyde manieren om de boomen te verbeteren / veranderen / en vruchtbaerder te maken; en sulks geschiet dooz In-entingh, Afzuygingh en Oculatione, waer dooz de onvruchtbare boomen vruchtbaer en welzagent worden / en veel- derhande vruchten op een stam wassen / en groeijen. Dese drie werkingen worden aen de Liefhebbers by den Nederlantsehen Hovenier in drie achter een volgende figuren / seer aerdygh / en naeuwkeuygh ver- toont.

In-entingh.

De In-entingh beveyscht dat gy een stam uytkieft / daer op gy begeert te enten / hozt deselve af met een sijn zaeghje / en om- windt de stam dat hy niet verder en splytje als gy begeert / ende maecht daer na met een snoep-beytel / of ent-mes een spleto / daer het ent behooryklyk kan ingeset wor- den / wel toesciende / dat de buytenste bast de ent / met de bast van de boom wel over een komt: Hier na versozght het te- gen regou en wint / met Was / Roe-mits / Leem / of gewaschte doeken. Het ent sal zyn van eenjarigh hout / (hoewel eenige vermenpen dat dese alleen seer in 't hout op- schieten; maer dat van tweejarigh hout veel vruchtbaerder zy) doozsien met gzoote knop- pen / of botten / en afgesneden van de Oost-

zijde van den boom / in 't afgaen van de maen / tien of twaelf dagen dooz de In-entingh, en ondertusschen wel bewaert wer- den / waer dooz de ent / de overtollige vruch- tigheyt eenighsins verliesende / beter met de stam vereenicht. Daer na sal men mes- sers de laeghste bot / want hy alleen drie be- honden moet / hem schuyms afsnijden / ende alsoo deselve na de gedaente van een schijf- penne formeeren / en in de gemaekte sple- te indoeijen. Dese werkingh magh geschie- den in February en Maert, ook wel in April, maer als dan moet men de enten afsnijden / eer sy uytstuyten / ende soo langh onder de aerde in een schaduwachtige plaetse bewaren. Petrus Crescentius ver- haelt dat hy Appels in Augustus ge-entet heeft van toten / die deselve soner ge- groeyt / en dat sy seer wel bekomen waren. Ook moet in acht genomen zyn / dat de droozde wint in het enten schadelijk / ende de Zuyde wint seer goet is.

Boven dese manier is noch dese / doch ongemeen / te weten / de stam met een scher- pe zaegh afgehozt zijnde / wert de bast met een gawe tak / ofte ander gedraeyt hout gewreven / daer na ombindt men de stam met een willigen bant / en tusschen de bast en het hout wert een houte / ofte beene- wigh / die seker en spits is / op de een- zijde effen / en op de andere zijde ront ver- heben / ontrent drie vingeren byet inge- wron-

wrongen / doch vlijtigh toefiende / dat de bast niet en scheure. Hier in set men de ent / die op de eene zijde schuyus na beneden afgesneden / en aen de andere zijde van de buytenste bast ontbloot is. Het ent moet alleen vier of vijf / of op het allerhooghste acht vinger breeet boven de stam uytsteken. Dese manier moet geschieden nabij der aerde / in April of May / op dat de bast bequameelijc van het hout los gemaakt kan werden ; ook moet het gedaen werden aen groote stammen / en wiens bast sterck en lijvigh is / als van Appelen / en anderen.

Daer en boven wort noch dese manier van sommige onderhouden / en onder de inentingh gerekent: Men neemt een willigen tak / en doorboort dien met een subtyle booz / alsoo dat tusschen twee gaten een voet spatie gelaten wert ; in dese steekt men jonge loten / die onder een weynigh van haer buytenste bast berooft zijn / daer na legt men de willige tak in de aerde / alsoo dat de loten oprecht staen / en de tak mede een weynigh boven de aerde uytstrekt. Het volgende jaer neemt men den tak uyt de aerde / soo sullen de loten veel wortelen geschoten hebben / en men plantse peder op een bysondere plaetse. Andere boren alleen den willigen tak tot aen het pit / en steken daer in jonge loten / onder mede van haer buytenste bast berooft zijnde / tot dat het met de bast van de willige tak gelijc komt / en bewaren het met Was booz de groote vochticheit ; daer na leggen sy den tak vier vinger breeet diep in vochte aerde / alsoo dat alleen de loten boven de aerde uyt staen / en worden als de boozgaende het volgende jaer verplant. Dit maagh geschieden in 't laetste van Februarus , de gantsche Maert , en in het begin van April.

Afzuyginge.

De Afzuyginge geschiet in Maert op de nabolgende wijze : Men plant een jaer te voren een soodanige jonge stam / als men begeert / by een boom daer af men zuigen wil ; dese boozs. stam sal men op sijn be-

hoorzijke hooghte afkorten / en opsplijten / op deselbe order als of hy ge-ent soude werden / dan neemt men het uytterste van een tak des booms (daer u stam by geplant / en wel gewortelt staet) snijdt daer soodanigh een ent (dat aen den tak bast moet blijven) even op de maniere als in 't euten geleert is / boeght dan in de boozs. splete van de jonge stam / dat ook de uytterste basten te saemen ober een komen / die gedaen zijnde / sult het / als voren / met Entwax wel boozsien / en op dat dooz het bewegen van den onden boom / u eut gern schade lijdt / soo sult gy een pael of slaek setten / daer gy den tak mede sult bedwingen / dat hy dooz den twint niet en komt te schudden : Dit sult gy soo laten staen / en in den Herfst / als de ente gevat en geschoten is / dicht aen de nieuwe stam afsnijden.

Ocularie.

Oculeeren geschiet in Julio en Augusto , nochtans is het van eenige in 't boozjaer / als dagh en nacht even langh zijn / verfocht en wel gelukt : Men verkieft soodanigen boom / daer men wil op oculeeren / dese sal men met een scherp mesken dooz den bast tot op het hout een rechte snede geven / en boven dese een dwers-snede / als of men een Latijnsche T, of langh krusken wilde maken / (doch dit moet geschieden op eenjarigh hout / of hout dat van dien soem gewassen is) dit krusken moet men dan openen met een beene of palmen-boomen houte mesken / met het sacht oplichten van den bast. Daer men van oculeeren wil / moet een loot zijn van dat selvige jaer gewassen / en alwaer hem een bot vertoont / sult gy die selvige met den bast vierkant twee vinger breeet behendelijc afdoen / en dan gestelt in de geopende snede / daer in gy oculeren wilt / toefiende dat de botte opwaerts sta / soodanigh dat het opperste van de ocularie dicht tegen de boven dwers-snede geboeght werde. Dit alles gedaen zijnde / sult de snede met een basje van een Moscovise mat wel bewinden / doch dat de botte niet

niet bedekt is. Laet dit soo twee maenden een willige-houte wiggh. Bzengen sy gestaen / doet daer na het bast af / soo dan u bot noch groen staet / soo is u oculatie goet / ende sal in 't boozjaer beginnen te schieten / dan moet den tak een hant bzeet boven de oculatie afgesneden worden / een jaer daer aen eben boven de oculatie / op datse met'er tijt malkander begzoeyen.

Abricoos, Mercatons, en
Perfik-boom.

Men vindt verschepde geslachten van Perfiken, als Avant-perfiken, Bloet-perfiken, Perfiken van der Meer, Kale-perfiken, Mercatons, dubbelde en enkelde Montaniens, Swolfe Perfiken, &c. De oeffeninge die dese boomen eyschen / is dat sy begeeren goede en drooge grout; sy worden aengeteelt van steen-pitten: maer sy zijn beter wanneer sy op Pruym, Abricoos, of Amandelstammen ge-ent / of geoculeert worden. Op een Moerbefyen-boom ge-ent / ofte geoculeert zynde / bzengen sy vuchten boozt / die rootachtigh van vleesch zijn / en veel bozoger ryp werden. Sy worden ook dooz afzuppingh aengequeekt. Men plantse langhs de muuragie of heynningen. Abricoos en Perfiken dooz een / 12 voeten van malkander op een lage stam om de warmte / en van de winden bezijdt te zijn. Op sommige plaetsen worden sy tot Stal-boomen geplant. In 't begin van Maert supbert men dese boomen van het verstorven hout / en water-loten / ende in den Herfst wort haer wortel ontbloot / ende met het afgevallen loof gemist. Indien dese boomen treuren / soo giet water met wijnmoer vermenght / ofte water daer boomen in gekookt zijn aen haer wortel. Indien sy van 't gewoonte beschadicht werden / werden deselve met asch en droeffen van olie / of offe pisse / met het derde part wijn-azijn vermenght / verdoeben. Dallen de vuchten ontydigh af / soo sta een wiggh van Dispelboomen-hout in haer wortelen / of boozt een gat in de stam / en vult het weder met

schzompeloe en vuple vuchten boozt / soo sal men den bast van de stam onder opstijden / ende wanneer de quade vochtigheden genoeghsaem zijn uitgebloten / de mouden wederom met kley en mis vermaught / bestryken.

Aert, kracht, en gebruik.

De vuchten zijn hout ende vocht in den tweeden graet / geven het lichaem weynigh boedtsel / en dat noch waterigh en vol quade overtolligheden / daerom en dienense niet als de jonge luyden / die heet bloet hebben en sterck van maegh zijn. Sy worden bequaemst booz andere spyse gegeten / doch sy moeten soberlyk en met sozge gebruykt worden / ende men moet'er geen bier / maer goede wijn op dzinken. De binnenste kernen zijn warm en droogh van aert / en dooz haer bitterheyt openende / en asbagede / mit om alle verstoptheyt van de lever en milt te openen en te ontsuyten. De bladeren worden seer gepresen tegen de woymen der jonge kinderen / deselve alleen gekneust en op de navel gebonden. De bloemen zijn goet tegen swaermoedige quellinge en woymen / tot dien eynde bereyt men van deselve een bequaem Syroop, eben als men van de Violbloemen bereyt.

Amandel-boom.

De Amandel-boom is / volgens de onderschept der vuchten tweederley / de eene bzenght soete / de andere bittere Amandelen boozt. Hy begeert een warme plaetse / een getemperde lucht / en een drooge sandige steenachtige aerde. Hy wert vermengh-vuldicht dooz het afzuppen op Druym-boomen / en sulks geschiet in Maert, ook van pitten / die men eerst een dagh in honich-water weekt / en met de scherpe punt onderwaerts in de aerde steekt: als hy nu twee jaer op sijn plaetse gestaen heeft / sal men hem 15 of 20 voet van den anderen ver-

berplanten / dit geschiet van den 10 December tot den 30. of in 't begin van Januarijns. De Amandel-boom bloept vroege / en sijn vruchten worden rijp in Julio, die men versamelt als de bollster open gaet; Derkens-mis / aen de wortel gelept / doet desen boom soete Amandelen dragen; maer Paerde-mis maectt deselve heel onvruchtbaer.

Aert, kracht, en gebruyk.

De soete Amandelen zijn redelijc warm en droogh van natuer / te weten niet versch; maer doz geworden: de bittere zijn warm en droogh in den tweeden graet. Van haer binnenste / of dunne schoyffe ontbloot zijnde stoppen sy den buyk-loop. Sy zijn seer goet boozuytgeteerde lichamen / want sy voeden wel. Olie van soete Amandelen versacht de inwendige pijn / waerom sy ook tegen de na-ween der kzaem-vrouwen in gemeen gebruyk is. Olie van bittere Amandelen is seer dienstigh booz't grabeelen pijn in de niereu. De Amandelen werden gebruykt op verschende manieren / men eetse droogh uit de hant / of men maectt er Marcepeinen / en ander Snyker-werk af / ook wert van deselve in de Apotheken een Amandelwiel bereyt / ofte olie daer uit gepaest.

Que-appel, en Peren.

De Que-boom begeert een koude vochtige gront / en veel liever losse als klepachtige aerde / en wast gaern aen de waterkant / hy wort booztgeteelt van wortel-spruyten / die soo groepsaem zijn / datse in het tweede jaer vrucht dragen / ook wort hy veel op doozue stammen ge-eut / of geziffet: maer is veel beter op sich selfs. Men plant hem in 't wassen van de maen / in November of February, acht boeten van makhander. De vruchten werden in October rijp / ende als dan met droogh weer geplukt zijnde / konnen langh betwaert worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Queen zijn kout en droogh tot in den tweeden graet / trekken te samen / en stoppen den kamer-gank / den roo-loop / en het bloetspouwen; sy versterken de maegh / en doen het vzaiken ophouden. Indiense op het laetste van de maerijt gegeten worden / soo sluytense de mont van de maegh toe / en beletten dat de dampen van de spijse niet na de verffenen op en sijgen: Want gebruykt / zijns schadelijc / en maeken kzinpinge in den buyk: gezoden / gebraden / geconft / of tot Maracade / dat men ook Que-vleesch noemt / gemackt / zijns bequaem en lieflijc om te eten. Van het sap met suker wert in de Apotheken een bequaem Syroop gemackt. Que-kernen in roos-water geweekt / is een gemeen / doch dienstigh oogh-water.

Mispelen-boom.

De Mispelen-boom wast seer wel in het enfantachtigh aerdtuyk / en wil gaern / als de Que boom, aen de water-kant geplant staen: hy wert van sijn pitten gezayt / en ook van sijn wortel-spruyten / in November booztgetet / en daer na op deselve ge-eut / men magh hem ook op Queen, Appel, Pere-boomen en Hags-doorn enten. Hy begint vroege te bloeyen / te weten in April ofte in 't beginsel van May, maer de vruchten worden seer spade ende in 't laetste van October eerst rijp. Wanneer aen sijn wortelen mis met asch / voornamentlijc van wijn-vanken / gemenght gelept is / wert hy seer vruchtbaer.

Aert, kracht, en gebruyk.

Mispelen zijn kout en droogh / en sterckelijc r'samenttrekkende van aert / waerom sy de kamer-gank stoppen. Mispelen ge-droogh / en met de seentjes gestooten en gedronken met witten wijn / breekt de seent

steen in de niere en blase. Water daer ont-
rijpe Misspelen in gezaden zijn / is goet om
alle sinkingen te beletten / die op de keel / tan-
den en tant-bleesch vallen / als men de mant
daer mede spoelt of gorgelt.

Violen.

In de Maert spruyten uut der aerde de
schoone wel-riekende Maertse Violen,
die in alle Landen veel gebuykt en in de
Goben / om den reuk en goede krachten /
die men daer in merkt / onderhouden wer-
den. Van deselve vint men veelverhande
geslachten / als tamme en in 't wilde was-
fende / wel-riekende / en sonder reuk / en-
kelde en dubbelde / witte en blaetwe / als
mede tweemaal bloeyende Violen. Sy be-
geeten een goede gront en schaduwachtige
plaetse / en werden hooztgeceelt door zaet
en asfersels : Het zaeijen magh geschieden
inden Herfst en Lente, het verplanten voor
den eersten dagh van Maert. Men maghse
niet planten of zaeijen alle jaer op een plaet-
se / of andersins salse voortbringen kleine
bloemen / die weynigh reuk hebben : De
dubbeldde Violieren brengen geen zaet voort/
ende indien mense niet en oeffende en dik-
tols verplante / sy souden wederom enkelst
worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Violen, soo wel de bloemen als de
bladeren zijn verkoelende en vochtmaken-
de van aert. Sy zijn seer nut tegen alle
verhittingen der inwendige deelen / als van
de lever / niere en blase / &c. Sy maek-
gen ook en verkoelen de groote hitte van de
brandende koozsen / bedwingen de scher-
pigheyt van de galachtige vochtigheden /
en versoeten de rauwigheyt van de bozt /
keel en strotte. Van de bloemen wert in de
Apotheken een lieflijk Syroop / Conserf /
Olie en gedistilleert water gemacht / om
tot de hoozverhaelde gebreken gebuykt te
worden.

Maeghdelieven.

De Maeghdelieven bereytschen weynigh
oeffeningh / en werden geset rontom de
beddens op vochtige plaetsen / maer in-
dien mense dubbelt wil hebben / soo moet
mense om het ander jaer in October, of
in Maert van een scheuren en verplanten /
want te langh staende werden sy lichtelijck
enkelst. Sy bloeyen meest het geheele jaer
over / en dragen roode / meernate / witte
en bonte bloemen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Maeghdelieven hebben in haer blades
een verkoelende / en vochtmakende
kragt / waerom sy nuttelijck tegen de ver-
hittinge des levers en van andere deelen /
als mede tegen de koozsen gebuykt wor-
den.

Bernagie.

De Bernagie komt op allecken gront en
aerdtrijck voort / en eens gezaeyt zijnde / ver-
menighvuldicht van selfs door het afgebal-
len zaet / en bloeyt een groot deel van de so-
mer, tot heel diep in den Herfst, maer des
winters bergaetse door de koude.

Aert, kracht, en gebruyk.

Bernagie is merkelijck vochtigh / en ver-
koelende van aert / en het heeft deselve kragt-
ten / die van de Violen beschreven zijn. De
bloemen worden van vele over salaet gege-
ten. In de Apotheken wort van de bloemen
een Conserf / en van het sap een nutte Sy-
roop gemacht.

Buglos.

De bladeren vergaen mede des winters,
als van de Bernagie, maer sy behoef niet
gezaeyt te worden / want in het hoozjaer
spruytense weder uut haer wortel. Van
aert/

aert / kracht / en gebruyk komtse niet de Bernagie over een.

Latouw.

Onder de Latouw werden begrepen de Kronkel en Krop-salaet, of Sluyt-kroppen. De Latouw wert gezaept in goede vette en wel-gemeste aerde in Maert, indien mense seer vzoegh begeert zaept mense op een Medloen-bergh / of andere warme en wel ter son gelegene plaets. De Krop-salaet wort onder geele wortelen of Ajuyne gezaept en gedunt; de Prince-kroppen worden in April gezaept / en in goede aerde wijdt van een verplant / om deselbe schoon en wit te hebben / soo blinden sommige boben het opperste te samen: twee dagen te voren / eer dat spise uptrekken om te verplanten / en stropender daer na fant op.

Aert, kracht, en gebruyk.

Latouw wert geacht vooz het beste van alle Moes-kruyden / en is hout en vochtigh van aert: het verhoelt de heete maegh / en temperet de scherpigheyt van alle humoren: is derhalven gesont vooz jonge lieden / die heet / en vol gals zijn / en is in de somer / by seer heet weer / een aengename spise. Sp verwekt de slaep / en neemt de gepligheyt wech. Men eet de Latouw gemeenlyk rautw met olie / azijn / en sout / en kan als dan eenighsins den appetijt verwekken.

Carduus Benedictus.

Dit kruyt wort in de Hoven seer naer sieklyk gedessent en onderhouden. Het begeert een matige gront / en een warme plaets; men zaept het in Maert, en wert in Julio en Augustus geplukt / vergadert en tot het gebuylk bewaert.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Carduus Benedictus is warm en

dzoogh in den tweeden graet / seer bitter van smaect / openende / en supberende van kragt: Dien volgende opent alle verstoptheden der inwendige deelen / supbert het bloet en een verbuilde maegh. Oock is dit kruyt seer kragtigh tegens alle besmettelijke siekten / en een gemeen genes-middel tegen de derdendaeghsche en langhduerende koozsen. Het kruyt wort in wijn of vier gezoden / of gepulveriseert met eenigh bequaem nat ingenomen. In de Apotheken maect men van deselbe gedistilleert water / sproop en sout om bequaemlyk gebuylt te konnen werden.

Gouts-bloem.

De Gouts-bloem behoeft weynigh oeffeningh / want sy groept op sulken gront als men wil: oock en behoeftse alle jaer niet gezaept te worden / want alwaer sy in Maert eens gezaept is / groept voortaan van het afgebalen zaet. Diktwijs verplant zijnde beynghste groeter en schoonder bloemen voort. De Gouts-bloemen bloeyen van den April of May den geheelen somer dooz / tot inden winter toe. Sp trekken haer bladeren des nachts in geliyk de kladeren / en de zaden zijn soo krom in een gekromheit / dat sy de klacuwten van een vogel geliyken.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Gouts-bloemen zijn warm en dzoogh in den tweeden graet: sy versterken 't herete / wederstaen het vergift en alle pestige en besmettelijke koozsen / en openen de verstoptheden des ingewants / waerom sy de maentsonden der voutwen verwekken. Van de bloemen maect men Gouts-bloem azijn / en een Conserf / ten tyde van Peste seer nut en dienstigh.

Venkel.

Venkel groept op alle plaetsen / en in alle lucht / het wert gezaept in Maert, en het

het krypt affnijdende / sprynt het altijd weder uyt. Het zaet wort in 't laetste van Augustus, ofte in September rijp. Des winters vergaen de bladeren en sielen / en de wortelen blijven alleen in 't leven / die daer na in het voorjaer wederom nieuwe uyt sprynt selen van bladeren en sielen geven.

Aert, kracht, en gebruyk.

Het zaet van Venkel is warm in den tweeden / en droogh in den derden graet: het krypt is soo heet niet / maer meer gematight. 't Zaet breekt winden / sterkt het gesicht / vermeerderet de melk in der vrouwen borsten / doet het graveel lossen / en opent de verstoptheden van lever en milt. Sulks moet ook van het krypt en de wortel verstaen werden. Men distilleert van Venkel-zaet een kragtigh water en olie.

Erwten.

De Erwten worden hier te Lande in Hoven en Velden veel / en seer gemeenlyk onderhouden / sy begeeren een open lucht / en niet al te vochte gront; men plantse ontrent een dupin diep in de aerde op open / waer by men takken steekt / op datse daer by souden opklimmen; dit geschiet in het laetste van Maert, of in 't begin van April. Eenige verskeren / dat de Erwten, die wozmstektigh zijn / beter om te zaeyen zijn als de gabe.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Erwtpeulen zijn van aert en krachten de gemeene boomen seer gelijck / en middelmatigh gestelt tusschen die dingen / die goet en quaet voedsel geven / en die veel / of weynigh voeden. Sy dienen meer tot de keuken / als in de Medicijne.

Aspergies.

De Aspergies begeeren veel oeffeninghen /

voorz eerst / sal men de plaets een jaer te voren bereyden / daer mense wil setten / en die toestellen van vette / sware en welvoorzwochte aerde / daer toe sal men de beddinge uitgraven vier voet diep / en die opvullen laegh om laegh met goede koomis en vette aerde / tot op de hooghte van drie voeten / daer na sal men daer op leggen tweejarige planten van Aspergies, en dat met soo veel regelen / als na proportie het bedde byet is / hier op sal men dan wederom stropen een heele voet van wel-bereyde aerde. Des winters sullen dese bedden gedekt worden met koeje- of paerde-mis / of stroo. Men moet de Aspergies voorz het vierde jaer niet snijden / ende van peder plant twee ofte drie scheuten laten tot zaet schieten / want / al de scheuten wech te nemen soude de onderganch der planten zijn / en staet te merken / dat men de scheuten die tot zaet gekomen zijn / niet sal affnijden / voorz en al eer het tot sijn volkomen rijpte is / het welck geschiet in 't laetste van de somer of Augustus; van dit zaet werden weder nieuwe planten gezaeyt.

Aert, krachte, en gebruyk.

De Aspergies zijn warm in den eersten graet / matelijck vocht en daer by of bagende van aerdt. Sy openen de verstoptheden van de lever en van de niere / en setten het water en graveel af / maer sy geben weynigh voedsel. Men stroofse of werden alleen gezoden / met olie / azijn / peper en sout / of niet boter en wote-miscart geyeten.

Artifloeken.

Dese bereytschen een goede vette gront en moerachtige aerde / en een wel ter son gelogene plaets / haer oeffeningh is dat sy door 30-scheuten der oude planten werden voortgeteelt; in de maenden van Maert en April van een gescheurt zijnde / werden sy twee voeten van malkander geplant. Als nu de vrucht tot sijn volkomenheit gekamer is / moet ter behoorzijke tijt afgesneden

den worden / op dat de plant wederom jon-
ge za-schoten magh te voorszijn brengen /
want die in de bloem schieten / sal de oude
plant opgaen / en soo sult gy berooft zijn
van jonge planten / om tegen de aenstaende
Lente voorszien te zijn. Men moet dese plan-
ten des winters met Paerde-mis of pets an-
ders vooz de vorst bedekken.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Aertifocken zijn warm en droogh

van natuer / tot in den tweeden graet.
Het boedtsel dat sy geven is niet goet /
want sy doen grof / swaer / en melanko-
lijk bloet in 't lichaem groeijen. Sy wer-
den van sommige rauw met peper en
sout / doch meest gezoden met een sauf-
se / vooz een lekkere spijse gegeten en ge-
bruykt / tot verwelkinge der vleeschelijke
lusten. Da het gebruykt van Aertifoc-
ken lost men gemeenlyk vuyl en stinkent
water.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in A P R I L.

In dese maent is de Verstandige Hobe-
nier eben besigh om sijn Hof in goede or-
der te brengen niet spitten / graven / zaeyen /
en planten. Hy zaeyt nu Pompoenen,
Comcommers, Pietercelie, Kervel, Biet,
Spinagie, Erwtten, Boonen, Wortels, Ra-
pen, Kool, Kroppen, en andere Moes-
kruyden / als ook Basilicum, Thlaspi van
Candia, Oyevaers-bekken, Flos Adonis,
Koorb-bloemen, Flos Africanus, Wol-
kruyt, Ridder-sporen, Vingerhoeden, en
Lipinen. Hy plant Melissen, Salie, Roof-
marijn, Thijm, Marioleyn, Wijnruyt,
Ysoop, Beeren-oor, Mater, Hepatica,
Averruyt, Irijas, Scordium, en Steen-violet-
ten. Hy graeft uyt de aerde / om te gebruy-
ken / Alantworrel, Angelica, Lavas, Im-
peratoria, Valeriana, Peperworrel, &c.
Indien de jonge boomen niet wel voozt wil-
len / moet mense wat vergulcken met versch
regenwater / of met snotwater / met mis
gemeught / begieten / om daer dooz tierigh
en vruchtbaer te maken / doch alles na het
weer sich toedzacht. In April, spruyt en
bloeyt de Amandel-boom, Persik, Abri-
coos, Appel, Kersten, Kastanien, Hage-
doorn, Nore-boom, Vlier-boom, Linde-
boom, en andere boomen. Men seyt dat de

bloepsels op de boomen niet en verbyse-
sen / is 't dat men onder aen de stam een
wollen lap bindt / en laten 't eynde in een
pot met water hangen / dat de lap altijd
nat blijft.

Van 't zaeyen der Zaden.

Men moet in acht nemen / dat het zaet
bequaemst gezaeyt wert / wanneer het
groote hulpe van den hemel magh genieten /
dat is / wanneer het dooz warmte en vocht-
tigheyt / als mede van 't licht des sons / en
des maens bevozdert / en 't verdroogen der
sonne dooz de vochtigheyt des maens ge-
maticht wert: daerom / wanneer de maen
nieuw is / dan is het goet zaeyen / en alle
zaden die men zaeyt / moeten van den
eersten tot den laetsien dagh na de nieuwe
maen gezaeyt werden / want alles wat
veel kuyt sal brengen / moet in 't wassen /
ofte het eerste quartier van de maen gezaeyt
zijn; maer dat in 't afnemen gezaeyt wort /
blijft onder de aerde / en wast in de wortel.
Ook moet men letten / dat men in de kou-
de Landen voozgh in den Herff, en laet in
de Lente sal zaeyen. Het zaet moet vooz
al ryp / vol / swaer / en grof zijn / goet van
koleur / en wit van pit; want een goede
groot /

zont / en goet Zaet moeten by malkander
 zyn / anders is moeyte en arbept verloren /
 daarom dient een goet Hobenier dit aen te
 merken / dat peder zaet of kzuip begeert te
 hebben. 1. Een vyve licht. 2. Een warme
 plaets of zont. 3. Watme van boven.
 4. Warme natuer in 't zaet. 5. Een goede
 vette aerde van onder. 6. Duchtbaren
 donw en regen. 7. Dru van quade licht /
 merdauw / doxe winden / en zee-dampen.
 8. En dat het zaet noch vermist / of schim-
 meligh en zy. De Verstandige Hobenier
 moet wten hoe langh het zaet goet blijft.
 Zaet dat ront en tybigh is duert veel lan-
 ger / als 't geen kileyn en plat is. Wy sul-
 len hier een Register hoe langh peder zaet dne-
 ren magh / byboegen.

Zaet dat een jaer duert.

Angelica.	Genoffels.
Anemone.	Maen-bollen.
Kroon Imperiael.	Mater.
Erweten.	Parey.
Aspergies.	Pionen.
Africaen, of Theu- nis-bloem.	Pastinaken.
Basilicum.	Carduus Benedictus.
Bitteravien.	Indiaensche Karssen, en meer andere.
Lupinen.	

Zaet dat twee jaer duert.

Amaranthus.	Snyker-wortel.
Ajuyn.	Majoleyn.
Aquiley.	Seven-gety.
Bernagie.	Sonne-blom.
Blattaria.	Thijm.
Comcommers.	Valeriaen.
Cawoerden.	Vinger-hoeden.
Kervel.	Winter-roos.
Sueringh.	Ysoop.
Spenagie.	Irias.
Lathyris.	Pietercelie.
Meloenen.	Ridder-sporen.
Damaft-bloem.	

Zaet dat drie jaer duert.

Anijs.	Nip.
Keule.	Nigilla.
Gours-bloem.	Porceleyn.
Koorn-bloem.	

Zaet dat vier jaer duert.

Kors.	Melilotten.
Kool.	Rammelatsen.
Radijs.	Rapen.

Zaet dat vijf jaer duert.

Pimpinel.

Zaet dat ses jaer duert.

Mostert.	Venne-kool.

En pegelijck zaet heeft ook sijn epen-
 tijt in 't uytspuyten / als 't gezaept is. Ba-
 silicum, Rapen, Raket, Spenagie, komt
 op drie dagen / na dat het gezaept is. Com-
 commers, Kers en Mostertzact op den vier-
 dendagh. Parey op den seften dagh. Melde
 op den achtsten dagh. Kool op den tienden /
 Coriander op den twintighsten dagh. Keul
 en Orega op den dertighsten dagh. Pieter-
 celie leyt ses weken in de aerde. Indien
 het aerdtuyck doz en dzoogh is / en dat het
 zaet niet wel en magh uytspuyten / moet
 men het selfde bespuygen met regenwater
 of slootwater des morgens en des abonts /
 dat doz de son verwarmt is / want kont
 en sout water is een vyant van alle kzu-
 den. Het zaet dat men vzoegh gezaept heeft
 moet men vooz de boest / ryp en seer groote
 koude bedekken / ende op dat het selfde van
 de vogelen / mieren / mupsen of ander
 ongedierte niet beschadicht en werde / wee-
 ken het eenige in sap van Donder-baert of
 Huys-look, andere stellen het te wecken
 in water / daer roet uyt de schoorsteen in-
 gestol-

gesmolten is. Als 't kuyt is opgekomen / in d'zooge tijden / moet men 't des morgens voor den opgangh der sonne of des avonts na den ondergangh bevochtigen en bespyngen / maect niet op den heeten middagh / want het kuyt daer door soude verbranden en vergaen.

Vijge-boom.

De Vijge-boom begeert een warme plaetse / die wel ter sonne staet / by eenige mueragie / en van de Noorde-wint bevizdt is ; daer en boden vernint hy bet / sterck / en wel-gemist aerdrick. Hy wort hier te Lande van wortel-spruyten en takken die men op het eynde kneust / en een kooym of kleyn steentje daer in steekt / aengewonnen. Dit geschiet in Maert of April. De jonge bottelkens en bladeren komen hier in de Meymaent eerst te voorschijn / ende als dese bottelkens opschieten werden de Vijgen voortgebzacht. Dese boom is teer / en wert licht door de harde vorst beschadicht / daerom wert hy veel in tobbens geset / om des winters in de stove bewaert te werden / of hy wert in de winter met stroo of pels anders bedekt / en onder de stam met duymist belept. By somer-tijt wil hy wel en veel begoten en gewatert zijn. De Vijge-boom wast gaen by de Wijngaert, en tusschen haer beyde wert een sonderlinge bzienschap of Sympathie bespenrt. Hy wil vlijtigh in den Herft met duymist gemest zyn / waer door sijn vruchten veel vroeger rijp worden. Indien hy van de Dieven beschadicht wert / soo bestrijkt de stam met roode aerde / boter en teer. Laet hy ontijdtigh sijn vruchten vallen / soo boort in de stam nabij de wortel een gat / en staet daer weder een wigh in ; ofte hakt met een bijl in de stam / wanneer de bladeren beginnen upt te spruyten ; andere begieten de wortel met water en pekcl vermenght.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Vijgen volkomen rijp zijnde / zijn

warm in den eersten / en bocht in den tweeden graet. Sp wederstaen het vergift / doen sweeten / en drijben de pokjes en maseten upt / en voeden seer wel ; sp reynigen de borst / en verbeteren den hoest. Uytwendigh gebruykt / vermoywen kitteren / bloet-sweren / en harde geswellen. Het melkachtige sap upt de jonge takken in de ooren gedaen / doet de wozmen die daer in zijn / sterben. De Vijge-bladeren zijn scherp / openende / verteerende / ende scheidende alle klieren en harde geswellen. Als men het fondament met dese bladeren wrijft / openen sy de speen-aderen / en doen stoelgank hebben. De bladers met sout en azijn gestooten / geneest rupdigheyt en schozofde knobbels.

Moerbefyen-boom.

De Moerbefyen-boom wert hier te Lande in de Hoven veel onderhouden / men vint van deselve tweederhande soorte / de eene die swarte / en d'ander die witte vruchten voortbrenght. Hy wast seer tierigh in vette en wel-gemeste plaetsen / en vernint een heete en dzooge lucht. Hy wort aengesteelt van zaet / maect heeft als dan lange jaren van nodden eer hy vruchten voortbrenght / andersins van wortel-spruyten / en inleggen. Hy magh ook op sich selfs / Ulmen-boomen, en andere gerint werden. Men plant hem in 't laetste van February of in Maert, en spruyt upt als de koude van de locht vergaen is / waer by men bespreken kan / of'er noch eenige vorst te verwachten is / ende sijn vruchten worden in Augustus rijp / en bequaem om te plukken. Op dat hy bequamelijc magh opwassen / sal men in October sijn wortel ontblooten / en moer van ouden wijn daer aen gieten / andere bevochtigense met versch Offenbloet / en verwachten dan seer schoone vruchten.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van de Moerbefyen-boom heb-

hebben een t'samentzekkende en supberen-
de kragt; en zijn een gemeene spijsse voor de
zijde-wormen. De onrijpe vruchten ver-
koelen in den derden graet / en zijn daer by
sterkelijk en t'samentzekkende van aert. De
rijpe vruchten zijn ook verkoelende en ver-
dragende van aert / niet sonder eenige t'sa-
mentzekkinge. De onrijpe Moer-besjen,
gedrooght zijnde / stelpen alderhande loop-
des buik's / de overbloedige maent-ston-
den en verkoelende heete gestwellen van de
mont en van de keel / tot dien eynde wort
in de Apotheken van het sap der selven een
Sproop gemaakt. De schozse van de wor-
telen zijn warm en droogh / en afvagende
van natuure / waerom deselve de verstop-
heden van de lever en milt openen / de buik
week maken / en de wormen af jagen.
Men moet de rijpe Moer-besjen alleen of
voor andere spijsse gebruiken. Sommige
spoelense eerst met wijn af / en etense met
sukker. Andere doense in een glas / en gieten
daer van haer sap over / en deliken dat glas
dicht toe: ende soo bewaert zijnde blijven sy
lange tijt goet.

Ligustrum.

Ligustrum, welk ook Mont-hout ge-
noemt wert / is een boomachtige heesier /
wast gaern op vochtige en waterachtige
gronden; men beplant en bekleet daer mede
de hepingen en pzeelen. Het wort aenge-
wormen van zaet / dat men in sand-achtige
aerde zaept; en drie jaer gestaen hebbende
wert het verset / daer men 't begeert te plan-
ten. Het bloept in 't laetsie van May of in
't begin van Juny, voort brengende witte
bloemen / en de besjen werden laet in 't jaer
rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van Ligustrum zijn droogh
en kout van aert / en t'samentzekkende van
kragt: sy zijn bequaem om de swellinge
en heete sweeringe van de keel en van de

mont te genesen. Het water van de bloemen
gedistilleert / is seer goet om allerley buik-
loopen / Vrouwelijke vloeden / 't bloet-spon-
wen en druppinge der oogen te stoppen. Som-
mige maken van het hout tanden-stokers / die
sy seer prijsen tegen de gebzeken van 't tan-
de-bleesch.

Berberis.

De Berberis is een tamelijke hooge hee-
sier / wert gelijk de Ligustrum, mede aen
hepingen geplant / hy begeert te wassen
op ongeboutde / doch niet heel droze / maer
wat vochtachtige plaetsen. Hy wert aen-
geteelt van wortel-spruyten / hy spruyt upt in
April, bloept in May, en sijn besjen worden
in September rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren / en de vruchten zijn kout en
droogh van naturen / de rijpe vruchten ver-
koelen seer / verwekken de appetijt / blussen
de overmatige hitte der vrandende koozsen /
en stoppen de buik-loopen / en alle vloeden /
soo wel van vrouwen / als van mannen.
't Water daer dese besjen in gesoden sijn / is
goet tegen het onsupber tantbleesch en ontske-
kinge van de keel; indien men de mont daer
mede wast of gorgelt. Sy worden om haer
amperen smaect veel geconsijt / en in de Apo-
theken bereept men van het sap een lieflyke
en gesonde Sproop.

Laurier-boom.

De Laurier-boom heeft verscheide me-
de-soorten / als Laurus Nobilis, of Luykse
Lauwrier, smal-bladige Lauwrier, of Lau-
wrier-Mannen, Breed-bladige Lauwe-
rier of Lauwrier-Wijfken, Bakelaer dra-
gende Lauwrier, wilden Lauwrier. Hy be-
geert een vaste gront / en draecht hier te Lan-
de seldom vruchten. De Laurus Nobilis wort
in potten of tobbens geplant / om des win-
ters voor de koude verhoogen te werden / men
teekt

teelt hem aen dooz stekken / die in de Maert in de aerde gesteken worden. De Smal-bladige Lauwerier vereyscht de selfde oeffeninge / als van de Lauris Nobilis. De Breed-bladige Lauwerier, die ook gemeene Lauwerier is genoemt / werd van de Bakelaer gezaent / en in de maent May drie vingeren diep in goede aerde geset; maer in 't naeste jaer moet hy verplant zijn. Hy wort ook van sijn wortel-spruyten afgeset: men moet hem des winters vooz de vozt en streuw / met stroo of riet decken. Indien hy vooz konde / of vozt komt swart te worden / of te verdorren / sal men hem kozt by de wortel af-snyden / om daer na weder iyt te spruyten. De Bakelaer-dragende Lauwerier begeert soodanige oeffeninge / als van de Lauris Nobilis geseyt is. De wilde Lauwerier wast tierigh in bochte / en schaduwachtige plaetsen / sijn bladeren zijn breed / effen / en blinkent / doch sonder reuk; de bloemen witachtigh / en staen kroons gewijs boven op 't einde van de takken by malkander; de bespen zijn de Myrtus bespen van gedaente seer gelijck en schoon blaww van verwe. Alle dese Boomen zijn des winters en somers groen / maer by somerdagh begeerense veel begoten / en tegen de winter vooz houde en streuw beschermt te zijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren / en de vruchten / die men Bakelaer noemt / van de Laurier-boom zijn verwarmende en verbroogende / diep in den tweeden graet: sy drijven den Urijn / doen 't Grabeel rijssen / openen de verstoptheyt van de Leber en Milb / en verwekten de Maend-stonden. Het gemeene volck gebruykt Bakelaer en Boonjes Holwortel om te sweeten en alsoo alle ruydigheyt iyt te drijven; 't selfde is ook goet om de waterfucht te genesen. Bakelaer, en voornamentlijck Olie iyt deselve geperst / werd mittelijck onder andere geneesmiddelen gemenght / om de zenuwen te versterken en te verwarmen.

Myrtus-boom.

Da de verscheydenheyt der bladeren wort den Myrtus-boom groeten en groben / of kleynen en edelen / of middelbare Myrtus genoemt. Sy begeeren / los / en swavelachtige aerde / en een plaetse die van de Noorde wind bevozt is. Sy worden hier te Lande aengeteelt van takkens / die onder een wepnigh gekneust / en in potten / of tabbens geset zijn: sy moeten by somertijd veel begoten / en des winters sozghvuldighlijck in lauwe kachels bewaert werden; want andersins souden sy dooz de strengigheyt van dese lucht vergaen en sterben. Alle de soozten zijn hier ook vooztgekomen van het zaet / gelyk sulks mede de Schryber van den Nederlandsen Hovenier getuygh gesien te hebben.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren / vruchten en 't sap van den Myrtus, zijn t'samenttrekkende van kracht / soo wel iytwendigh als inwendigh gebruykt / en worden vooz dzoogh in den derden / en kont in den eersten graet gehouden / sy zijn bequaem tegen het bloetspouwen / 't bloetpissen / de roo-loop / en alle overtollige bloeden der Dronken. De bespen genesen de sweeringe van de Dieren of Blaes / ende de bladeren in Wijn gesoden opkelept / heelen de quetsuren. In Italien en elders dienen de Myrtus bladeren in plaetse van Rijn om het Leer mede te bereyden. Tot de voozberhaelde gebreken vint men in de Apotheken een Syroop van de bespen bereyd.

Meloenen.

Men vint beneffens de gemeene soozte van Meloenen, noch andere / als daer zijn: Meloenen van Padua, gulde Meloenen, witte Meloenen, (hebbende de blytenste schorsse en het binnenste vleesch heel wit) Suyker Meloenkens of Moscadelle Meloenen.

loenkens, hebbende de reuk van de Muscus / en een uytneemende soete smaek. Sp werden gezaept in 't begin van Maert, op een bysonder daer toe bereyde plaetse / die men gemeenlyk een Meloen-bergh noemt / als wy vooz onder het minsten der Hoben verhaelt hebben / wiens manier om die te bereyden / als ook het afbeeldsel van de Meloen-bak van de Lijfhebbers by den Nederlandsen Hovenier kan gesien werden. Men steekt elk zaet drie ofte vier vinger breet van malkanderen / en een halve vinger langh in de gront. Het zaet moet maer een jaer oud zijn / en men kan het eerst wecken in soete melk of honingh-wa-ter / om het eerder te doen uytspuyten / en de vruchten aengenaem van smaek te maken. Daer na moet men de Meloen-bergh met een glase Meloen-bak dekken / en het zaet opgekomen zijnde / en hebbende vier bladeren / moet mense 't bovenste hartje afsnijpen. Dit gedaen zijnde / moet mense verplanten op een wael met Paerde-mis bereyde / wel ter some gelegene plaetse drie voeten van malkander / en weder met de glase Bak dekken / of men set over peder plante een glase Klok of Linteerne / en alse beginnen groote tacken te krijgen / moet mense allengskens lucht geven. Ondertusschen moet men sozghvuldigh wesen om de balsche bloemen af te doen / als mede de tacken / diese te veel hebben / want haer alleen drie tacken / behooven overgela-ten te worden. De teekenen van een goede Meloen zijn / als de steel bitter / de vrucht swaer van gewicht / goet van reuk / en de kizpue hardt is.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Meloenen zijn koud en vocht van na-turen / lieffelyk van smaek en aengenaem van reuk; nochtans bederben sy lichtelyk in de maegh / en veroorzaken 't Boort of eenige quaetaerdige Kooztsen. Een heete maegh / is vooz haer een goede Klok: en sy moeten sonder sterken wijn niet gebruykt

worden. Die Colijk / Scheur-buys of ce-nigh gebzekt in de Milt hebben / moeten haer van Meloenen wachten. Het zaet is goet vooz een verhitte en verstopte Lever / drijft de Urijn / en verbetert de gebzeken van de Nieren van de blaes.

Pompoenen.

De Pompoenen verschillen onder haer eppen soorten in gedaente en ook in groote / waerom sommige genoemt werden Pompoenen Wijkens, of lange Pompoenen sonder merkelyke strepen of ribben; andere Pompoenen Mannekens, dese zijn dik en buys-achtigh / ront of plat-ront / hebbende merkelyke ribben / meestendeel seven in 't getal / uytgeszekt van onder aen de steel tot boven aen de kizpue. Doch zynder die men noemt Roomsche Pompoenen, somtijts heel groot / somtijts kleyn en plat-ront: Winter-pompoenen, dese zijn kleyn-der als de gemeene / van de welck d'een wit / en d'ander geel van vleesch is / ende en werden noyt in de Hoben ryp / maer afgeplukt zijnde / worden aen den balk / tot datse geel zijn / opgehangen. Sy begeeten al te mael goede / en camelyke vette aerde / en een warme plaetse. 't Zaet in soete melk / of honingh-water geweekt zijnde / wert in 't laetste van April, ofte in 't begin van May met de scherpe punt om laegh geset / en in 't ophomen willen sy dikwils begoten zijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Pompoenen zijn koud en vocht van aert / doch mindere als de Comcommers, maer meerder als de Meloenen: Sy werden op verscheyde wyse tot spijsse bereyt; en zijn als dan nut den genen / die warm van Complexie zijn / en een heete maegh hebben / maer die slap van maegh zijn / moeten sich geheel daer van wachten. Het zaet dat komt in kizchten met het Meloen-zaet over een,

Cauwoerden

Onder dese werden mede gerekent de Kalbassen, en Citrullen. Men zaepse als de Pompoenen, op een welberepde / en warme plaerse / en moeten drie of vier voeten van een geset zijn. Sommige maken in 't verliesen van 't zaet dit onderschept / seggende: dat van 't zaet / dat ontzent de hals van de Cauwoerde leght / de langen groeyen; van 't gene dat in de midden lept / de ronde; en van dat in de zyde geplaets is / de kotte en dikke. Men moetsse planten by pzeelen of stokken / daer toe bequaem gemaekt; want / indien sy by der aerde blijven nederleggen / kommensse geen vruchten voortbrengen. Als de Cauwoerde gespeent is / sal men daer een teyle met water by setten / ontzent een span verre daer van daen / en daer dooz sal men bevinden datse uytmunrende langh sullen worden. Ongelooflijk is 't gene sommige geschreven hebben / als dat men eertijts / wanneer men de menschen verbzanden / in plaetse van te begraven / in die asche de Cauwoerden zaepden / en datse dikwils met olpe begoten zijnde / in negen dagen groote / en volkomen vruchten voortbrachten.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Cauwoerden komen in aert en krachten met de Pompoenen over een. In Italien wort de vrucht in kleyne stukken gesneden in vleesch-sop opgesoden / en met Dersjups gemenght zijnde / den kooztsige menschen / en den gesonde in seer heete tijden tot spijsse booz geset. De Belgzins van Vrankrijk, Italien, Spanjen, als oock de reysende lieden van Asia en Africa plegen de Fies-Cauwoerden of Kalbassen uyt te holen / om daer wijn / Olpe / of andere vochtighen in te dragen. De Disschers van Africa, en van de omleggende Landen / gebruykten dese Cauwoerden oock veel om haer netten / die sy uytgewoopen hebben / te teekenen /

gelijck men hier te Lande met het kooz pleegh te doen.

Comcommers.

Dese begreuen de selve oeffeninge als van de Pompoenen. Men siecht het zaet in 't laetste van April in de aerde; andere zaemensse in Maert op een meloenbergh / en bewatensse boozsichtelijck booz vorst en houde. Men behoestsse niet te wieden: mits datse schoonder worden / alsse met kuyden rontom beset zijn. De Comcommer en wil niet groeyen / als daer olpe ontzent is / selfs als maer alleen de gene / diese oeffent / olpe gehandelt hadde. Men vint onder deselve witte en groene / waer van de witte booz de beste geschat worden. Boven dien is'er een soorte die men Wilden- of Ezels-Comcommers noemt / dese worden niet booz spijsse / maer alleen booz medicijne gebruykt.

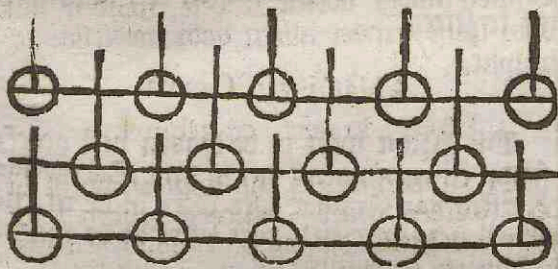
Aert, kracht, en gebruyk.

De Comcommers zijn hout en bocht in den tweeden graet / vorders hebben sy de selve krachten / die wy de Pompoenen toegeschreven hebben. Veel kleyne zijnde / worden Augurkjens genoemd / en van velen in azijn / met wat Venkel, Peper-wortel, en specerpen ingelept / om appetijt te verwekken / booz / of tusschen andere spijsse gegeren. De volgewassene berept men tot een Salaet / met olpe / peper en azijn. De Ezels-Comcommers zijn verwarmende en afvagende van aert: Sy beroeren de buyk sterckelijck / en jagen af heete en waterachtige bochtigheden. Tot dien eynde wort het sap / Elaterium geheeten / dik gemaekt zijnde / in de Apotheken bewaert / maer het moet seer boozsichtig / en in kleyne quantitept gebruykt worden.

Boonen.

De Boonen worden onderscheyden in groote, kleyne en Turcke of Roomse Boonen.

nen. De groote, of onse gemeene Boonen, die men hedendaeghs Tuyn-Boonen noemt/ werden in Maert op rpen in de aerde gestekken / en eer mensse set / werden sy een dagh in water geweeckt ; andere nemen dzoeffem van olve / of salpeterachtigh water. De kleyne noemt men Paerde of Duyve-boonen, en van dese werden op sommige plaetsen heele ackers vol gezaept. De Roomsche of Turkse Boonen plant men in April, en by deselve worden staken geset / om daer by op te klimmen. Men behoefte niet te weeten booz mensse plant / om datse anders licht verrotten. Sy vernemen plaetsen die veel van de son beschienen worden. In de Boontjens bevint men veel schoone en aengename verwe / doch de gemeenste zijn heel wit.

De bovenstaende Figuur heet uyt hoedanigh men een bedde met Roomse ofte Turkse Boonen in 't verbant beplanten / ende met boonstaken besetten sal.

Op die maniere wozt alles geplamt / welk men in verbant begeert.

Aert, kracht, en gebruyk.

De groote Boonen zijn hout en dzoogh van aert / geven matelijck en redelijck goet voedsel. Boonen-meel doet alle gestwellen rijpen / en is sonderlijck goet tot sweerende voutwen bozzen. Van het bloepsel der Boonen wozt in de Apotheken een water gedistilleert / 't welk van de voutwen seer begeert is / om het aengesicht schoon en blank te maken. Sout uyt asche van boonestzupken gemacht / is goet om grabeel /

steen en 't water af te setten. De kleyne Boonen hebben de selve kzychten: De Engelsche geven haer paerden meest boonenbooz te eten / waer van sy gelooven datse beter vaten / als van den haver / en daarom onderhouden sy dese boonen veel. De Roomsche of Turkse Boonen zijn in aert en kzychten de boozgaende gelijck / en geven goet voedsel. Sy werden op verscheyde wijze bewaert en tot spijsse bereyt.

Lupinen.

De Lupinen werden na de verscheydenheyt van de bloemen onderscheyden / als met witte / blauwe / paerse / purper-witwige en geele wel-riekende bloemen. Sy wozen van de zaden / die in de hantwen besloten zijn / in de maent van April geplamt / op soodanige plaetsen daer men die begeert. Wenmerkenswaerdigh is het dat sy alle dagen hun na de ommeloop der sonne keeren / schoon het geen helder en klaer weer is / soo datse de Lant-luyden booz een uurwerk of sonnewijser konnen dienen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Lupinen zijn warm en dzoogh tot in den tweeden graet / sy verteeren / verdzijben en doen scheyden alle plakke van den hant / kizop-klieren en alderhande harde gestwellen / ende sy dooden de woymen / soo wel inwendigh gebuykt / als uytwendigh op de uabel geleyt.

Ridder-sporen.

De bloemen vershillen veel in verwe / maer niet in bladeren of kizuyt: want sommige zijn enkelt / andere dubbelt / witte / blauwe / paerse / bleek-roode / hoogh-roode en geblande. Sy behoeben weynigh oeffeningh / want eens in April gezaept zijnde / konnen daer na van selvs genoegh voort.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Ridder-sporen zijn verhoelende / en t'samen-trekkende van aert; waerom het water / daer dit krupt in gesoden is / seer nut is tegen 't braken / droepel-pisse / gzaebel / steen / en geel-sucht. 't Wiert ook veel gedaen in wond-branken. 't Water van de bloemen gedistilleert / wert onder de oogh-waters vermengt / om de ontstekinghe der ooggen te verhoelen / 't gesicht te versterken / en de schemeringe te verhoeden.

Wol-kruyt.

Dit krupt bint men tweederhande / het eene draecht geele bloemen / elk bloemken in vijf bladeren verdeelt / het andere heeft witte en schoone bloemen; maer in ses bladeren gedeelt. Men zaept het in April, en behoeft wepnigh oeffeningh / om dat het sich selfs genoegh zaept; het bloept niet eerder als in het tweede jaer / na dat het upt de aert de gesproten is.

Aert, kracht, en gebruyk.

Wol-kruyt is verzoogende van aert: 't wort seldom inwendigh; maer dikwils upwendigh gebruykt / en onder stovinge tegen koude gebreken van de Zenuwen / en om pijn te stillen / gemengt. Men maect van de bloemen een Olie / die seer goet is vooz Nimbeyen / en om alle pijn te verfoeten.

Oyevaers-becken.

Men vind de Oyevaers-becken niet alleen in de koseur van de bloemen vershillende / als daer zijnder met geblaemde bloemen / met witte / blaetwe / paetse / heel bruune / en andere; Maer ook naer haer geslachte / of soort / als groot Oyevaersbek, leggende, of kruypende Oyevaers-bek, na

Muscus-riekende Oyevaers-bek, Duyvenvoet, Kraen-hals en St. Robrechtskruyt, welke drie laetste veel in 't wilde gebonden werden. Sp begeeten wepnigh oeffeningh / want eens in de Lente in den Hof gezaept zijnde / spruyten van selfs daer na voozt / maer sp morten een jaer gestaen hebben / eer sp haer bloemen en zaet vooztbrengen / uptgenomen die na Muscus riekt / en de wilsde soozten.

Aert, kracht, en gebruyk.

Hoewel de aert en kizachten van de meeste soozten van Oyevaers becken onbekent zijn / soo werden nochtans de Duyvevoet en St. Robrechtskruyt seer gepresen onder de wond-branken / en om 't bloet te stelpen / 't bloet-pissen te genesen en om 't gzaebel af te setten.

Thlaspi van Candia.

Dit krupt wert in de Hoven veel geoesfent / en men noemt het in onse Taal wilde Kerffen van Candia. Het wert in de maent April gezaept / en 't zaet wert in de maent Julius en Augustus ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krupt is heet van smaect / en sterckelijck verwarmende van aert. Het komt verders met de kizachten van de Tuyn-kars over een.

Bruynettekens.

Dese werden om haer schoone roode bloemtjes in de Hoven onderhouden / en in de maent April gezaept / sp bloeyen de summerse maenden dooz / en zijn onder de naem van Flos Adonis by de krupt benimmers bekend.

Aert, kracht, en gebruyk.

De smaect en den reuk van dit krupt geest

geeft te hemmen / dat 't selfde warm en dzoogh van nature zy. In Saxon werd het tegen 't grabeel en de steen gepresen / andersins zyn de kzychten tot noch toe niet verder ondersocht.

Basilicum.

Dit is een weckickent kzynd / en wert in April en May in vette aerde gezaept / en spruyt terstont upt / indien men 't sizak / als 't gezaept is / met lauw water begiet. Men moet het op den middagh besproeyen / anders als andere kzynden / die 's morgens of 's avonts willen bevochticht zyn. Het moet alle jaren op nieuw gezaept worden / want het des winters uptgaet.

Aert, kracht, en gebruyk.

Basilicum wert gestelt onder de kzynden die in den tweeden graet verwarmen; het verquikt het herte / verwarmt de maegh / geneest de verouderden hoest / verwekt de pisse / en versterkt de vochtige hersenen : Maer die kzynd van hersenen / en veel met hooftpijn gequelt zyn / is de reuk van dit kzynd schadelijk. In Italien doen sommige de Basilicum in de nieuwe Wijn / om de selve een liefelijke reuk en smaack te geben.

Vinger-hoeden.

Dit kzynd draecht verscheide bloemen / als paerffe / witte of upt den witte warbleek-paers van koleur / geele / vale / purper-roode en lijf-vertwige. 't Wert om de aerdigheyt van de bloemen in de Hoben onderhouden / en wert in April gezaept / en bzencht in 't tweede jaer in July en Augustus sijn bloemen voort.

Aert, kracht, en gebruyk.

Doewel dit kzynd alleen hier te Lande tot vercleringe des Hofs geoeffent wert / nochtans wert het in Italien voort een kzychtig

wond-kzynd geacht. De Boeren in Engeland zieden van dit kzynd een dzauk / waer mede sy van onder en boven purgeeren.

Chamedrys.

Dit kzynd wort tot de Medicijne in de Hoben geoeffent / en met scheuren voortgezet / 't bloept in July en Augustus, en moet voort die tyd geplukt / gedzooght en bewaert worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Chamedrys is heet en dzoogh in den tweeden graet / opent de verstopte milt / geneest de geelsucht / vallende siekten / hooftpijn / en derdendaeghsche koozsen / dood de wormen / verwekt de Maendstonden / en verbetert de boest van taeije sluyten.

Veld-cypres.

Dit kzynd in April in de Hoben gezaept zijnde / groept weeldighlyk voort / en bloept in July en Augustus, en daer na wort het zaet voort rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Veld-cypres is warm in den tweeden / en dzoogh in den derden graet / 't opent de verstoptheden van Leber en Nieren / geneest de geelsucht / 't sterceijn en watersucht / verwekt de Maendstonden der Vrouwen / en verbetert de koude gebreken van de hersenen en zenuwen. Tot dien eynde wert dit kzynd in Water / Wijn of Meede gesoden en gedronken.

Scorzonera.

De Scorzonera wast van selfs / sonder oeffeninge / in Spangien, en schijnt sijn naem verkregen te hebben van het Spaensche woord Schurzo, 't welk beteekent een Ad-der.

der, als of men sepde Adder of Slangenkruyt, na de groote kizacht die dat heeft tegen het vergift van de slangen. Het is hier te Lande van Spaensch zaet aengewonnen / en woxt in Maert gezaept / de wortel blijft lange tijt in 't leven / en spruyt alle jaren weder upt / en 't bloept in Juny en July.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Scorzonera is warm in den eersten / en bochtigh in den tweeden graed / en woxt seer kizachtigh gehouden tegen alderhande v.rgift / peste / besmettelijcke siekten / koozsen / en kinder-pokken. De wortel wert veel geconsijt / en als een sonderlinge remedie tegen de voozverhaelde gebraken gepresen.

Keule of Kun.

De Keule zaept men op een matige vette gront / en wel ter soune gelegene plaetse / in de Lente, en wil gaerne ontzent de Ajyn geplaatst zijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kizpt is warm en droogh in den derden graet / versterkt de maegh / breekt winden / verwekt de maentstonden / drijft de Keijn / en scherpt het gesichte. Sy wert seer nuttelijk gesoden en gestoofst by de Boonen, en andere diergelijcke pluk-bruchten / die wintachtigh zijn / en geeft aen de spijsse een goede reuk en smaek.

Rakette.

De Rakette begeert welgemiste aerde / kan seer wel tegen de koude / en magh daerom vzoegh gezaept worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Rakette is warm en droogh in den derden graet / versterkt de maegh / en verwekt den appetijt. Dit kizpt wert seer bequaem met de Larou, Porceleyn, en andere koude kizpden gegeten / want sy de onmatige koude eygenschap van de voozsepde kizpden dooz haer heeten aert matight.

Indiaensche Kerse.

De Indiaense Kers woxt in April op een warme plaetse by staekijens / of andere steunfelen gezaept / om daer tegen te rusten / en haer selven daer aen vast te maken. Het is een cierlijke plant / hebbende ronde bladeren / en geele bloemtjens / van gedaente de Ridder-sporen, of Sots-kappen seer gelijck. 't Zaet groept in een aerdigh hauwken.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Indiaensche Kerse, om dat sy de smaek van de Tuyn-kars heeft / daerom wert sy ook geloofst deselve van kizachten wat gelijck te zijn.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in

M A Y.

De Verstandige Hovenier sijn Hof in goede order gebracht / bezaept / en beplant hebbende / moet met een naerstigh oogh / en een onbermoepde hant besigh zijn ontzent het gene hy gezaept / en geplaatst heeft. Tot dien eynde neemt hy in acht / dat alles bequamelijk opwasse / waerom / als hy beschoutwt / dat het kizpt al te dik / of te ongelijck uptspruyt / is hy voozt besigh / waer het te dik staet / 't selvde te verdunnen /

nen / en waer het te pdel is / de leege plaetsen dooz 't verplanten te vullen. Dooz eerst en vooz al moet hy het onkruyt in sijn seught dempen / en uytwieden; want anders 't selve te diep gewortelt zijnde / bederft het aerderijk / en de goede kizuden worden onderdrukt / en verstikt. Hy zaeyt nu Rapen, Wortelen, Sala, Porceleyn, Latouw, Majoleyn, Basilicum, Cichorey-wortelen, Biet, Carduus-benedictus, Sellery, Rammelartsen en Bloemkool met de nieuwe maen. Hy plant Meloenen, Pompoeenen, Turkeboonen, Cyclamen. Hy bergaert nu de kizuden / van dewelke hy Wateren / en Olyen distilleeren wil / want deselve nu in haer volkomen / en beste fleur en kizacht zijn. In het begin van dese maent sal hy al het teere boom-gewas uyt de stobe in den Hof brengen / als Orangie-boomen, Limoenen, Granaten, Myrthen en diergelijke / daer toe waernemende een dagh als het soetelyk regent / en dat ontzent den abont / en die stellen aen de Noordzijde van den Hof / om van die winden bezijt te zijn: men sal ook de aerde / die in de tobbens of potten is / verberschen met vlesuwe aerde / ende mis daer op doen / en de boom supberen / en besnoeyen van alle onbequame tacken.

Van de Planten der Kruyden.

In groote hitte en drooge tijden / en dient men geen kizuden te verplanten / ten ware dan dat het weder hem tot regenen liet aensien / anders moet men de planten begieten / en sulks moet geschieden met water dat niet te kout is / tot dien eynde sal men regenwater in de son setten / of men magh snotwater nemen. Veel kizuden willen wel verplant zijn (uytgenomen Pietercelie, Kervel, Melde en Spinagie) en hoe meerder men die verplant / hoe schoonder sy opwassen. En eenige kizuden moet men 't onderste van de wortels en verselinge afsnijden en cupen planten om schoon te doen groeyen / andere / en voornamentlyk de bloem-

en bol-gewassen / worden dooz aertboren met de omleggende aerde uytgenomen en verplaetst. De scheuten en spruyten van het kizudt werden tot allen tijden van 't jaer geplaut / als ook de spruyten van een jaer / als men die van de wortel of van de stant af tzeht / en onder wat onwzichtig of kneust / dat doet de spruyte wel groeyen / insonderhept als 't eynde wat in water eerst geuecht heeft / en dan twee of drie vinger lank diep in de aerde set of plant / gelijck de spruyten van Roosmarijn, Salie, Wijnruyt, Averuyt, Steen-violieren en andere kizuden. Ondertusschen moet men naersligh gade slaen / in wat vooz aerde de kizuden weeldzigh wassen / want sommige begeren bet / en sommige middelmatig / andere santachtigh aertrijk. Daer en boven moet men in acht nemen / welke kizuden een bysondere en verborzene vrientschap / en dewelke een bysondere vrientschap tegens malkanderen dragen / op dat de eerste by een / ende de andere wijt van malkanderen geplaetst worden. Een verborzen vrientschap bespeurt men tusschen de Wijnruyt en den Vijgeboom, tusschen de Wijnruyt en den Olyven-boom, tusschen de Myrten en Lauwrierboom, tusschen de Myrten en Granaet-boom, en tusschen den Ajuyn, Roosboom en Lelien. De Zee ajuyen en Raketten doen dat de kizuden / die ontzent haer geplaut of gezaeyt zijn / seer tierigh groeyen. Een bysondere en verborzene vrientschap verneemt men tusschen Orega en Kool, tusschen Klim-op, Radys, Kool, ende de Wijngaert, tusschen de Aker en Notenboom, en tusschen de Aker en Olyvenboom.

Granaet-Appel-boom.

De Granaet-Appel-boom wert hier te Lande wepnigh van kernen / maer meest van stekken en spruyten aengeteelt / doch brengen hier geen rijpe bychten voozt / ten zy by seer warme Somers: van de wilde soorte Balauftia genaemt / wozt hier te Lande veel van de Liefhebbers geoeffent

om haer schoone bloemen. Sp berepſchen een beſondere en ſozghvuldige oeffeninge. Men ſette in goede wel genieſte aerde in poeren of bakken / en begeeren by Somerdagh veel gegoten te zyn / en moeten by de winter vooz de vozt nantw bewaert worden; ſp werden van de Maert of May geplant / en men ſal alle jaer vlytigh / 't gene aen de ſtam of by de wortel uptſpruyt / af ſnijden. Sp willen niet onde hoe-mis of eſels-mis verſien zyn. Op dat haer bloemen niet licht ſouden afvallen / doen eenige een looden ringh of een ſlangen-bel rontom den ſtam. Indien deſe boom ſeer van 't gewoonte beſchadicht wort / ſal men de ſtam en takken niet ezels-pis en verkens-mis beſtrijken. Deſe boom wil gaern ontzent de Murten-boom geplactſt zyn / en indien men Zee-ajuynt ontzent hem plant / ſal hy tie-righ waffen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Alle de ſoorten van Granaet-appelen zyn verkoelende en wat t'ſamentzekkende van aert / doch niet dit onderſchept: de ſoete en verkoelen ſoo ſeer niet / als de ſuere / noch en zyn ſoo t'ſamentzekkende niet / maer bochtiger / dan ſp verwekken winden en ſwellinge in den buyk. De ſuere Granaet-appelen en die eenige wangigheyt in hebben / zyn merkeijck verkoelende / dzoogh-makende en t'ſamen-zekkende van aert; waerom ſp de ſlappes maegh verſterken ende de verhitte verkoelen / ſp verdzijven alle walginge / doen het bzaken ophouden / en knoppen den hamergank. De Granaet-ſchillen en de bloem-knoppen van de wilde Granaten verkoelen / verdzoogen en zekken t'ſamen ſeer ſterk / verdzijven en bedwingen de ontſtekinge / verhittinge en de beginnende ſweringe van de mont en amandelen / ſp zyn mede ſeer goet om het bloeden der tanden te doen ophouden / en de loſſe tanden vaſt te maken / als men deſelbe in water en een weernigh wijn-azijn opziedt / en daer mede te gozelen ofte mont te ſpoelen. Dan

het ſap wert in de Apotheken een lieflijck en dienſtigh Syroop bereyt.

Orangie-boom.

Deſe boom wert upt Spanjen en Italien van Cadix en Genua hier gebzacht / ofte men queekt hem hier te Lande upt het zaet of kernen aen / die men in May of daer ontzent in goede en vette aerde ſiekt / en na dat hy vyf of ſes jaren out is / oculeert in de maent van Juny of July. Sp moet ſozghvuldighlyk vooz de ooz-wormen en piſſe-bedden / datſe de botten niet af-bjten / als mede des winters vooz de vozt in de kaechels bewaert worden. De maniere van 't ſtoken der kaechels hebben wy vooz onder de oeffeninge van de maent January aengeweſen. De verdere oeffeninge van deſen boom konnen de Lieſhebbers by den Nederlantſchen Hovenier nauwkeurigly beſchreuen vinden / alwaer mede de potten en bakken / waer in men ſoodanige boomen plant / ende de ſtobe / waer in ſp des winters bewaert worden / ſeer aerdigh verdoont wert.

Aert, kracht, en gebruyk.

De vuchten van deſe boom zyn van verſcheyden en tegen den anderen in lizachten ſeer verſchillende deelen gemacht / want de wel-riekende ſchil is bitterachtigh van ſmaect / dzoogh en warm van natuer: het wit bleefch dat naect de ſchil gelegen is / is hout van aert en grof van ſoſſe; het binneſte en ſappigh merck is verkoelende en dzoogh makende van aert; het zaet is waent en dzoogh in den tweeden graet. De ſchillen wederſtaen 't ſemju / verwar-men de maegh / doen de ſpyſe verteeren en maken een goeden en ſcetrickende aeffem / ſp worden gemeenlyk tegen het Colyck / upt winden ontſtaen / gebzuykt / en van ſom-mige tegen de koozts ingegeuen. Het binneſte merck of het ſap / daer upt geperſt / temperet de heete en galachtige bochtighe-den /

den / verwekt den appetijt en verstaet den doofst; het is seer nut en dienstigh tegen vrandende koozsen / besmettelijke siekten en flautu-herrigheyt. Het zaet versterkt het herte / en jaeght de woosmen wpt het lijf. De Orangie-appelen en Lamoenen zijn seer goet gebuykt tegen de scheur-bruyk / waerom sy ook van de zee-barende tot verberfinge seer begeert woosden.

Citroen- en Lamoen-boom.

Deze boomen werden op de maniere van de Oranje-boom hier te Lande aengeteelt / voortgeset en bewaert / en haer aert, kracht en gebruyk komt met deselve seer wel over een.

Roose-boom.

De Roose-boom heeft verscheyde medesoozten als Provintie-Roos, enkelde en dubbelde witte Roosen, Aert-Roosen, enkelde en dubbelde Fluweel-Roosen, Maent-roos, Caneel-roosen die in Vrankrijk en Engelant veel groeyen / en zijn dooz haer lieffelijke reuk seer wel bekent / enkelde en dubbelde Muscus-roosen, geele Roosen, die eerst van Algiers in Africa na Vrankrijk gesonden zijn / Rooskens van Kayro, die seer spade in 't jaer bloeyen / zijnde wit van koleur en goet van reuk. De Roose-boom is seer plapsierigh / vermakelyk en profytelikh in den Hof / 't sy alleen of aen de galderpen of langs de hepingen geplant. Den wel-edelen Heer Augerius Busbepuius beruyghe / dat de Turken de Roosen soo veel achten / dat sy nimmermeer toe en laten / dat de bladeren daer van op d'aerde blyben leggen; want gelyckerwijs de Poeten verciert hadden / dat de Roosen van het bloet van Venus gesproten waren / soo gelooven de Turken dat de Roosen van het weert van Mahomet gekomen zijn. De Roose-boomen woosden aengeteelt van wpt-spruytsels ook van zaet aengewonnen / en als de zaepelingen een jaer out zijn magh

mense verplanten. Als mense niet de volle maen verset / werden sy vol en vruchtbaer van Roosen. De Muscus-roosen moeten des winters vooz de koude en voost nauw bewaert woosden. Lelien, Look en Roosen willen gaen by malkanderen wassen. Sommige soozten van Roosen bloeyen wat vroeger / sommige later in 't jaer: dan meest alle woosden bloeyende gebonden in May of in 't begin van July. Om vroege Roosen te hebben / sal men een putken van twee palmen breekt maken rondsom den Roose boom, en daer dan 's avonts en 's morgens warm water in gieten: Nochtans moet sulchs geschieden niet eerder als sy knoppen begint te krijgen. Sommige gelooven de Rooselaers te doen bloeyen vooztzyngen van wat koleur sy willen / als sy de stukken van Roosen niet vette van de woztel dooz bozen / ende daer soodanige verwe indoen / als sy in die bloemen begeeren te sien. Sommige versekeren dat men groene Roosen verkrayght / wanneer men een sruyphje van witte Rooselaer in een Hult-boom griffijt ofste ent / nemende een rank van den Hult en dien dooz borende / ende in dat gat den Roosen-rank stekende / en 't selfde soo laten groeyen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van de bloemen van meest alle de soozten van Roosen, om dat sy van verscheyden deelen gemaakt zijn / hebben daerom verscheyden krachten. Men vint in de selve aertachtige / 't samentzlikende en ook vochte of waterachtige deelen / en sy komen daer in over een datse alle verkoelende van aert zijn. De Provincie ende de roode of Aertroosen werden meest in de Medicinne gebuykt. De Provincie Roosen doen de gal en galachtige vochtigheden seer sachtelikh nedersukken / matigen de hitte des bloets / versterken het herte / openen de verstopte lever / en genesen de geelsucht / waterucht / en langhdurende koozsen. Aptwendigh wert seer nuttelikh een

Roosen-kroek met Roosen-azijn bevochticht / op het hooft gelept / vooz hooftpijn en ongerustheyt en heete en bzündende kooztsen. De Aert-rooſen zijn t'ſamentzekkende van aert / versterken de lever en maeg / en werden veel gebzupkt om de buykloopen te stempen. Men maekt van de Rooſen, Water / Azijn / Syrooy / Conserf / Olie en Roosen-honingh / dewelke in de Apotheken te vinden zijn.

Engelantier.

In de Hoben wert enkelde / dubbelde en geete Engelantier aengequeekt / begeert de selve oeffeningh die wy van de Rooſeboom gelept hebben / en komt in kizachten met de selve eenighſins over een.

Roosmarijn-boom.

De Roosmarijn is een boomachtige Heester / en wert tot vercierſel van de hoben met groote naerſtigheyt onderhouden. Men plant het in Maert of April van scheuten / tacken of spruyten / dewelke onder wat gekneust moeten zijn. 't Wort ook van zaet aengelommen / maer dan komt het rzagelijck voozt / en kan hier te lande de koude niet wel verwinnen. Het begeert een dzooge dan vochte / en niet te seer gemeste aerde / en moet des winters wel gedekt of in lauwte plaetsen geset zijn. De oude planten set men tot aen het meute hout in de aerde ; en willen des somers veel begoten zijn / hier toe nemen eenige saete melk of wep. Sp bloeijen in 't beginsel van de lente tot diep in de somer.

Aert, kracht, en gebruyck.

De Roosmarijn is warm en dzoogh in den tweeden graet / versterckt de hersenen / zenuwen / memorie en sinnen / geneest de milt en geel-suchtigen / opent de verstopte lever / en is goet tegen de witte bloet der vrouwen. Van de Roosmarijn wert gemaeckt Water /

Olye / en Conserf / tot de vooznoemde gebzeken seer dienstigh.

Oleander.

De Oleander is een boomachtigh gewas / met de gedaente van den Lauwrierboom, en wert in dese Landen in de Hoben van de kizupt-bemimmers van inleggende takken vooztgeteet / de bloemen die ront of wit en van vyf bladeren gemaeckt zijn / komen selden vooz Augustus te voozschijn. Wy wil by somer-tijt begoten / en des winters vooz koude betwaert zijn.

Aert, kracht, en gebruyck.

De Oleander is heet in den derden en dzoogh in den tweeden graet / en van buypen opgelept / vertereet alle gestwellen / en doet de selve schepden / Maer inwendigh moet het niet gebzupkt worden.

Majoleyn.

De Majoleyn is een seer welriekent kizupt / en is in sijne en grove / als mede in Engelsche Majoleyné onderschepden ; het wort gezaept of geplant in 't laetste van Maert, of in begin van April, in goede en sabelachtige aerde / en moet in heete dzooge tijden besproept zijn.

Aert, kracht, en gebruyck.

De Majoleyn is warm en dzoogh in den derden graet / en seer doozdzingende van kizacht : Sp versterckt de hersenen en zenuwen ; waerom sp tot der selver koude gebzeken seer nuttelijck gevesicht wort : Sp bzeekt winden / en dzyft de Uryn : Sp wort ook gemenght onder de nies-poeijer om de vochtigheden upt het hooft af te rzekken. Majoleyn onder spijse gedaen / maekt de spijse smakelijck / en de mage aengenaem. Men kan van deselve een kizachtigh water en Olye distilleeren / en met suker een Conserf maken.

Sellery

Sellery.

De Sellery wort in April of May gezaeyt / ende daer na in diepe greppen geplant / dese opgeschoten zijnde / moet men de aerde daer tegen aen ophoogen / sy begeert santachtige aerde. Om zaet te winnen laet men een stuypt of twee / of soo veel men begeert / oberstaen / die als dan in de maent July bloeyen / en in Augustus zaet leveren.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Sellery komt in krachten met onsen Hof Pietercelie wel ober een / en wort hendaeghs veel tot salaet met olie / sout en peper gegeten / en als dan houdt men daer booz / dat sy de swakke mans te paert helpt.

Rammelatsen.

De Rammelatsen begeeren in de maent May in sabelachtige aerde gezaeyt te zijn / in aert en krachten bergelijken sy sich met de Radijsen.

Cyclamen of Verkens-broot.

De Cyclamen wort dooz zaet en afscheurde wortel in May booztgeteelt / sy wast gaerne op schaduwachtige plaetsen / en bloeyt gemeenlyk ontzent de maent van September, ende daer na volgen nieuwe bladeren / die des winters groen staen. Het zaet wort ontzent de naestvolgende somer volkomen rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Cyclamen is warm en droogh in den derden graet / opent de verstopte maentstonden / drijft de doode vucht en den steen af / en geneest de milt en de water sucht. De wortelen van dit krupt eten de Verkens seer gaerne / waerom het ook Verkens-broot in onse taal genoemt wert.

Lilium Convallium of May-bloemen.

Dit heeft seer schoone / witte en welriekende bloemen / en wort anders Lelie van den Dale genaemt / 't begeert geplant te zijn op vochte en schaduwachtige plaetsen / en wort dooz den wortel booztgeteelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De May-bloemkens zijn warm en droogh van aert / en seer nut tegen de beroetheyt / lammigheyt en draepinge des hoofts / vallen de siekten / en andere gebzeken / die van koude en vochte ongetempertheyt der herffenen gekomen zijn: sy versterken 't herte / doen de verlozen sprake wederkeeren / en bebozderen den arbeyt der voutwen. Van dese bloemen maakt men wijn / gedistilleert water en Conferf / tot de boozverhaelde gebzeken seer dienstigh.

Scabiosa.

De Scabiosa is in gemeene en vzeemde onderschepden. De gemeene wast veel in 't wilde aen de kantten van de ackers. De vzeemde wort tot cieraet in de Hoben aengeweekt / en heeft verschepden soorten van bloemen / als de Spaense die heel blym is / Oostenrijcke met roode en purpere bloemen / Indiaense met donker-roode bloemen / Scabiosa met bleek-geele bloemen / met witte bloemen / met kinderkrans / Franse Scabiosa en meer anderen. Dese worden in de maent Maert gezaeyt / en daer na geplant op soodange plaetsen / als men die begeert.

Aert, kracht, en gebruyk.

De gemeene Scabiosa, die in de Aporthecken seer veel gebzuykt wort / is warm en droogh tot in den twerden graet / opent / drijft het sweet / wederstaet 't vergift / en is

de lange nut ende bequaem; waerom sy ge-
besigt wozt tegen inwendige verzweringe /
pleuris / hoest en de peste. De vzeem-
de schijnen niet de gemeene van aert en
kzachten genaeghsaem ober een te komen.

Angelieren.

Onder de bloemen / die om haer schoon-
heyt in de Hoven onderhouden worden / zijn
de Angelieren geen van de minste / haer
geslachte en mede-soorten zijn veeldelep /
en al te groot om hier te verhalen. Tot
haer oeffeningh begeeren sy goede / luchtige
en niet mis wel roegemaekte aerde / en
moeten in April of May vier dagen voor
de volle maen gezaept werden / de stoelen
sal men het eerste jaer laten staen / en als
sy het tweede jaer bloeyen / sal men al de
dubbeldt wpt setten en door aflegginge verme-
nighuuldigen / sulks geschiet in 't laetste
van July, in het tweede of derde lit gesneden
zijnde / leyt mense niet haekjes neder /
daer ober werpende zantachtige aerde / en
sy daer na wortel geschoten hebbende /
werden bysonder verplant. Om de bloe-
men schoon en groot te hebben / moet men
maer een steel op een plant laten / en de
valsche by-knoppen afzekken / op dat maer
5 of 6 bloemen op dese voorz. steel blij-
ven staen / en men sal haer bladeren dik-
wils simveren / ende de aerde naerstigh roe-
ren en bespzaegen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dese bloemen zijn middelmatigh van
aert / sy worden gepresen tot hert-kloppin-
ge / dzaepinge in 't hooft / vallende siekte
en stuppen of spanningen der zemitwen.
Men maect van dese bloemen conserf en
ozijn die mede in tyden van peste seer dienstigh
zyn.

Peonien.

Dese zijn in verscheide soorten afgedelt /

als Peonien Mannekens, Wijken, witte,
roode, dubbeldt, lijfverwige, Peonien
van Constantinopolen, Peonien met blade-
ren van Akeley en meer anderen. Sy werden
in de Voor-tijt van de wortelen af geset / en
eens geplamt zijnde / blijven die veel jaren
ober. Sy begeeren goede aerde / en wel ter
sonne gelegene plaetsen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Peonien zijn warm en dzoogh van na-
ture / en een weynigh t'famentzekende van
aert; De wortel / bloemen en 't zaet wert
alleen in medicijn gebzupkt. Peonien ver-
quikt de herffenen / verdzijft schrik en swa-
re dzoomen: Maer insonderheyt is sy van
alle seer vermaert geweest voor de vallen-
de siekte. Sy is seer nut den geelsuchtigen /
en die pijn in de nieren of blaes hebben / ver-
wekt de maentstonden der vzwoutwen / en
opent de verstoptheit van de lever. Van de
bloemen wort in de Apotheken een Sproop
en water berept / dewelke tegen de voor-
noemde gebzeken bequaem gebzupkt kommen
werden.

Akeley.

Men bint in de Hoven van de Liefheb-
bers geen bloemen / die meer verscheyden
van koleur en gedaente zijn / als dese / men
vintse niet enkelde en dubbeldt bloemen /
blauwe / en purpere / rootachtige / incar-
nate / lijf-verwigh / gespikeldt / verstozen
witte / succu-wit / heel groene; alleen gee-
le heeft men tot noch toe niet gesien.
Sy bereyden goede aerde en wel ter son-
nen staende plaetsen / en in 't voor-jaer ge-
zaept zijnde / bloeyen sy in 't tweede jaer in
May en Juny.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kizmt is middelmatigh warm en
verteerende van kzachten. Het zaet niet
safferaen ingenomen / wert seer gepresen
om

om de verstopte leber te openen en de gresucht te genesen / het doet mede de maselen en kinder-pokkens uit slaen. Sommige houden het vooz een by-sonder genees-middel om de arbevt der voutwen te bevozeren. 't Zaet wort een vierendeel loots met wijn ingegeven / om warm gedekt zyn-
de / het sweeten te verwekken.

Brasils Peper.

De Brasils Peper is eerst in Europa van de Landen omtrent Goa en Calicut gebracht / en wert in de Hoben van sommige Liefhebbers onderhouden; 't wert gezaept in April op een Meloen-bergh, of andere warme plaetse / want het niet seer wel de kionde kan verdragen; De handwen of vruchten worden seer laet in 't jaer rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krypt is heet een droogh in den vierden graet / en moet inwendigh niet gebruykt worden / want het de leber te seer ontsteekt en het ingewant moeplijk en lastigh valt. De Indianen gebruyken 't om de losse tanden vast te maken / nemende poeder van Paerlemoeder, en asch van de gebzande bladeren van dit gewas / te sarnen in water gewassen / tot dat het heel wit wort / en daer mede bestrijken sy haer tanden.

Maegde-palm.

De Maegde-palm is over al wel bekend / en wast gaerne op bochte / en lonnerachtige plaetsen / en wert dooz 't scheuren aengeteelt. De bladeren zijn het geheele jaer dooz groen / en bloeyt in Maert, April, en May. In de bloemen wert eenige onderschept bespewt / sommige / en de meeste zijn blaenwe / andere witte / paerisse / en dubbelde byyn-paerisse.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krypt is warm en droogh in den

tweeden graet / en wat t'samentzekkende van kzych / 't drijft den Urjn / geneese wonden / en stopt alderhande buykloopen. Sommige hangen dat krypt op tzoebelwyn / om deselve klact en schoon te maken.

Roomse Camillen.

De Roomse Camillen behoeven wepnigh oeffeningh: want hoe men dit krypt meer verteert / snoept en scheert / hoe het beter en gewillighlijker wast / en wert daerom bequamelyk geplant in eenige pzeelen tot een voet-tappyt / of op verheven beddens daer men des somers pleeght op te sitten / of leggen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dese bloemen zijn warm en droogh in den tweeden graet / en daerom ook kzychter in 't werken als de gemeene Camillen. Sy stillen pijn / vermozven / verwekken de maentstonden / en Urjn / en verzoeten het Colijk. Het afgesneden / en gedrooght krypt kan des winters tot voetwater gebruykt worden.

Mater.

Mater geeft enkele en dubbelde bloemen / het komt liever van byscheuten / als van 't zaet voozt / dewelke men in de maent April afscheurt / en plant: soo haest de bloemen by na gedaen hebben / moet men die afsnijden / soo sal het te betet het naeste jaer ngschieten.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Mater, of Moederkruyt is heet in den derden / en droogh in den tweeden graet / afvagende / sumberende / en openende van kzychten: sy verwarmt de Lijfmoeder / verwekt de maentstonden / en drijft de na geboozten af.

Steen-

Steenviolieren.

Hier van zijn schoone mede-soorten / als purper / root / bonte / witte / geel-bonte / &c. Sy begeeren matige aerde / en veel water. De dubbelde Steenviolieren worden van stekken / in April in de aerde gestekken / aengeteelt / of men zaept het zaet van enkele in September, en bewaertse booz de bozt / dan in de Lente verplant / hzengen dubbelde bloemen boozt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Soo wel het kzypt / als de bloemen hebben een afbagende kzyacht : de bloemen genesen de gebzeken van de lever en nieren. 't Zaet dzyft de maentstonden en nageboozten af.

Alkekingi, of Krieken over Zee.

Daer dit kzypt eens geplant is / vermenighvuldicht het seer / 't wast gaerne op bochte / en schaduwachtige plaetsen / veel nieuwe scheuten en stelen uytwerpende / en alle saven uytspzytende: De bzychten / of kerffen / die in de blaesjens besloten zijn / worden ontrent den Herfft ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bzychten van de Alkekingi zijn hout en dzoogh in den tweeden graet / sy doen water lossen / en setten 't gzaebel en de steen af / openen de verstoptheden van de lever / genesen de geelsucht / en scheidt het geronnen bloet in het lichaem. Men kooft dese bzychten in wijn / of ander bequaem nat / en geeft het te dzynten. In de Apotheken werden van deselve koeksjens / Trochisci Alkekingi genaemt / gemaakt / die tegen de boozverhaelde gebzeken seer dienstigh zijn.

Filipendula.

De Filipendula wil in dzooge en santach-

tige aerde geplant zijn / en dzaeght sijn bloemen in de maent Juny, en kozt daer na wert het zaet ryp / 't welk men in de maent April zaept.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Filipendula, en insonderheyt de wortel / is heet en dzoogh van aert / dzyft de Arjn / 't gzaebel en de steen af / ook is sy seer nut tegen de vallende siekte / dzaepinge des hoofts / een benautde bozt / en meest alle gebzeken / die uyt koude oorzaken ontstaan zijn.

Schorpioen-kruyt.

Dit kzypt wozt Schorpioen-kruyt geheeten / om dat de hautwhens daer het zaet in lept / eenighsins de staert van een Schorpioen gelijkt. Het moet alle jaer in 't begin van April in de Hoben gezaept werden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt wozt van Dioscorides booz een seker / en haestigh geneesmiddel gehouden / om de steken van de Schorpioenen te genesen / als men dat op de gequetste plaetse doet. Als men de Schorpioenen met dit kzypt aenraekt / dan vallen sy in swijn als of sy doot waren / maer komen weer tot haer selven / als men se met de wortel van witte Nieswortel aenraekt.

Cataputia.

Dit kzypt wozt onder de geslachten van Wolfs-melk gerekent / die vint men veel in de Hoben / en eens gezaept zijnde / spzyt het van het afgevallen zaet oberbloedigh wozt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Cataputia is heet en dzoogh in den derden graet / purgert seer sterck van onderen en van

van boben / de melancholijke / en water-achtige vochtigheden / en moet dieghalven niet sonder voorszichtigheyt / en sozge inwendigh gebuykt worden. Het sap doet het hayz upvallen / en supbert de vuple zeeren / en schurftheyt.

De Verstandige Hovenier sijn oeffeningh in J U N I U S.

In 't eerste van de maent Junius plant de Verstandige Hovenier Roomse Boomen om groen te eten; hy zaeyt Rammelarsen, Radijs, Kropsala, Kervel, Endivie, Porceleyn, en dat na St. Jansdagh / om dat het als dan niet in het zaet en schiet. Hy is besigh in het vergaderen van alderhande kyzuden en bloemen om te distillieren / want ontrent desen tijt trekt men upt deselve de meeste olien en beste kyzachten. Hy sal nu de Orangieboomen en andere teere gewassen / die hy in potten of tobbens de geheele winter bewaert heeft / beginnen te begieten / op datse niet verdroogen / maer te tieriger groeijen / en te beter haer bloemen en vruchten te voorszijn brengen. Dit bewateren moet geschieden tegens den abont met regen-water / dat dooz de son gewarmt is / wel toesiende dat het water soo gegoten wert / dat het de stam van den boom niet en raekt / maer men sal daer van sijben / soo ver als het mogelijck is / tot dien eynde kan men ook water-tesen ontrent den boom setten / daer in een reepje laken leyt / waer upt het water langhs het selve geduerigh na de wortels afdruppt. Hy sal nu ook sien na de Appel, Peren, en andere vruchtboomen, en alwaer de vruchten te dicht by een zijn / waer dooz de een van den ander verdrukt wort / sal hy de klepnste en quaetste naerstigh aflesen / op dat de overige beter tot haer volkomentheyt komen mogen.

Om de Boomen vruchtbaer en weldragent te maken.

De Verstandige Hovenier weet dooz goede en naerstige oeffeninge de boomen en vruchten veel heerlijker / schoonder en vruchtbaerder te maken / en hier toe is een van de voornaemste remedie het grieffien en enten / waer van wy hier vooz geschreven hebben. Voorts om de boomen vruchtbaer en weldragent te maken / is seer goet dat men het overbloedige hout / en de doyre takken affnoeije / de grootste wortels ontbloote / deselve opkloove / en een Ephen of Boeken-hout / of een kiepsteen daer in steke / dat sy bequamer de vochtigheyt na haer trekken: mede is noodigh / als men in den Herfft de wortel van de boomen ontbloot / dat men goede mis / van koeijen / varkens / schapen / hoenders of duppen daer by legge; sommige begieten de wortel met wijnmoer / of moer van olie: andere verwachten seer groote hulpe van boone-schillen aen de wortel gelept. Men magh ook een ringh van plat loot onder om de stam bukken / een voet hoogh boven de aerde / en als den boom bloept wederom afdoen / ofte men boort een gat in de stam / en vult het weder met een groene Olijven-tak, of men besmeert de stam met sap van Porceleyn en Wolfsmelk of Cataputia. Indien men begeert dat een boom in 't eerste jaer / na dat hy geplant is / sal vruchten dragen / soo moet men in den Herfft een wel-dragenden

tak / diens vyzucht men begeert / uptkiefen / en fchzabt onder de graeuwe bast daer van af / tot op de groene bast ontreut een fpan langh / in het afnemen van de maen / en doet om die plaetfe goede aerde / met hoemis vermenght / en behint het wel met een doek of bast / dan fal de tak op die plaetfe / wortelen uptfchieten ; in de Lente fal men defen tak onder het bewindfel affnyden / en in goede aerde fetten / men fal dat jaer noch vyzuchten daer van genieten. Men kan ook een pot / daer onder een gat in is / over dien tak doen / als den bast als boren is afgefchzabt / en vullen die met mis en goede aerde / en acht dagen fal men die met water begieten / op dat den tak magh wortels fchieten / daer na in de Maert snijt men dien tak onder de pot af / men flaet de pot ftukken / en men plant den tak in goede aerde / en hy fal vyzuchtdragende zijn.

Ael-befyen.

De Ael-befyen, of men fepde Adel-befyen, om datfe de edelfte van al de befpen zijn / worden aengeteelt van wortel fpruyten / of jarige loten in de aerde gefeften / en langhs de heyningen / en onder de Ooft-boomen geplant. Sy zijn in drie geflachten onderfchepden / als roode, witte, en swarte Ael-befyen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De roode Ael-befyen zijn kout en droogh in den tweeden graet / sy verflaen den dozft / verwekken appetijt / verkoelen de hitte van de gal / en brandende koozften / wederflaen alle verrottinge / en bedwingen het vzaaken / en galachtige buykloop. De Ael-befyen worden geconfijt / of van desfels fap een fproop en confers gemaakt. Het fap kan in een vat bewaert worden / om in plaetfe van Derjups te gebzuiken / of onder wijn te vermengen / om defelbe een aengename koleur te geben. De swarte Ael-befyen, of de jonge knoppen op stercken

brandewijn gefet / is een bequaem geneesmiddel tegen het grabeel / en de fteen.

Kruys-befyen.

De Kruys-befyen worden dooz oeffeninge veel grooter en lieffelijker van fmaekt : Men dunt van defelbe een foorze in sommige Hobben / die byzjn-roode / of upt den byzjnen paersachtige befpen dzagen. Sy worden van affersels geplant / fpruyten feer vzoegh in de Maert upt / bloeijen in April, en brengen haer befpen bequaem om te gebzuyken / in May voort.

Aert, kracht, en gebruyk.

De vyzuchten noch onrijp zijnde / zijn kout en droogh van aert / en t'famentrekkende van krachten / verwekken appetijt / verkoelen de heete maegh en lever / en onmatige verhittinge / waerom sy den koozftige feer nut zijn. Sy worden op verfcheyde manieren tot fpyse toeberept / nochtans geben sy wepnuigh / rants / en kout voedsel.

Laureola.

De Laureola, onder dewelke ook de Peper-boom mede gerekent wort / wort dooz zaet / en affcheurfels aengeteelt : Dit gewas blijft winter en fomer groen / en dzaght swarte befpen ; maect de Peper-boom roode.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Laurcola is feer fcherp en verhittende van aert / purgeert fterck / en dzijft het water en galachtige vochtigheden upt / doet vzaaken / en verwekt de maentfonden der vzuuwen. De bladeren geknautot / trekken veel flijmige vochtigheden upt het hooft. De Laureola, met wien de Peper-boom in krachten ober een komt / moet met groote voorzichtighept gebzuykt worden / maect het

het sekerste is / andere bequame middelen tot dien epnde te gebzupken.

Flamboysen.

Dit gewas aerdt best in schaduwachtige plaetsen / men plantse in February, en gzoen weeldzigh boozt / de jonge zp-scheuten dzagen het tweede jaer bloemen en bzuchten; sy worden bequamelijk aen heyrningen geset: Men vint tweederhande soozten van deselve / als met roode en d'ander met witte bzuchten.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Flamboysen zijn verkoelende en wat verdzoogende van aert / sy versterken het herte / en worden nuttelijk gebzupkt van de gene die dikwils in onmacht vallen.

Syringa.

De Syringa wast heel weeldigh / en sprept haer wijdt en verve upt / sy wozt aengequeekt van oploopen of wortel-spruyten / en is onderscheyden in Syringa met witte en met blaetwe bloemen: het bloept in het laetste van April en in May. De krachten van dit gewas zijn tot noch toe niet ondersocht / en het wozt alleen om sijn aengename en welriekende bloemen in de Hoven onderhouden.

Genista, of Brem-boom.

De Genista of Brem-boomen beminnen een dzooge en sabelachtige gront / en wozen dooz't zaet aengewonnen / en men verplantse in Maert: Sy bloeijen in 't laetste van April of May. De vreemde of Spaense Genista moet des winters boozt en koude sozghbuidigh bewaert wozen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Brem is verwarmende en verdzoogende van aert / tot in den tweeden gzaet / openende

en suyper-makende van krachten / waerom sy nuttelijk gebzupkt wozt van de watersuchtige / en die gene die eenige verstophtheit in de leber / milt / nieren of blaes hebben. De jonge bloem-knoppen van de Brem, gesouten en in pekkel bewaert / afgewassen en gezoden als Cappers / zijn seer aengenaem van smack / en tusschen de spijselijks salaet met olie en azijn / boozt of in het laetste van de maeltijt gegeten / verwekken appetijt / en openen de verstophtheden van de leber en de milt.

Endivie.

Om schoone Endivie te teelen tot het winter-gebzupkt / soo sal men die zaeijen in de maent Juny, tien dagen na St. Jan, en een hant bzeet hoogh zijnde / moet men die verplanten in goede vette aerde / peder plant ontrent twee voeten van malkander / als die van groote en schoone stoelen hebben / moeten die met een biese te samen gebonden wozen met dzoogh weder / op dat het binnenste wit en maels soude wozen / en daer na boozt de boost afsnijden / ende in dzoogh sant in de kelder tot het gebzupkt bewaren. In aert en krachten komt het met de Cichorey seer wel over een / van dewelke top in de maent Februarius geschzeven hebben.

Ireas.

De Ireas is in verscheyde soozten onderscheyden / als blaeuwe, bleek-roode, fluweele, witte, geele, gecamelotte, bonte Engelsche, Spaanse, groot en kleyn Violette, Ireas van Portugael, Ireas van Portugaal tweemaal des jaers bloeiende, groot en kleyn Ireas van Dalmatiën, hebbende klaer-blaetwe violette bloemen / groot Ireas van Constantinopolen met plakken, knobbelachtige Ireas, Ireas Sufianna hebbende seer schoone en groote bloemen / Ireas Florentina, Ireas van Damasco met bleek-paerffe bloemen / pupere Ireas van Asia, Ireas van Tripoli met gontberwige bloemen. De oeffeningh die de

Ireas begeert / is een warme / vochtige / en wel ter sonne staende plaetse / en goede aerde ; Sp wort aengewonnen dooz afsettinge der wortelen in September, ofte gezaeyt in Maert of April : Maer de Ireas die dooz het zaet vermenighendicht wort / vertoont merkelijcke veranderinge in haer bloemen / gelijk als men in de Maen-bollen siet geschieden. Sp bloeyen meest alle in May en Juny, sommige het eerste jaer na dat sp gezaeyt zijn / sommige het tweede / en dikwils ook wel veel jaren daer na. Alleen de knobbelachtige Ireas bloeyt in het laetste van Maert, of in 't begin van April. Het zaet wert in July ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van Ireas is heet en droogh in den derden gzaet / seerp en bytende van aert / en daer dooz de maegh en het ingewant seer tegen : Jaeght dooz den kamergangh seer sterkelijck af de waterachtige vochtigheden / daer na ook gal en slijm / en opent de verstoptheden ; waerom sp tegen de watersuchte seer gepzsen wort. De wortel van Ireas Florentina is goet vooz de verlijnde longen / benautode bozst en swaren hoest : des selfs poeijer supbert vuple wonden / en doet nicuto vleesch gzoeyen. Men menghtse gemeenlyck onder welckende poeijers / ofte alleen gzoof geslooten zijnde / wert sp bequaem by linnen ofte kleederen wech gelept.

Lavendel.

De Lavendel is tweederhande / groote of Lavendel manneken, en kleyne of Lavendel wijfken : sp begeert een drooge / openlichtige en warme plaetse / en goede santachtige aerde ; sp wert aengeteelt dooz het afscheuren in het laetste van Maert, ofte in het begin van April : sp bloeyt in de maent Junius en Julius. Men plantse aen de kanten van beddens en rabatten.

Aert, kracht, en gebruyk.

Lavendel is warm en droogh in den derden gzaet / en is seer dienstigh tegen alle koudde gebzeken der herffenen / als gerackthept / dupselingh in 't hooft / slaepsucht, &c. Opent de verstopthept van de milk / stillt de pijn in de maegh / verwekt de maent-stonden der vromten / drijft de nageboozte af / ende versterkt de beevende en lamme leden. Hier toe wert van de Lavendel water en olie gedistilleert / ofte conserf berept. Het wert ook veel by linnen en kleeders gelept / die daer af een goeden reuk krijgen / en vooz de mot betwaert zijn.

Bloem van Constantinopolen.

Deze bloemen staen veel t'samen by een / strael-wijs / en bzeetachtigh / seer aerdigh van een geschepten / en mitsdien sp geen reuk en hebben / werdense alleen om haer schoone / en dikwils verschepte koleur in de Hoben onderhouden. Sp worden aengequeekt dooz afscheuringe in de maent Maert, en blijven veel jaren in 't leven / ofte ook wel gezaeyt ; maer als dan dragen sp vooz het tweede jaer geen bloemen. Sp plegen gemeenlyck te bloeyen in July en Augustus. Haer aert en krachten zijn tot noch toe niet ondersocht / of beschreven / en sp dienen alleen om de Hoben te vercleren.

Sonne-bloem.

De Sonne-bloem wert in de Lente hier en daer in den Hof gezaeyt / en bzeught in de somersche maenden een schoone geele bloem vooz / vzoeger of later na dat de somer heet of droogh / vocht of kout is. Het zaet leyt seer aerdigh / gelijk als de hpen in haer hupskken / by een gesloten. Men houdt het in 't gemeen daer vooz / dat de Sonne-bloem sich tegen den loop van de son alle daegh aenkeert / en des nachts sich wederom herstelt.

Aert,

Aert, kracht, en gebruyk.

De teere en jonge steelkens / als ook het zaet / gebruyken eenige om lust tot byslapen te verwekken / andersins dient dese bloem alleen tot vermaek / en vercieringe des Hofes.

Maen-bollen.

De soozte van de Maen-bollen, als men de gedaente / en koleur van de bloemen soude willen aensien / zijn byna ontastlyk / want sy door het zaeijen veel veranderinge onderwozpen zijn: Men vint'er met paerffe / purpere / witte / bleek-roode / hoogh-roode / bonte / met dubbelde bloemen / en meer andere. Onder dese geslachten wort gerekent de Gehoornde Heul, meest geelke bloem dragende / en Doornachtige Heul, van de maent Julius, tot de winter toe bloeyende / de andere soozten brengen haer bloemen in Junius, Julius, en Augustus woort / na welken tijt het zaet rijp wort / het welk vijf jaer goet blijft.

Aert, kracht, en gebruyk.

De zaetstucken en zaet van de Maen-bollen zijn verkoelende van aert / slaepverwekkent / en pijn-stillende van krachten / en sy zijn seer mit om de dunne en scherpe sukingen te bedwingen. Tot dien eynde wert in de Apotheken een syroop, Diacodium genaemt / van deseive berept.

Duyfent schoon.

Men bespeurt groote verscheydenheyt onder de bloemen van dit gewas / niet alleen in de koleur; maer ook in het getal van dien: want sommige hebben weynigh / sommige veel bloemen by een staende. Sy begeren een vochtachtige gront / en worden door deseive oeffeninge / als van de Angelieren geseyt is / onderhouden / uptgesondert

dat sy wat beter tegen de koude mogen. Sy dienen meer tot vercieringe des Hofes / als mit in de Medicijne.

Damaft-bloemen.

Dese werden om haer schoone reuk / en witte bloemen naestigh in de Hoven geoesent; sy begeren goede en vochte aerde en wel ter sonne gelegene plaetsen / en werden van zaet en van affetten voortgeleest / te weten / als de bloem begint te vergaen / sal men de steel woort afsnijden / tot op een duym breekt na aen de gront / soo sullen upt de woortel weder veel jonge schenten te voorszijn komen / die men in het woortjaer sal verplanten: andere telense aen van stecken / zijnde een hantbreet langh / upt de son in de aerde gesteken. De Damaft-bloemen bloeyen in May, Juny en de geheele somer door. Dese planten zijn in de woorttijt seer gequelt van een groen woormken / dat wel naerstelijck alle dagen upt de jonge bladeren van dit gewas moet opgesocht en gedoot worden / tot soo lange dat de plant sterck begint op te schieten / en de steel met de bloem-knoppen te voorszijn komen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van Damaft-bloemen zijn heet en scherp op de tonge / en hebben een doorsnijdende / afbagende en verterende kracht: sy doen sterck sweeten / verwekken de maent-stonden der vrouwen / drjben den Urijn / en zijn goet vooreen benauwde borst. Men distilleert hier van water / het welk tot de woortgaende gebreken en in melancholijcke sichte seer dienstigh is.

Scordium.

De Scordium wast gaerne op vochte en sommerachtige plaetsen / en wort in April van een gescheurt en verplant. Het komt van reuk en smaek met den loock seer nabij over een. Het wert bequaemst in Augustus

gustus afgesneden / en tot het gebruyk be-
waert.

Aert, kracht, en gebruyk.

Scordium heeft een verwoarmende en ver-
dzoogende kragt: het drijft den Urijn en
maent-stonden / supbert de borst van etter-
achtige suppen / opent de verstoptheyt van
leber en milt / geneest de koozsen en be-
smettelijke siekten. Doe kragtigh dat dit
kruyt in pestilentielle koozsen is / blijkt uyt
het gene den edelen en vermaerden Augerius
Busquius daer van schrijft / te weten / dat hy
ten tijden van een gzoote pestilentie in Tur-
kyen sijn huysgesinde door den Scordium
alleen bezijdt hadde / van dewelke vooz des-
sels gebruyk vele gestorven waren. Men
bereypt van de Scordium een conserf / Electua-
rium Diascordium genaemt / en in de Apo-
theken seer wel bekent: ook kan men van
deselve tot de voozverhaelde gebreken een
kragtigh water distilleeren.

Affodillen.

De Affodillen begeeren in goede aerde ge-
plant te zyn / en werden in Maert van mal-
tkanderen gescheurt en alsoo vermenighvul-
dicht / sy bloeyen in May en Juny. Onder
dese worden gerekent de Lelien van eenen
dagh, met roode welriekende geele of bleek-
purpere of root-orangie bloemen / sy bloey-
en mede in het laetste van May ofte het be-
ginsel van Junius, en werden door afscheu-
ringe in Augustus aengeteelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Affodillen zyn warm en dzoogh in den
tweeden gzaet / verwelken de maent-ston-
den en den Urijn / en drijven het gzaebel
af / voozamentlijk als de wortels in wijn
gezoden zyn en gedronken. In Italien ge-
bruyken de vrouwen dese wortels om alle
plekken en spoeten uyt het aengesicht en van
de handen te verdriven.

Scolopendria of Herts-tongh.

De Scolopendria of Herts-tongh waft
gaerne op vochte en schaduwachtige plaets-
sen en een fantachtige gzoont. Dit gewas
is het geheele jaer met bladeren versien /
die in April vernieuwt werden / maer het
krijght geen bloemen / noch zaet / waerom
het in de Maert door afscheuringe aengeteelt
wozt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kruyt is warm in den eersten en
dzoogh in den tweeden gzaet / en t'samen-
trekende van krachten / waerom het nut-
telijk gebruykt wert om alle bloetsloopen en
andere bloeden te sielpen. Het is ook seer
goet de milt-suchtige en die aen langhdueren-
de koozsen gaen.

Hepatica of edel Lever-kruyt.

Dit gewas wozt met verscheide koleuren
van bloemen gevonden / als met witte / he-
mels-blaeuwe / roode / lijf-vertolige / paers-
achtige / en dubbelde blaeuwe bloemen: het
gzoeyt seer wel in fantachtige aerde / en
wederstaet de koude des winters, inboegen
dat de bloemen seer dzoogh / te weten in Fe-
bruary of Maert te voozschijn komen. Som-
tijts heeft dit gewas veel gzooter bladeren/
met eenige plakken / of vlakken gespikheit /
en dese soorte bloeyt later / dan de andere.
Men verplant het in April, en wert alsoo
aengetwonen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Hepatica is kout en dzoogh van aert /
met eenige t'samentrekkinge / het is een
seer bequaem behulp-middel vooz de leber-
suchtige / waerom het ook edel Lever-
kruyt genaemt wert. Het geneest ook de
intwendige wonden / en verhoelt de ontste-
kinge van het ingetwant.

Androsomon,

Androsomon, of Mans-bloet.

Dit krypt wert van zaet aengewonen / en wil geplant zijn op schaduwachtige plaetsen. Het bloept in de maent July en Augustus, en onderwijlen wort het zaet ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit gewas is warm / en droogh van aert / het zaet purgeert de galachtige bochtigheden / maer moet voorzichtig gebuykt worden.

Milium Solis, of Paerlen-kruyt.

Paerlen-kruyt groept beter van zaet / in April in de aerde geworpen / dan geplant, en begeert droogh / santachtigh / en luchtigh aerdtrijck.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit zaet / het welck meest tot Medicijne gebuykt wort / is warm en droogh tot in den tweeden graet / dryft het grabeel af / stopt den vloet van het mannelijk zaet / en met vrouwen melk ingegeven / is een kragtigh middel om den arbeet der barende vrouwen te bevoorden.

Napellus, of Wolfs-wortel.

Dit krypt wort oock Monnix-kappen,

of Pape-kappen, na de gedaente van de blaetwe bloemen / genoemt / het wort geplant / en gezaept in de Hoben / het bloept in May of Juny, en in Augustus wort het zaet ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Napellus wert warm en droogh geacht in den tweeden graet / en is den menschen / en veel vierboetige dieren schadelijk / ja oock doodelijk.

Pomum Amoris, of gulden Appelen.

Appel der Liefde wort in de Hoben van dese Landen om de aerdighepts wille gezaept en onderhouden. Men setse oock in potten / en willen met pets ondersteunt zijn. Men vint van deselve een soorte van Spaens zaet aengewonen / met recht opstaende steelkens / anderhalven voet hoogh / en de anderen in alles gelijk. Het bloept in July en Augustus, en de vruchten worden in den Herfst ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krypt en vruchten zijn verkoelende van aert / waerom sy het wilde vuur genesen. De vruchten in olie gezoden / verdrijven de schurfscheit / als men het daer mede sineert.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in JULIUS.

In dese maent zaept de Verstandige Hovenier wederom Sala, Kervel, Endivie, Spinagie, en andere Moes-kryden. Hy leyt de Angelicren af / om in den Herfst te

verplanten / en vergadert nu de kryden die in haer beste kragt zijn om in de winter, soo wel tot de keuken / als Medicijn te gebuyken. Hy oculeert in het heetste van

van de tijt / alderhande boomen in het af-
gaen van de maen / als Appelen, Peren,
Pruymen, Orangie- en Lamoen-boomen,
en andere. Indien het kzypt / en de jongh
geplante boomen dooz al te groote hitte en
dzooghte quamen te verwelken / of te ver-
dorren / moet men die verquikken met regen-
wäter / dat in de son gewarmt / en met
mis gemenght is / ofte in desselfs plaetse
magh men snotwater nemen / oock kan
men tot dien eynde eenigh gras of kzypt /
met water bedochticht zijnde / ontrent de
stam van de jonge boomen leggen. In
dese maent sal men de Bol-gewassen upt
de aerde nemen / die bequamelijck laten dzoog-
gen / en schoon maken / om in den Herfst
weder te verplanten.

Van 't plukken, en vergaderen der Kruy-
den, Bloemen, en Zaden.

De Verstandige Hovenier neemt oock sijn
tijt wel in acht om de kzyden / bloemen /
en zaden ter rechter tijt te plukken / te
vergaderen / en in te dragen / op dat hy /
wanneer de strenge winter de kzyden
doet verdorren en uptgaen / nochtans soo
wel tot spijs / als Medicijne pers mochte
overigh hebben. In de Lente, of voortijt
vergadert men kzyden / om wateren daer
van te distilleeren. In de somer vergadert
men kzyden om te dzoogen / en in de win-
ter te gebzyken. In den Herfst vergadert
men het zaet van de kzyden / om te ge-
bzyken / en om den Hof in het voorjaer
weder daer mede te bezaeyen. In den Herfst
en Lente, als 't kzyt vergaen / en de kzycht
in de wortel is / graeft men wortels upt om
te confijten / en te dzoogen. Men moet de
kzyden / bloemen / en zaden afplukken /
en vergaderen / als het schoon dzoogh en
helder weer is. De kook- en moes-kzy-
den plukt men / als sy noch in 't groeyen /
en in haer fleur en kzycht zijn. De Me-
dicijn-kzyden / eer de bladeren afvallen.
De bloemen moet men vergaderen / als sy
in 't opgaen zijn / en eerste afvallen. 't Zaet

als het begint te dzoogen en rijp genoeg is.
Verders moet men d'afgeplukte kzyden /
bloemen / en zaden niet in de sonne / maer
in de schaduwte / en de bloemen tusschen
twee linne doeken dzoogen / op dat sy te
beter haer kzycht mogen behouden / die
andersins veel dooz de son vermindert sou-
den werden. Daer na sal men de kzyden /
bloemen / en zaden in doosen / of sakhjes
doen / en in dzooge donkere plaetsen bewa-
ren. 't Zaet dat in hauwen / en schillen wast /
als Erweten / Boonen / &c. sal men in de
selfe laten / tot dat men het zaeyen / of ge-
bzyken wil.

Vlier-boom.

De Vlier-boom wast gaerne aen de wa-
terkant / en op vochtige plaetsen / in som-
mige Landen wert hy by hagen / en heymin-
gen van Hoben / Alkers / en Wellden geset /
en hy wort van wortel-spruyten / en stekken
aengeteet. In Mey bzynght hy sijn bloe-
men voort / en in September, of October
worden sijn bespen rijp. Men de oude
struyken van de Vlier-boom wast somtijts
een sachte / en bzyne gomme / die veeltijts
de gedaente van een menschen oor schijnt te
hebben / en daerom Judas-ooren genoemt
wert.

Aert, kracht, en gebryck.

De Vlier-boom is warm in den tweeden
en dzoogh in den eersten graet / purgeeren-
de de waterachtige / sijmerige en galach-
tige vochtigheden. De bladeren worden
oock gelept op heete geswellen. De jonge
spruytjes opgezoden zijnde / worden in het
voorjaer van de watersuchtige en roog-
ballige menschen bequamelijck vooz een
salaet gegeten / de groene middel-schorffe
met wijn of wey uptgeperst / doet bzyken /
en wort in Duytslant, van de Lantlie-
den tegen langhduerende en derdendaeghse
koozfen gebzykt : Deselfde kzycht wort
het zaet / in de swarte bespen besloten / toe-
geschre-

geschreyen. De Vlier-knoppen cerse bloe-
sen / met zout en azijn ingelept / en als
kappers gegeten / zijn gesont / en purgee-
ren het lichaem soetelyk : De bloemen
versachten / doen de gestwellen verdwynen /
en werden veel tegen de roos gebruikt ;
van deselve wert ook gemeenlyk Vlier-
azijn gemaakt / ook water daer af ge-
distilleert. Van de rijpe bespen wert een
Conserf of Kob berept / seer dienstigh om
te doen sweeten tegen de roos / koozsen /
en besmettelijke siekten. Alsoo wy de
denght van de Vlierboom hier beschryven /
sullen wy van de kzych van 't Vlier-sap /
hier noch dese Historie by voegen / gelijk
het selve Michaël Neander in sijn Phisica be-
schreven heeft. Een sekier Dozstelyk per-
soon / op de jacht zijnde / is van sijn ge-
selschap in een bosshagie verdoolt / en van
den rechten wegh afgekomen / en als hy
lange gins en weder hadt gereden / is hy epi-
delijkt in het midden van de bosshagie ge-
komen by een klepne boeren hutte / al
waer hy na toe getreden is / en heeft daer ge-
bonden een ouden grissen man sitten schzei-
sen en weenen. De Dozst vzaeghde wat hem
deerde / en waerom hy weende en schzei-
de ; waer op den ouden grissen man sepde /
om dat my mijn vader qualijk gehandelt /
en dapper geslagen heeft. De Dozst was
ober dese reden seer verwondert / dat soo een
ouden grissen man noch een vader in het le-
ben hadde / en te meer dat hy noch soo veel
kzychten hadt / om sijn soon dapper af te
smeeren / en vzaeghde wat de oorzake was
van soodanige slagen ; de oude man sepde /
om dat ik mijn vaders vader of groot-
vader / die ik meende op te tillen / en op een
andere plaets versetten wilde / ik hem on-
voorzien op de vloer liet vallen. De Dozst
wierc ober dese reden noch al meer verwon-
dert / en was begeerigh om dese ober-oude
luyden te sien / en selfs met haer te spre-
ken ; dus is hy met dese oude man in de
hutte gegaen : en heeft het selve waerach-
tigh bevonden. De Dozst vzaeghde waer by
hy soo lange leefden / hy sepden met geme-

ne spijsse / als hzoot / boter / kraes / en
datse haer geneerden en onderhielden by
kizyden en wortelen soose Godt liet was-
sen / maer dat eenighste datse vooz haer me-
dicijne en gesontheyt onderhielden / was
datse alle jaren de rijpe Vlier-bespen ver-
gaderden / daer van sy het roode sap upt-
parsten / dit sap kookten sy / en aten dat
op haer hzoot / en dewyl sy dit onderhielden /
waren sy dus lange gesont gebleven /
en tot soo hoogen ouderdom gekomen /
mits dien quamen de Heeren en Euelen van
dien Dozst / die sy na veel soekens aldaer
in dese hutte bonden / die haer immers soo
seer als de Dozst over dese oude luyden ver-
wondert hebben.

Geldersche Roos.

De Geldersche Roos is een geslachte van
Water-vlier of Swelken-hout, en wort als
de gemeene Vlier-boom aengewonnen. Hy
bloeyt seer cterlykt in May, voortbrengende
witte bloemen in een ronden / dikken / en
verheben hol of tros t'samen gehoopt ; de
bespen worden in den Herfst ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De nature en kzychten van desen boom /
zijn noch ter tyt onbekent / en wort al-
leen om sijn schoone bloemen in de Hoben
onderhouden.

Jasmijn.

De Jasmijn wert om de aengenaemheyt
en den goeden reuk van sijn bloem / van de
liefhebbers in de Hoben onderhouden / en
vzaeght of witte / of geele / of blaenwe bloe-
men. Het wort van inleggen / oploopen en
scheuten / ook eenige van zaet voortgeteelt /
maer de Catalonische Jasmijn wert op wilde
stammetjes afgezogen of ge-ent / in potten
geplant / en tegen de Dozst seer wel betwaert.
De andere soorten moeten geplaeft zijn te-
gen een muur of schuttingh / daerse seer wel
van de son beschenen konnen werden / des

D

winters

winters sal men de wortels wat bedekken / en al schoon de scheuten afbijzen / soo sal men die in de vooztijt afsnyden om weer upt te spruyten. De Jasmijn brenghet sijn bloemen in May te voozschijn / doch de witte foorze brenghet hier te Lande selden zaet voozt / maer de geele wel / in swartachtige bespen besloten zijnde.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Jasmijn, en insonderhept sijn bloemen / zijn warm van aert; 't verdooght alle Chatarnen en vochtigheden der herffen / en wozt nuttelijk tegen der selver koude gebreken gebzuykt. Olie daer dese bloemen tegen de sonne in getweekt hebben / wozt seer geprezen tegen de gebreken des lijfmoeders en der zenuwen / upt koude oorzaken ontstaen.

Kapper-boom.

De Kapper-boom wert dooz sozghbuldige oeffeninge in de Hoben van oploopen aengequeekt / men moets in potten / met goede aerde versien / planten / wel bewateren / en op een warme / en wel ter sonne gelegene plaetse stellen / ook des winters vooz de koude nauw bewaren.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Kappers en de schozffe van de wortelen / dewelke meest gebesicht werden / zijn warm en dzoogh in den derden graet / sy openen de verstopte leber / en versachten de harde milt. De Kappers werden veel tot een sause by andere spijzen gebzuykt / om den appetijt te verwekken.

Olijven-boom.

De Olijven-boom wast gaerne in warme Landen / als Spangien, Italien, Cicilien, Griekenlant, en in Asien; maer hier te Lande wert hy met gzoote moepte onder-

houden. Hy begeert goet en klepachtigh aerdriek / en wert ontrent half Maert aengereelt van wortel-spruyten / of jonge vzuhtbare loten / die men niet vooz de vyf jaren moet verplanten / noch vooz acht jaren besnoeyen. Hy wert ook geent op wilde Olijve-boomen. Hy gzoep tierigh in het geselschap van Wijngaerden en Vije-boomen, maer den Eyken-boom is hy vyant. Men bemist hem met asche van kalk-obens / die men ontrent de wortels lept / waer dooz hy lustiger opschiet.

Aert, kracht, en gebruyk.

De onrijpe vzuhten van Olijven zijn kout / dzoogh / en t'samentrekende van aert / sy versterken de maegh / en maken appetijt / maer geven het lichaem wepnigh voedsel: Sy worden als de Kappers by spijze gebzuykt / ofte alleen met broot gegeten. Upt de rijpe Olijven wert olie geperst / die by peder wel bekend / en in gemeen gebzuykt is.

Agnus Castus, of Kuysch-boom.

De Agnus Castus wert in de kzuyp-bemimmers Hoben geoeffent / en wart op tot een klep boontje; men plant hem in potten of bakken / en moet geset worden op een warme plaetse / en dikwils bespzoep zijn. Dit getwas brenghet hier te Lande seer laet / en vooz Augustus niet sijn bloemen te voozschijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Agnus Castus is warm en dzoogh in den derden graet / verdoyst de winden in de maegh / darmen of lijf-moeder besloten. Het zaet opent de verstopte leber / milt / en maent-stonden. Om de gzoote kzuacht / die desen boom heeft / van de onkruysche lusten te bedwingen / is hy in sommige kloosters veel te binden.

Arbor.

Arbor Vitæ, of Boom des Levens.

De Arbor Vitæ is aldereerst upt Noort-America in Vrankrijk gebzacht / en aldaer in den Hof van Koningh François den Eersten onderhouden; maer wert nu hier te Lande / en elders van afgezoken takken bermenighbuidicht / die haest wortelen schle- ten indiens in een schaduwachtige plaetse ge- plant zijn / en daer na wozen in de maent January verplant.

Aert, kracht, en gebruyk.

Desen boom is warm en dzoogh van aert / gelijk sulks upt de smaek en reuk genoegh bekent wort / nochtans zijn sijn verdere kzychten niet ondersocht / alleen verskeren sommige / dat het gedistilleerde water en olien van desen boom seer nut zijn tegen de smerten van Pletecijn.

Strammonia of Doorn-appel.

Dit kzypt schiet op tot een groote plant / dzaeght witte bloemen / en 't zaet / het welk in den Herfst rijp wort / is besloten in een doornachtige bolster: het wort gezaept in de Lente, in swavelachtige aerde.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Doorn-appel, en boornamentlijk het zaet is seer verkoelende / verdoovende / en slaep-makende van aert / en moet daerom niet lichtvaerdighlyk ingenomen werden.

Turks-kroon.

Dit gewas wort hier te Lande in de Hoben tot een bzeembigheyt onderhouden / en wort na de verschepte koleur van het zaet onderscheyden / want het een bzinght kzypt / het ander wit / root / of geel zaet wort. Het wort gezaept in April, en in nat beregende aerde gesieken / gelyk de gemeene Boonen geset worden. De bzychten /

of zaden worden in den Herfst rijp. Verwonderens waerdigh is 't gene men aen dit gewas bespeurt / te weten / dat het sijn zaet levert elders dan daer sijn bloemen doortgekomen zijn / het welk tegen den aert van andere kzyden is / die haer bzychten doortbzengen ter plaetse daer bloemen gesen zijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Turks-kroon is warmer en taeyer als onse gemeene tarwe / geeft grof voedsel / waerom het de lever en 't ingewant seer haest verstopt / en is quaet en moeyelyk om te verteeren.

Betonie.

De Betonie begeert een vochte en lom- merachtige plaetse / en wert in April van een gescheurt en verplant / en in July bzinght sijn haer bloemen voort.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt is warm en dzoogh in den tweeden graet / 't wert veel gebzykt tegen koude gebzeken des hoofts / het supvert de bozst / opent de verstoptheden van lever / galblaes en milt / en versoet de smerte van de nieren / en geneest de gebzeken van de blaes. Van het kzypt wort in de Apothe- ken een water gedistilleert / en van de bloe- men confers gemaakt.

Sleutel-bloemen, of witte Betonie.

De Sleutel-bloemen zijn tweederley / groote, of met dubbelde bloemen / en kleyne, of met enkelde bloemen / en dese zijn wederom in verschepte koleuren ver- deelt / als geele, roode, purpere, lijf- verwige, bleek-roode, donker-roode, en witte Sleutel-bloemen. Dit kzypt begeert deselfde oeffningh als van de Betonie gesep- is / en het bloept heel vroegh / te weten / in Maert en April.

Aert, kracht, en gebruyk.

Witte Betonie is sonder merkelyke hitte droogh in den derden graet / geneest de gebreken der zenuwen / en versoet de smarte der ledematen / versterkt het herte / en wort onder de wout-dranken gemenght. Dit krupt wort hedendaeghs met meer andere moes-krupden in spys gebrupkt.

Suringh.

De Suringh wert in de Moes-hoven in goede aerde in de Lente gezaept / en wil by drooge tijden bewaert / en dikmaels afgesneden zijn. Benevens de gemeene Suringh vint men Plant-Suringh, die alleen door het afscheuren / en verplanten aengeteelt wort; als mede Spaense Suringh, die gezaept / en geplant wort.

Aert, kracht, en gebruyk.

Suringh is hout en droogh in den tweeden graet / opent / supbert het bloet / en verkoelt alle inwendige ontstekingen / en lest den doof in heete koozsen. Tot dien eynde wertse veel in wep / of karnemelk gezoden / en gedronken.

Antirrhinum, of Orant.

Dit krupt draeght verscheyde bloemen / als roos-roode, lijf-verwe, geele, witte, purpere, root-violette, en bonte bloemen, het wort in April in de Hoben gezaept / en bloept in Augustus, maer in dien het na de winter overgebleven is / begint het sijn bloemen te vertoonen in May, en vervolgens den geheelen somer dooz. Het begeert santachtige aerde / en een open lucht.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krupt en wort tot geen inwendige gebreken des lichaems gebrupkt. De bladeren / bloemen / en het zaet wort seer nut-

telijk met olie van Hoosen plaester-wijse gebrupkt tegen de opstijginge van de lysmoeder / en om de maentsonden te verwekken.

Amaranthus, of Fluweel-bloemen.

De Amaranthus wert veel van de liefhebbers der krupden in de Hoben geoeffent en onderhouden; dese bloemen verespffen droogh en swabelachtige aerde / werden in de Lente gezaept / en het zaet wort gemeenlyk in den Herst ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Fluweel-bloemen zijn seer goet gebrupkt om den buyk-loop / en de witte bloet der vrouwen te stoppen / ende het bloet-spouwen te genesen. Het zaet met wijn gedronken / doet de zoogende vrouwen overbloet van melk krijgen.

Cardus Mariae, of onser Vrouwen Distel.

De Cardus Mariae heeft bzeede / bleekgroene / en met witte / of melk-vertwijge strepen geteekende bladeren / en eens in de Lente in den Hof gezaept zynde / spruyt genoegh van het afgevalien zaet boozt: Sy bloept in Juny en July, en het zaet ryp geworden zynde / vergaetse.

Aert, kracht, en gebruyk.

Het zaet van onser Vrouwen Distel opent alle verstoptheden / drijft het grabeel en de steen af / en wert seer goet behonden tegen de pijn en steking van de zijde: Tot dien eynde kan men van het selde met andere zaden een Emulsie of melliche bereyden.

Blattaria, of Motten-kruyt:

Dit krupt heeft verscheyde mede-soozten / alleen in de koleur / of gedaente van de bloemen van malkanderen verschillende / als

als geel, wit, root, bleek-root, bruyn-paers, en purper-violet: Als dit eens in de Hoven gezaept is / spruyt het alle jaer ge-willighlyk wederom upt / en bloept van Junius af tot in September toe: terwyl wort het zaet ryp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bittere smaack van dit kuyt geeft te kennen / dat het warm en droogh van aert is. De vermaerde kuytkenner Lobel prijft het om de verstoptheden van het ingewant / en van de klepne aderkens des levers te openen. Aytwendigh gebuykt / is het goet om alle vuple sweeren te gene-sen.

Lathyris.

Van dese worden verschepde soorten ge-bonden / het wort eben als de Erweten, en andere hautv-buchten gezaept / en onder-houden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Lathyris, die ook platte Erwten ge-naemt werden / komen in aert en krachten met de gemeene Boonen en Erwten over een / maer geeft het lichaem meer en grover boed-sel / nochtans wort het niet tot soysse / maer tot vermaek / en upt enleughheit in de Ho-ven van de naerfste kuyt-bemimmers aen-getreelt.

Penseen, of Velt-violen.

De Velt-violen in den Hof geplant / of gezaept zynde / wassen veel schoonder en lief-seliker / als in 't wilde: Sp beginnen met de Maertse Violen te bloerjen / en verbolgens tot in den Herfst toe / dragende aerdyge bloemtsjes / waer in men driederhande kleu-re / als bruyn-paers / wit / en geel be-sprewt / en daerom van sommige Driever-wige Violetten genaemt worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Penseen zijn hout en bochtigh van aert / versachtende / en weckmakende van krachten. Dit kuyt wert seer gepresen te-gen de koozsen / en tozmijnen der jonge kin-deren. Het supbert de dozsi en longe / en ma-ticht der selver verhitinge.

Aert-besjen.

De Aert-besjen plant men van haer upt-spruytselen een voet van malkanderen in goede en vette aerde; sp beminnen ook sommerachtige plaetsen / en wanneer wel ter sonne staen / willen sp dikwils begoten zyn. Sp bloerjen in de Lente, en de Belyen, die root / of tusschen geel en wit zyn / wor-den in Juny, of wel vroeger ryp. Om schoo-ne groote vruchten te hebben / sal men se alle drie jaren verplanten / en in den Herfst supberen van haer overbloedige zpscheuten / en maer een laten behouden. Sp moeten in het voorjaer met sant / of santachtige aer-de bestropt / en des winters met het afge-ballen loof van de Oost-boomen / of mis bedekt zyn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Het kuyt en de wortelen verstoelen en maken droogh niet enige t'samentrekkinge / maer de vruchten zyn hout en bocht van aert. De bladeren en wortelen stelpen de buykloopen en onnatelijke vloeden der vrouwen / en werden nuttelijck gebuykt tegen de ontfekinghe en sweeringhe van de mont en van de amandelen. De vruchten verstaen den dozsi / stercken het herte / ma-tigen de hitte en bzant van de maegh / le-ber en milt / supberen de niereu / doen water en grabeel lossen / en zyn den geel-suchtigen seer goet. Men moet in acht ne-men / dat de Aert-besjen niet ongewas-schen gegeten en worden: want sp niet eenigh fenijn van klepne spilmekens / ofte padden / die sich daer veeltyts by ont-houden.

hoiden / besmet komen zijn / en alsoo schade aen des menschen gesontheyt soude bybrengen.

Scarley.

De Scarley wast in alderhande aerde / en gezaept zynde / blijft lange jaren over ; sy beemint warme en sommerachtige plaetsen en wil dikwils besproept zijn ; sy bloept in Juny en July, en haer bladeren gelijken de Salie, en hebben een seer sterken reuk.

Aert, kracht, en gebruyk.

Scarley is warm en droogh tot in den derden graet / sy verwekt kzychtelijk de maentstonden der vrouwen / en verheft het gesichte ; de bladeren in wijn gelept / geeft die een sinaek als Mustadel / doch veel gedronken / verwekt haest dronkenschap / en pijn in 't hooft.

Melde.

Melde moet jaerlijks in February, Maert en April gezaept werden / want sy niet tegen de koude magh / maer sy wil dun gezaept / en dikwils besproept zijn. Sy wast ook somtijts van haer selfs in de Moeshoben / en bloept in Juny en July, en daer na wort haer zaet rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kuypt is kout in den eersten / en bochtigh in den tweeden graet ; het maekt den buyk week / en opent de verstopcheyt van de lever. Het pleeght veel in oude tijden / en wort noch hedendaeghs in Duytslant onder de Moeshuyden gebuykt.

Duyfentblad.

In dit kuypt wert dit onderschept aengemerkt / dat het eene draeght sneeu-witte / die in het midden asch-verwigh zijn / en het ander schoon-roode / lijf-verwige / geele of purpere bloemen : Het wert door zaet en

affcheuringe der planten / in het begin van April vermenighvuldicht. Het begeert een goede gront / en begint van May tot diep in de somer te bloeyen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Duyfentblad is verkoelende en t'samen-trekkende van aert ; waerom het alle bloet-loop / en bloeden van vrouwen stopt / en bequaem is om versche wonden te genesen.

Bergh-Clament.

Dit kuypt is hier te Lande van vzeemt zaet aengewonnen / en wort van de liehebbers in de Hoven onderhouden. Men zaept het in April in goede aerde op schaduwachtige plaetsen ; de wortel blijft des winters over / en spruyt het volgende jaer wederom upt. Het bloept in Juny, en 't zaet vergadert men in den Herfst.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Bergh-Clament is warm en droogh in den tweeden graet / drijft den Uryn / verwekt seer kzychtig de maentstonden der vrouwen / verdrijft de wortten des buyks / en doet het getonnen bloet in het lichaem schepden / en is seer goet tegen de Engborstighheyt.

Perfoliata of Deurwas.

Dit kuypt staet seer aerdigh in sijn bladt / en heeft geelachtige bloemtjes : het moet alle jaren in de Lente in de Hoven gezaept worden / en bloept meestendeel in Julius en Augustus, en het zaet geworpen zijnde / bergaet het.

Aert, kracht, en gebruyk.

Deurwas is warm / droogh / en t'samen-trekkende van aert / en wert seer gepresen tot versche wonden en hreuken / of scheursels van de jonge kinderen.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeninge in AUGUSTUS.

In de maent Augustus is de Verstandige Hovenier noch naerftigh in 't zaeijen van Spenagie, Kervel, Vette Kors, Rapen, en Kool, om in November te verplanten, en in het naeste jaer vzoerge vzuichten te verhzingen. Hy is ook besigh in het bergaderen van kzuipden / en bloemen / om in de winter spijse / en Medicijne te gebzuipken / als mede in het plukken van 't rijpe en volkomen zaet / om in de Lente den Hof daer wederom mede te bezaeijen. Hy verplant de zaepelingen van de pot-bloemen / met de volle maen / in potten / als de planten groot genoegh zijn. In dese maent beginnen de Oost-boomen rijpe vzuichten voort te brengen / als eenige Appelen, Peren, Vijgen, Abricoos, en andere vzuichten: dese sal den naerftigen en Verstandigen Hovenier als dan met dzoogh en helder weer afplukken / en bergaderen. Hy sal ook de bladeren contom de druyven, die laet rijp worden / af-trekken / en wech nemen / op datse te beter de hitte van de son ontfangen / en te eerder rijpen souden. Hy magh nu van de onrijpe druyven, en die niet wel voort willen / sijn Versuys maken / en tot sijn gebzuipk bewaren. Op St. Laurens-dagh trekt men de Knoflook uyt der aerden / en men seyt / dat sy als dan in haer beste kzuacht is / en deselve niet en verliest.

Van het uytgraven, en bewaren
der wortelen.

De wortelen / als Alant, Angelica, Meester-wortel, Gentiaen, en meer andere / worden uytgegraven / en opgenomen in den Herfst, als de bladeren afvallen / en het sap in de wortelen gedaelt is / of in de Lente, eer dat de bladeren / of het loof begint uyt te schieten. Dese als dan reyn gewassen zijn-

de / sal men in de schaduwe / indiensel wel-riekent / en dun van substantie zijn / ofte in de son en oben / indiensel dikt / en vochtigh van wesen zijn / dzoogen / en op een dzooge plaetse in een doos bewaren. De wortel van Peonien manneken, die seet tegen de val-lende-sickte / en stuppen gepresen wort / moet men in het afgaen van de maen op-trekken / en dzoogen. De wortelen die een houtachtige pit hebben / die sal men het pit uytstuijden / en wech werpen, maer de rest sal men dzoogen / en bewaren. De wortelen die men in de winter tot spijse gebzuipk / als geele Peen, Pastinaken, Biet-wortelen, Cichorey-wortelen, en andere / moet men uytgegraven zijnde / de kzuip / en staert-epnde affnijden / en in sant tot winter-pro-bisje bewaren.

Oker-Noteboom.

De Oker-Noteboom wast gaerne in een dzooge gront; maer in natte en vochte gronden / en ontrent een Eyken-boom geplant / wil hy niet wel aerden. Hy wort aengeteelt van noten / die men in de Maert in goede aerde met het seherp eynde neder-waerts set / en van te voren een dagh of twee in nat sant / of water geweekt heeft / en daer na als hy uytspuyp / en twee jaeren gestaen heeft / sal men hem in February, of Maert verplanten / en de zaet-wortel affnijden: Dus tot een bequame stam opgeschoten zijnde / moet hy 20 of 25 voeten van een geset worden; hy bloeyt in de Lente, en de vzuichten worden ontrent Augustus rijp. Indien de Noteboom geen tier sehijnt te hebben / sal men den bast op eenige plaetsen openen / andere boren een gat of twee in de wortel / en vullen het wederom met een hout van Palmboom /

of men stont affche by de wortel / hier door
krijgt hy veel / en drooge vruchten / die een
dunne schil hebben.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Oker-noten zijn warm in den eer-
sten / en droogh in den tweeden graet; maer
wat verdrooght zijnde / zijne warmer / en
drooger / en ook de maegh schadelijker:
want sy verwekken hoest / hooftpijn / en
vermeederen de galachtige bochtigheden.
De versche Noten zijn een goede remedie
tegen het vergift / met Vijgen, Wijnruyt en
wat sout gegeten. Men consijstse alsse
jongh en eer de middelste schelle hart gewor-
den is. Van de groene en onrijpe Noten
wozt in de Apotheken een water gedistil-
leert / het welk tegen alderhande kooztsen/
verhittringe des ingewants / Pestie / en
besmettelijke siekte seer nut is. Op sommi-
ge plaetsen wert olie upt de rijpe, en on-
ge trooghde Noten geparst / dewelke noch
versch zijnde / in de plaetse van boom-olie
gebruikt wozt. De schozse van de Note-
boom in azijn getweckt / en op de pols
gebonden / van de gene die de koozts heeft/
het sal den vrant na hem trekken / en een
gzoote water-vlaes maken / die men door
moet snijden. De bloepsels gedrooght / en
een vierendeel loots met wijn ingenomen /
zijn wyttermaten goet tegen het opstijgen
des lijfmoeders. Onder de schaduw van
de Note-boomen te rusten of te slapen is
ongesont.

Hafelaer-Noten-boom.

Desen boom groeyt seer wel op bochte
en sommerachtige plaetsen / en wert daerom
in den Boonngaert / aen de kant van de wa-
ter-graft geplant. Hy wozt aengequeekt
van wortel-spruyten / en in de maent January
geplant. De Noten worden in de maent
Augustus rijp / en de gene die roo schillen
aen de pitten hebben / worden voor de beste
geacht.

Aert, kracht, en gebruyk.

De vruchten / of Hafelaer-Noten, zijn
middelmatig in hitte / en koude / doch
swaer om te vertieren / sy maken de mens-
schen vet / sterken de lendenen / zijn de lever
nut / en goet tegen het gzaedel.

Eyken-boom.

De Eyken-boom en versmaect geender-
hande gront / want hy wast wel in schzale
en santachtige aerde. Hy wozt van Akers
vermenighvuldicht / die men een halve voet
diep in Maert in de aerde plant / daer na
drie / of vier jaren opgewassen zijnde /
snijdt men de zaet-wortel af / en verplant
hem in January 20 of 25 voeten van een.
De Akers / of vruchten van desen boom
worden in den Herfst rijp. Men moet den
Eyken-boom, om daer mede hupsen te
boulwen / in Januarius, of December, in
het afgaen van de maen afhoutwen / en het
hout sal dan langer duren / en niet haest
vermeluwen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren en schozse van den Eyken-
boom, als mede de dopkens van de Akers/
en de Akers selfs zijn verdroogende in den
derden graet / en seer t'samentrekende van
kracht: en waerom sy seer nut en bequaem
zijn om de onnatige maent-stonden der vrou-
wen / het bloet-spuwen / bloet-pissen en
alle buph-loopen te stoppen en te genesen.
Het voedsel dat van de Akers komt is beter
voor de verken als menschen. De gema-
len schozsen worden thum genaemt / en van
de Leer-toutwers om het Leer te bereyden/
gebruikt.

Camper foelie.

Camper-foelie wozt in de Hoben aen de
pielen gefet / om deselve te bekleeden en
te

te bereyden; De bloemen die seer welckent zijn, vertoonen sich in April of May, en de bespen worden in Augustus of September root en rijp. Dit gewas wort van wortel-spruyten vermenighvuldicht en geplant.

Aert, kracht, en gebruyk.

Camper foelie is geweldigh heet en droogh. De bespen doen seer sterk het water lossen / en drijven het grabeel af / maer te veel gebuykt / verwekenen bloedigh water. Dit geheele gewas bedoort de geboorte / het versoet de smarte van de milt / vermurt de selve / als se verhart is / opense als sy verstoep is / en vernindertse als sy te groot is. Tot de verhaelde gebreken kanden van de bloemen een kragtigh water distilleren.

Seven-boom.

De Seven-boom, wort hier te Lande van stek of klepne spruyten aengequeekt / deselve steekt men in goede aerde op een tamelijke bochte ende schaduwachtige plaets / alwaer mense laet staen tot het volgende jaer / en als dan verplant mense in Maert, en moeten jaerlijks geschoren worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Seven-boom is warm en droogh in den derden graet / en drijft af kragtigh de maent-stonden / na-geboorten / goede vrucht en den Herjn. Het is jammer dat de Seven-boom van sommige vrouwliden misbuykt wort / om niet swanger te worden. Cardanus verhaelt dat de slangen seer groot behagen in Seven-boom scheppen / en dat hy daer ontrent somtijts een groote menighe van adder-slangen vergadert heeft gesien.

Sumach-boom.

Desen boom wort van zaet en wortel-spruyten aengequeekt / en wil wel groetjen in santachtige aerde: De bloemen komen in de maent Julius te voorschijn / en het zaet wort in den Herft rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren / vruchten en het zaet van de Sumach-boom zijn verkoelende in den tweeden / en verdoogende in den derden graet / en sterckelijc t'samentrekkende van kragt: waerom sy alle buyk-loopen en bloeden der vrouwen stoppen en genesen. Het zaet in water gezoden / ende daer mede gewassen / supbert het buyc tant-bleesch / en maekt de losse tanden vast.

Pimpernel.

De Pimpernel wort in Maert of April gezaept in santachtige aerde; de wortel blijft langen tijt in 't leven / en schiet jaerlijks weder van selfs uyt in de voort-tijt. De bloemen komen in Juny voort / en in Augustus wort het zaet rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Pimpernel is warm en droogh in den tweeden graet / supberende / en t'samentrekkende van kragt; sy is seer goet tegen de teeringh / stiept het bloet-spuwen / repnigh de vervuilde sweeringe / geneest alle wonden en buyk-loopen / en is seer nut tegen 't grabeel en de steen. De bladeren in wijn gelept / maken de wijn aengenaem van reuk en smaek / verheugen het herte / en maken den mensch vrolijk en blygeestigh. Sy worden ook om haer aengenaemhepts wille onder de toekrupden van salaet begeert.

Kruysemunt.

De Kruysemunt begeert geen gemeste / en vette aerde; maer een vochte / en loim-merachtige plaetse / en eens van de wortel of takjes ontrent half Maert in den Hof geplant zijnde / groept weeldzigh genoegh voort. Als men deselve vergadeten wil / moet mense met geen mes afsnijden / maer met de hant afplukken; want andersins souden sy sterben / en uytgaen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kuyt verwarmt en verdooght in den derden graet / het versterkt de maegh / maekt appetijt / bzeekt winden / en verquikt het herte; het selpt de onnatige bloeden der vrouwen / en wert insonderheyt gepresen tegen de witte bloet / tegen de steen / en het graveel / en tegen de druppelpisse. De Kruysemunt heeft hoven dien dese epgenschap / datse belet / dat de melk in de maegh niet en rinne. Van deselve maekt men water, olie, conferven, syropen, tot de genoemde gebzeken seer dienstigh.

Nip.

Dit wert ook Katte-kruyt genoemd / om dat de katten in dit kuyt groote genoeghte scheppen / en dat dikwils eten; 't wert gezaept / en geplant als de Munt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Nip is heet en droogh / en van kachten de Kruysemunt eenighsins gelijk / en wert van vele onder de toe-kuyden / die men by de salaet gebruykt / gemeught / om dat sy een lieflijke geur heeft / en de koude der kuyden matighet.

Melisse, of Confilie de Greyn.

De Melisse begeert een vette / en welge-

miste gront / en een schaduwachtige plaetse / en wert door zaeyen en planten in de Hoven voortgeset. Dit kuyt bloept in Juny, July, en Augustus, en tegen de winter verliest het sijn bladeren / en in de Lente spruyt het wederom uyt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Melisse is van kachten verwarmende / en verdoogende in den tweeden graet: Sy is het herte seer nut / alle bangigheyt / en swaermoedighheyt des herten verdoovende / versterkt de geesten / komt te hulpe den genen die met kloppinge aen 't herte / en de milte gequeet sijn; sy versterkt de maegh en herffenen / verwekt de maentstonden der vrouwen / en verbetert de melancholijke / en flechmatelijke vochtigheden. Men maekt van de Melisse gedistilleert water, olie, Conferven, Extracten, &c. Sommige Natuurkenders versekeren / dat de Melisse ontrent de tyte-korven geplant / ofte aen deselve gehangen / doet dat de byen niet verdooven / noch haer woonplaetse lichtelijck verlaten.

Thijm.

De Thijm wert om sijn sterck / en lieflijke reuk in de Hoven onderhouden / en wort door het verplanten in Maert of April voortgeset / en het begeert goede swabelachtige aerde / en een openluchtige / en wel ter sonnestaende plaets / en wil by drooge tijden dikwils bewatert sijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kuyt verwarmt / en verdooght in den derden graet / en is seer doorsnijdende / en supterende van kacht: 't Verwekt de maentstonden / en pisse / opent de verstoptheden des ingewants / verdoovt den hoest / en eugbozstighheyt / schepdt het geronnen bloet / en is seer goet om alle gebzeken / die uyt swaer / en melancholijck bloet ontsaen / te genesen.

Hysoop.

Hyfoop.

De Hyfoop wort half Maert geplant in goede en welbereyde aerde / en op een openluchtige plaets / sy bloept in July, en in Augustus moet men die afsnijden / en dzoogen om te gebuyken.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Hyfoop is warm en dzoogh in den derden graet / en supbermakende van kzychten / waerom het de taeye en slijmerige bochtigheden door den kamergangh affet; opent de verstoptheyt van het ingewant / en insonderheyt van de longe / het verwekt de maent-stonden / en geneest de derden-daeghsche koortsen / vallende-sichten / geelen mist-sucht.

Poleye.

De Poleye begeert een bochtige gront / en sommerachtige plaets / men plant het in Maert, en is weeldzigh in 't wassen / in dien het dikmaels besproept wort. Dit kzypt bloept in de maent July, en Augustus, en als dan moet men 't vergaderen om te gebuyken.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt is heet en dzoogh in den derden graet / verwekt kzychtelijk de maent-stonden der houten / dzyft de nageboorten af / supbert de boest van taeye sluymen / doet water en grabeel lossen / en opent de verstoptheyt van de mist. Men kan van de Poleye een kzychtig water distilleeren; andersins kookt mense alleen in water / of wijn / en geeft het te dzyken.

Seven-gery.

Seven-gery of welruykende Klaver wert in de Lente gezaept / en daer 't eens gezaept is geweest / daer komt het lichtelijk van

syn afgeballen zaet alle jaren wederom boozt. Het bloept hier te Lande in de maent Juny, July, en Augustus.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt heeft een middelmatige kzychte om te verdzoogen / en om te verteeren; het dzyft den Arjn / vermindert de pijn in het water maken / en verwekt de maentstonden der houten. Van de bloemen van Seven-gery wert een kzychtige olie bereyt / om verwounges zenuwen / versche wonden / en bzeuken / of scheursels van jonge kinderen te geneesen.

Costus, of Balsam.

De Costus wert van planten in de Hoven naetsielijk onderhouden; men vint van deselve twee soorten / als groote / en kleyne Costus. Dese twee soorten bloeyen in de maent July en Augustus.

Aert, kracht, en gebruyk.

Den Balsam is warm en dzoogh in den tweeden graet / met een merkelyke t'samentrekende kzychte: het stillt de pijn in de maegh en darmen; het stopt de buykloopen / en belet het nederstaken der Catharren / en geneest de gebreken van de lys-moeder. Tot dien eynde kan men van dit kzypt een water distilleeren / of een confect maken.

Salie.

De Salie heeft verschepte medesoorten / als groote, of grove Salie, kleyne of Edele Salie, Edele Salie met geelachtige bladerkens, Edele Salie met Lavendel-bladers, Boomachtige Salie, Salie met bonte bladeren, Salie met witte bloemen, welriekende Spaense Salie; meest alle dese geslachten kunnen de koude des winters tamelyk wel verdragen / uytgenomen de Welriekende Spaense Salie, en die met witte bloemen,

men. Sy worden van afgescheurde planten en takkens aengequeekt / gelijk de Roosmarijn, sulks geschiet in de Lente. Sy moeten geplant zijn op een goede grond / en een lommerachtige plaats: men moet se ook dikwils supbeten van de takken en bladers die bedozven zijn / en de aerde daer ontrent met een troffel omroeren. Sommige planten Wijnruyt ontrent de Salie, om die te bezijden van hagedissen en padden / die sich andersins veeltijts onder deselve onthouden / en de bladeren tot groote schade met haer vergift souden mogen besmetten / gelijk soodanige exempelen van erbare mannen / en bysonder van den geleerden Heelmeester Betraus verhaelt worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Salie is warm en droogh in den tweeden graet / sy versterkt de maegh / herffenen en zenuwen / sy is de swangere vrouwen seer nut / want sy versterkt de lijfmoeder / en de vrucht / en maekt de vrouwen vruchtbaer; sy geneest en verteert alle koude gebreken van de bozst / en het bloet-spuuwen. Het gemeene volck kookt Salie in soete melk / om daer mede een vuerige en geswollen keel te gozelen.

Anijs.

Anijs moet jaerlijks in de Maert in goede vette en gemeste aerde gezaept worden / en dikwils besproept zijn; het bloeyt in de maent July of Augustus, en brynght als dan sijn zaet voort.

Aert, kracht, en gebruyk.

Anijs, en booznamentlijck het zaet / verwarmt in den tweeden / en verdrooght in den eersten graet / breekt winden / verwekt den Urjn / vermeerdert melk in der vrouwen bozsten / ruynt de bozst / opent de verstopte lever en milt / en in wijn

gezoden / drijft het sweet uyt. Tot de genoemde gebreken wort het gedistilleerde water en olie seer krachtigh bevonden.

Ameos.

Dit kruyt begeert deselve oeffeninge als de Anijs, en eens gezaept zijnde / spruyt het van het afgeballen zaet lichtelijck uyt; het bloeyt in Augustus, en daer na wort het zaet rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Ammizaet is verwarmende en verdroogende in den derden graet / en is seer krachtigh om de krimpunge en buykpijn te verdozven; het opent de verstoptheyt van de lever / milt en lijfmoeder. Men kookt het zaet in wijn / of gepulveriseert zijnde / wort met bier of wijn ingenomen.

Huys look of Donderbaert.

Dit kruyt wast op hupsen / daken en mueren / is in 't Latijn semper vivum genaemt / om dat het altijd groent. Tot vermaek wert het Boom-huys-look geoeffent / en van takkens aengeteelt: maer het kan geen koude verdragen / en moet daerom in de kracchel bewaert worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Huys-look is stout in den derden graet / en seer goet tegen de ontstekinghe van de lever / milt en nieren / tegen vuerige wuysen / de roos en verbrantheyt. Het sap op het voozhoest gestreken / stillt de hooftpijn en ydelheyt des hoofts / die by heete en brandende hoozsen plegen te zijn.

Solidago Sarcenica, of Heydensch Wont-kruyt.

Dit kruyt wort gezaept en geplant op vochte en schaduwachtige plaatsen / en brynght

bringht sijn bloemen in July en Augustus te voorschijn. Het heeft sijn naem van de Heydenen of Saracenen gekregen / die met dit krypt de wonden plegen te geneesen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Heydensch Wont-kruyt geneest niet alleen versche schaden en quetsuren / maer supbert en heelt de verouderde en verbuilde wonden : waerom het van de heelmeeesters veel in wont-drankten gebesicht wort ; daer en boven opent het de verstopte lever en mist / en geneest de geelsucht / en 't beginsel van watersucht.

Verbena of Yferkruyt.

Dit krypt wort in de Hoben gezaept / of in de Lente geplant / op een vochtige / doch openluchtige plaetse / het bloept in de maent Julius en Augustus, en moet als dan vergaert en gedrooght worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Verbena is seer verdroogende / matelijck verkoelende en t'samentrekkende van aert ; het versterkt het swakke gesicht / stillt de hoofdpijn / drijft het grabeel af / en opent de verstoptheyt van de lever / mist en longen / en het wort seer nuttelijck van de uptteerende menschen / en die etter spoutwen / gebzupht. Tot dien eynde kan men / als het krypt in sijn bloem staet / van het selfde een kzych-tigh water distilleren.

Gras met veel Bloemen.

Dit krypt wort alleen om de sjaepigheyt van de bloemen / (die boven op een steel als een kroontje / by malkanderen groeijen / en uyt den witte een wepnigh paersachtigh van koleur zijn) in de Hoben van de liefhebbers onderhouden. Het begeert wepnigh oeffeningh / en wil gaerne op vochte plaetsen wassen / en het bloept van May tot heel diep in de somer.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeninge in S E P T E M B E R.

In dese maent zaeyt de Verstandige Hovenier Koorn Sala, van zaet dat een jaer oudt is / als mede zaet van Muur-bloemen in potten / twee dagen voor de volle maen / dan wint men van enkeld' zaet dubbelde bloemen ; maer als 't vziest / moet men de potten in huys setten / en als sy spruyten / in de Lente of voortijt verplanten : Men zaeyt ook Pastinaken, om die vzoegh in het voozjaer te hebben. In dese maent verplant men alle goede krypten / en affsetsels van krypten / en bloemen die men in potten set / om by wintertijt in huys te setten / en voor de koude te bewaren / als Angeliere, Lauwriere, Roosmarijn,

en andere. Men set nu wederom in de aert / en men quelt dooz de klifiers aen / Kroon Imperiael, Kivits-Eijen, Anemonis, Ranunculi, Lelien, Tulpen, en Gladiolus. De Verstandige Hovenier sal nu ook de wortelen van de Cost- en Pzuyt-boomen ontblooten / en goede mist aen beselbe leggen / op dat die dooz den regen vervloeyen / en na de onderste wortelen gebzacht werden / om alsoo de boomen te verquicken / en vruchtbaer te maken. Indien hy boomen in den Herfst wil verplanten / moet sulks geschieden ontrent St. Lamberts-dagh, 't welk den 15 dagh van September is / en hy sal blytigh in acht nemen / 't gene wy boven

ontrent het verſetten en verplanten der boomen in de maent Februarius vermaent hebben. Men is noch al in dese maent naerſiggh beſiggh / met het vergaderen van alderhande kruyden, zaet, Appelen, Peren, Caſtanien, Noten, Genever-beyen, Vlier-beyen, Pompoenen, en andere Ooft en kizuden.

Van 't plukken, en bewaren van Ooft en Vruchten.

Hier toe is van nooden dat de Verſtandige Hovenier de bequame tijt niet en laet voorby gaen; maer dat hy ſijn vruchten afplukt by ſchoon / dzoogh en helder weer / en wel toefien dat hy geen onrijpe vruchten af en rukke; maer de gene die door haer koleur / ſmaek en ſwaartigheyt der pitten hare volkomen rijpicheyt aenwijſen. Hy ſal ook de vruchten / die hy lange bewaren wil / ſindelyk met de hant afleſen / op datſe niet gequetſt en geſtooten en worden / waer door ſy te eerder ſouden ontſieken / en verrotten. De Appelen dus afgeplukt zijnde in den Herft ontrent als dagh en nacht even langh zijn / in 't afgaen van de maen / moet men de gekneusde / rottige / en woymſtelige van de gade / en baſte Appelen afſcheyden / en op een houtte ſolde- ringh leggen / die by van rook / en ſtank is / en wiens vanter's uyt het Noorden licht ſcheypen; want indien die na het Zuyden ſtaen / en de lucht daer van daen ontfangen / ſullen ſy ſeer haest ſap en rimpeligh werden. Sommige beſmerenſe met pot-aerde / dzoogenſe / en leggenſe op een dzooge plaats / en vernemen daer daer door langen tijt goet blijven. Andere bekleedenſe met dzooge hijge-bladeren / en beſmerenſe daer boven op met pot-aerde. Andere leggenſe alleen in Note-bladeren onder de Appelen, of leggenſe in wijn-moer of wijn. Winter-Appelen worden ſeer wel in zaet / als garſt, rogge, haver, &c. of in deſſelſ kof bewaert. De Peren moeten verſamelt werden in het afgaen van de maen by heete ſonne-

ſchijn / en bewaert worden als top van de Appelen geſept hebben; ook kan menſe langh goet behouden indien men de ſteel in warm pik doopt / en deſelbe alſoo ophanght. Men berepſe tot Braet-peren; als menſe in vier quartieren ſnijt / de klokhupfen wech werpt / en in een warme bakkers-oven laet dzoogen / doch ſy moeten eerst een dagh twee of drie leggen / want anders ſouden de ſchillen door de hitte vol bloſen werden. De Qu-appelen en Peren, worden verſamelt en bewaert als de Appelen. Men kan ook de beſte uytſoeken en in een vat leggen / de ſchillen en klokhupfen van de ſechte koken / en dat over de andere gieten / daer by doende een hant vol zout / alſas datſe met de ſchillen en dit ſap overdekt zijn / wel lettende datſe daer in altijt bedoben leggen / dus kan menſe een geheele winter over goet behouden en gebuyken. Hier ſtaet in acht genomen te werden / dat de Queen ontrent andere vruchten niet moeten geplactſt zijn / want door haer ſcherpe lucht en reuk deſelbe lichtelikh bederven ſouden. Limoenen kan men in peliel / garſte of haver / of als menſe met gips bekleet / langen tijt bewaren. De Granaet-appelen kan men tot in de winter goet behouden / als men deſelbe / ſindelyk met de hant afgeplukt zijnde / in geſmolten pik doopt / of alleen de ſteel daer mede beſmeret / en deſelbe op een dzooge plaats ophanght: Andere bekleedenſe met hop / en beſmerenſe wel dik met pot-aerde / waer onder kof vermengt is. De Moerbeyen konnen langh bewaert worden / ſoo men deſelbe niet al te rijp zijnde / in een glas doet / daer over gietende haer eygen ſap op wijn / ende daer na het glas wel toegelapt zijnde / wech ſet. De Karſten die niet waterachtigh van bleefſch zijn / als Krieken en kleyne karſten, kan men aen een tontortje op de ſolde ringh ophangen / en ſoo laten dzoogen / of ſy worden in een laeuwe oven opgedzooght / ende daer na maekt men by wintertijt van deſelbe aengename Karſte ſoppen.

Castanien-boom.

De Castanien-boom begeert een weeke en losse gront / en wast wel in bochte en santachtigh aerderijk / maer in klepachtige en seer vette aerde en wil hy niet wel aerden. Hy woxt van sijn vruchten aengewonnen / dien men in February of Maert in de aerde steekt / daer na opgewassen zijnde / wert hy 25 voet van een geplant. Sijn vruchten worden in den Herft rijp / die versamelt werden als de bolsters beginnen te barsten / en worden als dan met stokken van den boom geslagen ; want wanneer sy van selver afvallen komense niet langh goet behouden werden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Castanien zijn droogh en wat t'samenttrekkende van aert / andersins in warmte en koude middelmatigh gestelt ; sy stoppen insonderheyt rauw gegeten / den buykloop / maer zijn de borst schadelijk / en verwekken pijn in 't hooft : vorders komen sy van krachten met de Akers seer wel over een.

Klim-op.

Dit gewas woxt ontrent boomen of oude miragie geplant / daer hy hem omwindt en vast aen maakt / en wast wel op bochte en waterachtige plaetsen. Men plant het van November af tot Maert toe / en het bloept in den Herft, en de bespen worden in de winter rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Klim-op is seer heet en seherp van aert / en ook t'samenttrekkende van kracht / doch moet geensins onbedachtelijk gebruykt worden. Sommige prijsen de bespen / een vierendeel loots met wijn ingenomen / om het water / grabeel en steen af te drijven. De versche en groene bladeren werden ge-

meenlyk op de fontenellen gelept / want sy trekken alle huineuren en bochtigheden van de andere leden na de fontenelle / en beletten dat deselve niet en ontsteeke.

Genever-boom.

Desen boom aert wel in santachtige aerde / en in een openluchtige plaets / en woxt door het zaeyen van de rijpe bespen en inleggen aengeteelt. Men maakt van deselve heggen / die wel beschoren willen zijn. De bladeren blijven altyt 's winters en somers groen : de bespen worden het tweede jaer na dat sy voortgekomen zijn / volkomen en rijp / doch het levert alle jaer vruchten / om dat de rijpe versamelt zijnde / de onrijpe overblijven / en in het volgende jaer tegen den Herft groot en rijp worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Genever-boom is warm en droogh tot in den derden graet / maer de vruchten of bespen zijn soo verdroogende niet. De Genever-bespen repnigen de nieren / blaes en lever / en supieren de borst ; waerom sy nuttelijk gebruykt worden tegen het grabeel / de steen / watersticht en engborstigheid : sy versterken de maegh / herstellen en 't gesicht / en beletten alle sinkinge / die op de oogen / tanden en andere leden vallen : sy zijn ook seer nut in tijden van Pest en besmettelijke siekten gebesicht te werden ; ook bzeken sy winden / stillen de buykpijn / en genesen de gebzeken des lijf-moeders. In de Apotheken bereept men van deselve gedistilleert water, olie, extract en conferf tot de voornoemde gebzeken seer dienstigh.

Cypressen-boom.

Desen boom wast hoogh en boven spits / als de Sparre-boom, hy woxt hier te Lande van zaet aengewonnen : opgekomen zijnde / moet men wel toetsen dat men de toppen

toppen niet of en breekt of scheurt / want alsoo gequett zijnde / soude hy uitgaaen en verdorren. Hy wort in twee soorten onderscheyden / als Cypres Manneken, die groot wort en noothens draeght / en Cypres Wijkken, die kleyn blijft en onbzuigbaer is. Dese boom wort seer van de mieren geplaeght / en om die te verduyben, sal men hem niet kalk besreyken. Hier te Lande wil hy seer qualijk vorst verduygen, en daerom wert hy veeltyds in de Hoven bewaert.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van Cypresse-noten zijn verduyogende en t'samenrekkende van aert / doch sonder merkelyke hitte: sy stoppen den bupk loop / bloetspouwen en alderiep bloegangh. De schoys duyst de steen upt de lendenen en blaes / en wort hy tinnen en klederen geleyt / om de moeten en schieters te verduyben.

Tamarisch-boom.

De Duytsche Tamarisch-boom, om dat hy veel in Duytslant groeyt / wil niet heel wel in de Hoven aerden / maer de France ofte Languedokke Tamaris wast daer veel digh en groot: Hy begeert een vochte en grupsachtige gront.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Tamarisch-boom is afvagende / sunberende / en eenighsins t'samenrekkende van aert: waerom hy seer kragtich bevonden wort / om de verharde en verstopte mit te openen / waerom tot dien eynde in Italien en andere Landen kroesen en kappen om upt te dinken van dit hout gemaekt worden; maer de jonge vrouwen moeten sich van des selfs gebuyk onthouden / alsoo het haer soude onbzuigbaer maken: eenige pryssen het seer tegen de pokken / en houden het soo kragtich als het pok-hout.

Kroon Imperiael.

De bloem heeft verscheyde medesooten / als met geele bloemen / met witte / met schoon-roode / met licht-roode / met enkelde / met dubbelde bloemen / met twee ook met drie rpen van bloemen boven makhanderen. Men plant de bol in 't begin van September, en 't wort dooz affetseis vermenighvuldicht: maer gezeyt zijnde heeft het lange jaren werk eer het bloemen draeght. Het bloeyt in April, en somtijts in Maert, indien de lucht wat warm is, en het zaet wort in Juny ryp. De krachten van de Kroon Imperiael zijn tot noch toe onbekent / en wort alleen om sijn schoonheyt der bloemen in de Hoven onderhouden.

Kivits-Eijeren.

De Kivits-Eijeren of Fritillaria heeft ook verscheyde medesooten / als met gespenkeide bloemen / met witte bloemen / met geele bloemen / met swarte bloemen / met Fritillaria van Guyenna, die twee maenden later bloeyt als de andere. Sy groeyen gaerne in goede / doch niet gemiste aerde / en worden dooz de bollen en 't zaet vermenighvuldicht. Sy bloeyen in April met de Tulpen of wel wat vroeger / en men neemtse op in Juny, en men plantse wederom in September. De krachten van dese bloemen zijn van niemant bekent of versocht geweest / maer sy dienen alleen tot vermaek en verclerigh des Hofes.

Anemones.

De Anemones zijn veelderhande / en worden in het gemeen in breekt en smalbladige onderscheyden: Sy begeeren goede en welbereyde aerde / en een wel ter sonne gelegen plaets: sy bloeyen meest alle in April. De oeffeningh die de Anemones eyschen / is / dat men zaet van deselve in de maent Maert zaeyt; andere zaeyense in de May of Juny van het zaet dat dan ryp gelworden is /

is / en als dan krijgen sy in den Herfst bladeren. Sy groeyen ook wel geplant zijnde / voornamentlijk de sinaalbladige / en worden dooz de afgescheurde wortelen in de maent September of October aengeteelt. Men moet in acht nemen / dat hoe dikker en knobbelachtiger de wortelen zijn / hoe eerder sy woynstektigh worden en vergaen: daerom sal mense alle jaren of ten minsten ober twee jaren van een scheuren en verplanten. Als men de bloemen in Juny begeert te hebben / sal men de wortelen upt de aerde nemen alsse gebloent hebben / en op een drooge plaetse tusschen papier leggen / en in 't naest volgende jaer in de Lente in de aerde steken.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Anemones zijn seer heet en droogh van aert. Sommige zieden de bladeren en wortels in azijn / om de tantpijn te genesen; doch om de groote scherpigheyt moet dit kizupt niet van binnen gebruykt worden.

Ranunculi.

Dese dragen schoone bloemen om den Hof te versieren / en zijn in enkelde en dubbelde onderscheyden; maer alle haer medesoozten te verhalen / soude te langh zijn: aengaende haer oeffeningh verespichen sy het selfde dat van de Anemones geseyt is.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Ranunculi zijn seer heet en brandende van aert / waerom sy buyten op de huyt gelept zijnde / trekken blymen en blaren / en moeten inwendigh niet gebruykt worden.

Lelien.

Onder de Lelien worden verschepte medesoozten gerekent / als de gemeene witte Lelien, roode Lelien of Martagons, Lelien van Calvariën, Lelien van Constan-

tinopolen, Lelien van Persien. Alle dese soozten willen wel wassen in wel geoeffende en savelachtige aerde / en worden dooz de klisterz aengequeekt / die men in September plant / en niet langh buyten de aerde laet leggen. Om te maken dat de Lelien op verschepte repfen bloeyen / soo sal men in het planten sommige Lelien wortelen of klisterz 12 / sommige 8 / sommige 4 / sommige 2 vingeren diep in de aerde steken / en na datse diep ofte ondiep staen / daer na sullense vzoegh of laet bloemen dragen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortelen van witte Lelien vermoozen de harde gestwellen. Het water van de bloemen gedistilleert / wert van de vrouwen seer begeert / om het aengesicht wit en schoon te maken / daer en boven is het goet tegen flaewighheit der herten / verhittinge des levers / en behoort den arbeyt der swangere vrouwen. De olie van Lelien verswaemt de zenuwen / vermoozt de harde en versoet de pijnelyke gestwellen. De andere soozten worden alleen om de cleraet van de bloemen in de Hoven onderhouden.

Tulpen.

De bloemen zijn vooz eenige jaren in grooter waerde geweest / insonderheyt die wat raer en moy van bloem waren. Daer soozten zijn seer veel / en worden onder drie geslachten begrepen / als vzoeg / middelsoort en late Tulpen. Sy worden dooz klisterz als andere boogewassen aengeteelt: Men neemtse in May en Juny op / en men plantse wederom in September in goede en dooz de son wel verlichte aerde.

Aert, kracht, en gebruyk.

Hoewel de aert en krachten van de Tulpen niet volkomen ondersocht en gebonden zijn / nochtans willen sommige verskeren dat deselve seer krachtigh zijn / om de

Iust van byslapen te vermeerderen / eben soo en wort als dan van een gescheurt en verwel als de Satyrion, van de oude Scheij-plant.
 berg daer toe soo seer beroemt.

Gladiolus.

De Gladiolus draeght verschepde kleuren van bloemen / als purpere / incarnate / lijf-berwige / schoon-roode / en witte: het bloept in May en Juny, en de bloemen afgevallen zijnde / verbruyt haer de wortel in veel klepne bollekens / gelijk de witte Veltajun. Het wort vermenighvuldicht van de verhaelde bollekens die in September geplant worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van Gladiolus wert seer gepresen tegen harde gestwellen en kropslijzen. De Hooghduytschen gebruyken dese wortel om alderhande bloeden en het bloet te stelpen.

Soet-hout.

Dese wortel wort in sommige Hoben onderhouden / en van sijn zinscheuten vermenighvuldicht / en wast heel weelberigh / en blijft lange jaren in 't leven / maer de bladeren spruyten alle jaren op een nieuwtweder upt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Soet-hout is matelijck vocht en warm van aert. Het is seer nut en bequaem tegen de gebreken van de borst / lever / nieren / en blase. Tot dien eynde wert het uptgedooghde sap / drop van Soet-hout genaemt / veel gebruykt; als mede sytoop van Soet-hout, dewelke in de Apotheken bereyt wort.

Hafel-wortel of Maas-ooren.

Dit groept gaerne op vochte en schaduwachtige plaetsen / het is altyt groen / maer kijght in de Lente nieuwtw bladeren /

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van Hafel-wortel zijn warm en doogh van aert / en hebben een stipbermakende kragt: sy doen overgeven / en sagen met het braken alle taeghe en galachtige vochtigheden upt het lichaem / en verwekken met eenen kamergank. De wortelen zijn mede verwarmende en verdoogende van aert / doen water lossen / verwekken de maent-stonden der vrouwen / en zijn den genen goet / die verstopt van borst zijn.

Stok-roosen.

Dit krypt draeght verschepde kleuren van bloemen / als witte / roode / lijf-berwige / licht-roode / bruyt-roode / bleek-roode / paerffe / enkelde en dubbelde. In de Lente in santachtige aerde gezaeyt zijnde / staet een jaer ober eer het bloemen te voorschijn brenghet; en sulks geschiet in July en Augustus; daer na het zaet rijp geworden zijnde / wert de steel doz / maer de wortel blijft langh in 't leven / en spruyt in 't voorjaer wederom upt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Stok-roosen zijn middelmatigh warm en vochtigh met eenige t'samentrekkende kragt: en daerom werden sy gebruykt om de maent-stonden der vrouwen te stoppen: sy zijn ook seer dienstigh boozde teeringh en booz een quade keel.

Hypericum of St. Jans Kruyt.

Het wast in alderhande aerde / het heeft langhwerpige doozsichtige bladeren / die vol klepne stipkens of gaetsjes schijnen te zijn; het bloept in Julius en Augustus, als dan vergadert men de bloemen / om een heerlijck

lijke wendt-olfe daer van te maken. Dit krypt wort dooz zaeyen en planten vermenighbuldicht. Men vint hier van een soort / Alexandrijns Hypericum genaemt / wiens bladeren viermael kleynder zijn als van de gemeene. Van dese naem is een seer kleyn boongewasje / genaemt Hypericum Cannadense, en wert om sijn aengename bloemtjes in de Hoben onderhouden / en van opscopen in de maent February voortgeplant / het kan de koude wel tegenstaen / en behoeft niet in huys gezacht te werden / en of schoon de takken doot gebrusen waren / soo sal men het by de wortel afsnijden / en het sal in de Lente wederom uptspruyten.

Aert, kracht, en gebruyk.

Hypericum is warm en droogh in den derden graet / het wert onder de voornaemste wondt-krypden gerekent; sommige pijsen het tegen de derdendaeghse kooztsen. In Polen pleegh men de bloemen van Hypericum met boter en sout / de gene die sich beseert / ofte in het lichaem pets gebroken heeft / in te geven. In de Apotheken wort van de bloemen een olie bereept / het welk een krachtige balsam is om versche wonden te genesen / en wert daerom van de Heelmeesters veeltijts gebruykt.

Pulmonaria of Longer-kruyt.

Dit krypt begeert een vochtige en sommerachtige plaetsen / en wil des somers dikwils besproeyt zijn; het wort in het

laetste van April van een gescheurt en geplant.

Aert, kracht, en gebruyk.

Longer-kruyt schijnt de naem verkragen te hebben / om dat het seer krachtigh bebonden is tegen de gebreken van de longe / en voornamentlijk om het bloetspoutwen te genesen. Het wort hedendaeghs gemenght onder de krypden / waer van men groene kryptkroeljes pleegh te bakken.

Bolbonac of Penningh-bloemen.

Bolbonac wort dooz het zaeyen in de Hoben onderhouden / het bloept gemeenlyk in April, een jaer na dat het gezaept is; de hauwkens daer 't zaet in besloten is / staen heel tierlyk.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krypt / en voornamentlijk het zaet / is warm en droogh van aert / het verwekt de maentstonden der vrouwen / en drijft den Arijn. Het zaet is in krachten het Thlaspizaet in alles gelijc.

Klokskens of Belvedere.

Van dese vint men verschende soorten in de Hoben geplant / sy bloeyen in Juny, July en Augustus. Sy worden dooz byscheuten en zaet vermenighbuldicht. Daer krachten zijn tot noch toe niet ondersocht / en werden daerom alleen tot cieraet van de Hoben geoeffent en onderhouden.

De Verstandige Hovenier sijn oeffeningh in
OCTOBER.

De Verstandige Hovenier begint in dese maent sorge te dragen voor krypden en bloemgewassen / die de strenge koude van de winter niet kunnen wederstaen /

om deselve ter bequamer tijt te mogen bergen. Hy sal ook sijn Orangie, Citroenen, Granaten, en andere teere boomgewassen onder dalk in de kaccels stellen / om die vooz de kzypt- en loof-verslindende koude en vozt te bewaren / en in 't begin van dese maent sal hy deselve / die het noodigh hebben / verplanten / en de bakken / of potten met vette / en welbereyde aerde versien. Hy is naerstigh besigh in 't bearbeyden / en omgraven van sijn Hof / in 't onkzypt uyt te wieden / en het schrale en dozte aerdtuyck te bemisten. Hy magh noch zaeijen Koorn-Sala, en moet de Anemones, Ranunculi, Krocussen, Hyachinten, en Narcissen in de aerde setten en planten. En om dat wy hier gewagh maken van de bolgewassen / soo sullen wy haer algemeene oeffeningh kortelijck aentwijzen. Alle bolgewassen / of bolbloemen bereyffchen welbereyde / lichte / en vette aerde / deselve plant men een hant hzeet diep in de maent September, of October, en het volgende jaer / als de bloemen afgevallen / en vergaen / het zaet rijp / en de bladeren verdozt zijn / neemt mense in het laetste van Julius op / en men leyt de bossen op een drooge en schaduwachtige plaetse te drooggen / en deselve gesuybert zijnde / worden tot de voornoemde tijt / om wederom te planten / bewaert.

Om de siekten, en quellinge der Boomen te remedieren.

't Gebeuet dikwils dat de boomen trecken / en sieck worden / om dit te verbeteren sal men de wortel ontblooten / en deselve met wijmoer / of dzorffem van olie / of water daer Lupinen in gezoden zijn / of met oude pis van menschen / of beesten bedachtigen of begieten. Sontijts vertoonen sich aen de boomen knurwen en gestwellen / waer in dikwils woymen groeyen / die de boomen kzenken / en bederven / om sulks te helpen / en vooz te komen / sal men de knurwen en gestwellen openen / op dat de schadelijcke materie uytbloeyt / en indien

daer woymen in besloten zijn / soo sal men deselve met een ysfer upthalen / en het gat met Uryen / en varkens-mis / of offegalle uytwassen / en supber maken. Tot de kanker der boomen / die deselve van de stam tot boven in den top soude bederven / en den bast doen swart worden / en verdozen / moet men het beschadighde deel tot op het hout uytstijden / en de plaets met hoe-mis / en leem vermenght / of met ent-was vooz regen en wint bestrijken / en verbinden. Dooz quade lucht / nebel / en zeedampen / is noodigh dat den Hof en Boomgaert met een mantelingh van hooge boomen omeingelt zy. En indien het gebeurt dat de takken der boomen dooz harde winden / of dooz onvoozsichtig nederbuppen der selve quamen te scheuwen / of splijten / soo sal men die onderstutten / oprechten en verbinden met klep en mis vermenght. Wanneer de boomen met mos bezoopt zijn / waer dooz sy gelijk als rupdig en schurft worden / soo moet men deselve wel naerstigh in vochtigh weer supberen / en schoon maken. Als een boom sijn sap verloopt / en uytbloeyt / moet men eenige wortelen van dien ontblooten / en opklooden / en in de splete een hout / of kerssteen steken / op dat de obertollige vochtigheyt daer dooz bequamelijck uytbloeyje. Als het Gost en Fzypt woymstekigh wort / 't welck gemeenlijck wert veroorzacht / dooz dien het aerdtuyck / of waterigh / vochtigh en nat / ofte droogh / doz en mager is / dan moet men het water saeken dooz gruppels af te leyden / en de gront droogh te maken / of verbeterd de aerde hy de wortel dooz mis / en goede vette aerde. Wanneer een boom te dun van stam is / en men deselve begeert dikker te doen groeyen / soo sal men de stam met een mes op twee of drie plaetsen van boven tot beneden afsnijden / en als dan sal hy in dikte uytwassen. Noech veel andere remedien die een Verstandigh Hovenier moet in acht nemen / hebben wy hier vozen beschreven / alwaer wy om de boomen vruchtbaer en weldragende te maken / geleert hebben.

Linde-

Linde-boom.

De Linde-boom schiet op tot een hooge en dikke boom / wiens takken sich breekt en wijdt uytspreyden / en in de heete somer een aerigenaame schaduwte verwekken. Hy begeert goet / en vet aerdtrijk / want in een dzooge en dooze gront komt hy traeghlijck voort. Hy draecht in de maent May sijn bloemen die een lieffelyke reuk verwekken. Hy wort van wortel-spruyten aenge-teelt / die daer na twee of drie dupm dik geworden zijnde op soodanige plaetsen als men die begeert / 20 of 25 voeten van malkandeven plant.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren en schoyssen van de Linde-boom zijn matelijck warm / en t'samentrekkende van aert; waerom sy wonden en quade schurfscheden genesen. De bloemen zijn warm en dzoogh van aert / en worden seer gepresen tegen duyfelingh des hoofts / be-roertheit en vallende siekte / daer en boben zijn sy seer krachtigh / om de voutwen haest van het kind te doen verlossen: tot dien eynde wert van Linde-bloeyfel een nut en bequiem water gedistilleert. Van het hout vrant men kolen / die men tot het maken van bus-poeder gebruykt.

Colutea of Lombertse Linsen.

Dit gewas wort in de Hoben van zaet / dat in de Lente gezaeyt wort / voortgeset / het zaet moet men langen tijt / tot dat het begint te schieten / in water wecken / en dan in vette en niet schape-mis bemiste aerde planten. Men moet het voor het vierde jaer niet besnoeyen; het kan de koude matelijck verdzagen / en 't bloeyt in May tot diep in de somer, geele bloemen voortbringeude / on-dertusschen wort het zaet in hauwen of blaesjes besloten / rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Colutea is warm en dzoogh in 't begin van

den tweeden graet. De gene die de bladeren van dit gewas / voor Sene-bladeren gebruyken willen / zijn bedrogen; nochtans doen sy vaken en beroeren den huyk / maer niet getwelt en groote bangigheyt.

Boomachtige Althea.

Dit gewas begeert geplant te zijn op een vochte en vette gront / het verdzaght de koude tamelijck wel / en het wort van inleggen en zaet aengewonnen / die men in January verplant. De bloemen komen eerst in September voort / en de bladeren vallen in November af / en spruyten in April wederom uyt. Indien de top-endekens door de koude des winters verdozt zijn / dan sal men die in het voorjaer afsnijden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit gewas wort van de Liefhebbers alleen tot cieraet des Hofs onderhouden / en tot Medicijne gebruykt / het komt met de gemeene Althea of Heems-wortel in krachten over een.

Ypen-boom.

Van de Ypen-boom vint men twee soorten / d'een met breede en d'ander met smalle bladeren; hy begeert goede / vette en vochte aerde / en wort van sijn wortel-spruyten aengequeekt / en groot geworden zijnde / in February tot Lanen verplant / of men bekleet met de smalbladige de Drielen en Gaenderpen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren en schoyssen van desen boom zijn matelijck warm van natuur / genesen wonden / en doen de plakken en sproeten van de huyt vergaen. De Lantluyden seggen als de Ype-boomen haer bladeren droegh verliesen / dat'er een groote sterfte van beesten / als koeijen / ossen / paerden / &c. aenstaende is.

De Verstandige Hovenier,
Wijngaert.

De Wijngaert begeert een goede en warme gront en plaetse / daerom sal mense tegen het Zuiden planten ; hy wil niet veel gemest zijn / want indien de jonge worteltjes deselve komen te bereyken / verrotense ; maer in diens plaetse sal men het afgeballen loof van vruchtboomen / die tot aerde geworden is / aen de wortel leggen ; andere nemen synachtigh pupu of kleyn gehakte leyen / of verrot Ephen-hout. Hy moet alle jaren nootdadelijk gesnoept of gescheiden worden / eer dat hy begint upt te houten ; daerom geschiet sulks geboeghlyk in de maent February in het afgaen van de maen. In het snijden laet men gemeenlyk $\frac{3}{4}$ of 5 botten aen het hout blijven. De Wijngaert wort dooz inlegginge en stekken aengeteect. Het inleggen geschiet in de snoep-tijt / als dan neemt men een mantse / daer onder een gat in is / en het selve wel vast gemaekt zijnde / steekt men dooz het voorszeyde gat een rank van den Wijngaert , en vult het dan op met goede aerde / soo sal de ingelepde rank het selve jaer noch wortelen schieten / daer na snijt men den rank onder het mantse af / en plant hem daer men begeert. Op gelijke wijze sal men de jonge scheuten / die onder aen de stam van de Wijngaert uptloopen / inleg-

gen / en in de aerde buppen / gelijk vooz in de figuur No. 3. gesien kan worden. Dooz stekken wort de Wijngaert aengequeekt op de volgende maniere : Apt de afgesnede ranken sal men een loot snijden / dat 6 of 7 botten heeft / die sal men schuyms in de aerde steken op een lommerachtige en vochtige plaetse / soo dat maer een of twee botten boven de aerde moet uytsteken. De Wijngaert heeft een verborzgen vpaentschap met de Lauwerier, Haselaer, Kool en Radijs, en moeten daerom ontrent deselve niet geplant worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De ranken / bladeren en klatwierkens van de Wijngaert zijn verkoelende en sterckelijc t'samenttrekkende van aert / waerom sy nut zijn om alderhande bloetgank en buypkloopen te stoppen ; men spoelt daer mede / in water gezoden zijnde / feer nuttelijc de mont / om de ontfekinghe van dien en van de amandelen te genesen. De selfde krachten hebben de onrijpe druypen en der selver say / dat men Verjuys noemt. De rijpe druypen maken winden in de maegh en darmen / insonderheyt die suurachtigh van smaek zijn. De wijn is verwarmende van

van aert / en versterkt en verquilt de ingebozen hitte des lichaems / en woxt daerom met recht gesept / melkt te zijn vooz oude lupden.

Krocussen.

De Krocussen zijn in de Lente of vroegh-bloeyende en Herfst of laet-bloeyende onderschepden / men vindt onder deselve verschepde koleuren van bloemen / als violette / blaetwe / witte / geele / purpere / kleyn en groot / gesprenkelde / geele / goutgeele / geele met swart-purpere strepen. Sp bloeyen vroegh in de Lente, te weten in Maert, uytgenomen de Herfst Krocus, en worden dooz de bollen / die men in October plant / aengeteelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De krachten van de Krocussen zijn by de nieuwe krypt-beschryvers niet ondersocht / noch van de oude beschryvers af nagelaten geweest ; Sp worden wilde Safferaen genoemd / om dat sy nergens / als tot vereeringh des Hofz nut of bequaem zijn.

Hyachinten.

De Hyachinten zijn verschepde van koleur / als witte / blaetwe / purper-roode / asch-verwige / lijf-verwige / hupne / en dese zijn verdeelt in Nederlantsche, Engelsche, Spaensche, Orientaelsche en Hyachint van Constantinopolen. Sp bloeyen in Maert, en in Juny worden de bollen uyt de aerde genomen / en in October wederom geplant. Sp worden dooz zaeyen / en maer beter dooz affetten der bollen vermenighvuldicht.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van Hyachinten berkoelt tot in het beginsel van den derden gzaet / en verzooght in den tweeden. Het zaet is ver-

zoogende in den tweeden gzaet / en t'samentrekkende van kracht. De wortel drijft den Uryn en slopt den kamergank / maer het zaet werkt sterker / en geneest de roode en alderhande buyk-loopen.

Narcissen.

De geslachten van de Narcissen zijn menigerhande / en worden meest alle in vroege, middel-soorten en spade Narcissen onderschepden. Sp begeeren als alle bol-gewassen / goede sabelachtige aerde / en worden dooz de bollen meest aengeteelt die in September geplant worden. De vroege soorte bloeyt hier te Lande in de Hoden in het beginsel van April, de middel-soorten in het laetste van April, en de spade in May. Verschepde vzeemde en teere soorten van Narcissen, als mede van de Hyachinten, die de sneeuw en vozt niet konnen verdragen / sal men in de winter sozghvuldigh bedecken.

Aert, kracht, en gebruyk.

Narcissen en insonderheyt de wortelen / zijn warm en dzoogh in den tweeden gzaet / en wat afgaende en t'samentrekkende van krachten. Sp heelen wonden / verfoeten pijn / en verdrjben de gestwelen der vrouwen borsten.

Coriander.

De Coriander begeert op een goede en vette gront in de Lente gezaept te zijn / het zaet woxt in den Herfst vergadert en bekwart / en hoe ouder het zaet is / hoe beter het na 't zaeyen uytspuymt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Coriander-zaet in wijn of azijn gewekt / en wederom gedzooght / en dan een wepnigh vooz den eten gegeten / versterkt de maegh / doot de woymen / en drijft

drijft de maent-ftonden en Urjn af. Het zaet wozt veel met fupker overtogen en alfoo gebzuykt.

Dille.

De Dil wozt gezaept in de maent Maert, en begeert de zelfde oeffeningh / die wy van de Anijs in de maent van Augustus beschreven hebben.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dil-zaet is warm en dzoogh in den tweeden gzaet / het stilt krimpunge in de darmen / verwekt de pisse / doet den hilt ophouden / vermeerderd de melk in der vrouwen borsten / en geneest de gebreken des lijf-moeders. Van het kzypt van Dil maekt men een olie om pijn te stillen / en alle rauwe vochtigheden tot volkomen Concoctie te bzingen.

Gentiana.

De Gentiana staet seer cierslyk in syn bloem / en wozt daerom naerstigh in de Hoven onderhouden. Dit kzypt begeert goede en welberoyde aerde / en een sommerachtige plaets. Het wozt dooz zaet / het welk men in den Herft vergabert / aengeteelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Gentiaen, en booznamentlyk de woztel / is warm in den derden gzaet / en seer kzychtygh om te supveren / af te vagen / en alle verstoptheden te openen / sy wozt seer gepresen tegen de beten van dollsen honden / wederstaet het fenijn / besmettinge en verrottinge der humeuren / versterkt de maegh / verwekt de maent-ftonden der vrouwen / geneest alderhande nalatende kooztsen / en doot de woymen.

Agrimonia.

Dit kzypt begeert wepnigh oeffeningh /

en wast op santachtige en schaduwachtige plaetsen / het bloeyt in Junius of wel later / en het zaet wozt in 't laetste van de somer rjyp. De Agrimonia die men gebzuyken wil / moet in May geplukt en gedzooght wozen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Agrimonia is warm en dzoogh in den tweeden gzaet / opent en versterkt de lever / genceft het bloetpissen / de koude pis / geelsucht / kooztsen / en wert seer nuttelijk in de wondt-drankien gedaen. Den vermaerden Heer Petrus Bembus verhaelt / dat hy niets beter bevonden en hadde om het gzaebel upt de nieren te dzyven / als het gedistilleert water van dit kzypt.

Arum of Kalfsvoet.

De Arum moet men planten op een schaduwachtige plaets / en wozt dooz affersels van syn woztel in September of October booztgeteelt. De vzycht / die als een tros dzyven in 't midden opschiet / is van veel volsappige bespen te samen geset / die als se rjyp zyn / een seer schoon roode koleur vertoonen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Kalfsvoet verwarmt en verdzooght byna tot in den vierden gzaet / vaeght af en opent kzychtygh / waerom dit geheele kzypt de dikke en sijmerige vochtigheden dun maekt / de verstopte bozst en de verbuyde maegh supbert. Het poeijer van de woztel in huyle sweeringe gestroopt / belet het weeldrygh booztwassen van het oberbloedigh en onmoedigh vleesch.

Serpentaria of Speerwortel.

Dit kzypt heeft een recht opgaende steel / die seer aerdygh met verschevde koleuren bespenkelt is / de bloem is groot / in wiens midden een tongh swartachtigh van verwe

bertwe te voorszijn komt. 't Begeert de-
selfde oeffeniagh / die wy van de Arum
aengemerkt hebben / en is ook in aert en
kzachten van 't selfde niet verschillende.

Aloë.

Dit wert in curieuse Liefhebbers Ho-
ben naerstighlyk geoeffent en onderhou-
den: Men plant het in potten of bakken/
en moet des winters nauw vooz de koude
bewaert worden; men queekt het aen van
zpscheuten / die men in potten of bakken
in goede sabelachtige aerde plant.

Aert, kracht, en gebruyk.

Aloë is warm in den eersten en droogh
in den derden graet / het purgeert de gal en
andere vochtigheden / en is de maegh nut
en bequaem / het opent de spenen / en ver-
wekt de maent-stonden / het wert ook be-
quaem bevonden om wonden te heelen / de
loopende gaten te supberen / en daer na te
sluypen: het wert ook seer nuttelijck ver-
menght by genes-middelen / die het bloet
stempen / en die men gebzuykt vooz de ge-
bzeken der oogen. Aloë des abonts vooz
den eten ingenomen purgeert de maegh /
maer na den eten 't hoost.

Pyrethrum, of Bertram.

Dit kzypt wert in de Hoben in goede
aerde gezaept in de maent van April, het
bloeyt in 't laetste van de somer, en daer na
wozt het zaet ryp; Menighmael wozt het
ook aengewonnen alleen van steeltjes / die
in de aerde gesteken / wel behlijven.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van Bertram is warm en
droogh in den derden graet / trekt / ge-
knauwt zijnde / veel vochtigheden uyt het
hoost / en versoet de tantpijn uyt koude
oorzaken ontsaen / en is seer nut om alle

oude en koude gebzeken van de herffenen
en zenuwen te genesen.

Porceleyn.

De Porceleyn wozt in April of Maert in
de Hoben gezaept / en eens gezaept zijnde /
szuytse daer na genoegh van selfs voozt /
sz waft weeldzigh op goede vette en welbe-
repde aerde.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt is kout in den derden en
vochtigh in den tweeden graet / 't verkoelt
seer inwendige en uytwendige verhittinge /
het stopt de vromdelijke bloeden / en belet
het nederinken der Catharen. Men
eetse diltwils / 't zp rauw / 't zp gekookt
met olle / azijn en sout; maer het woedsel
dat sz geeft is heel wepnigh / en daer toe
onpzyfelyk.

Lychnis Coronaria of Christus oogen.

Dese bloemen worden in de Lente in de
Hoben gezaept / de dubbelde worden aen-
gewonnen dooz steken en afscheurlinge der
planten / die men in Augustus in de aerde
steekt en verplant; sz bloeyden geheelen
somer dooz / te weten in Juny, July, ook
wel in Augustus. Dit kzypt wozt om de
aengename bloemen / en niet tot Medicij-
ne in de Hoben onderhouden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt moet jaerlijks in Maert of
April gezaept worden / en 't bloeyt in Juny
of July, het zaet lept in heldere blaessjes
bestoten. De kzachten van het selve zijn
niet ondersocht of beschreven.

Noli me tangere, of Kruytje roert
my niet.

Dit kzypt wozt in de Lente gezaept /
en eens gezaept zijnde / is het onmoedigh
I dat

dat men 't wederhale / want het spuyt
 oberbloedigh van het afgeballen zaet uyt;
 het dzaeght in de somer geele bloemen als
 een hooznken omgekromt / het zaet lept in
 lange ronde hauwkens besloten / derwelke/
 als het zaet ryp geworden is / indiense
 aengerackit worden / sich terfont inkzin-
 kelen / en 't zaet vallen laten.

Aert, kracht, en gebruyk.

Hoewel men dit kuyt inwendigh niet
 gebuyken magh / ende daerom van meest
 al de kuyt-beschryvers als onnut ge-
 acht / nochtans wert in sommige Landen
 van het selve een water gedistilleert / het
 welk seer goet bevonden wert om de pijn
 van 't slerereijn te versoeten / uytwendigh
 met linne doeken of een spongie / dskwils
 op het pijnlyke lidt gelept zijnde.

Satyrium of Handekens-kruyt.

Dit kuyt wast veel in 't wilde op bochte
 bzoekachtige plaetsen en Hoylanden / en
 in de Hoven verset zijnde / moet het op een
 bochte en lommerachtige plaetse geplant
 werden. De bloem die boven op den top
 van de steel in de maent May of Julius in
 een tros te voorschijn komt / is in ver-
 scheidde koleuren verdeelt / als Satyrium
 met bleek-purpere / byrn-paerse / licht-
 roode / witte / lijf-berwige en violette
 bloemen / dese alle zijn met verscheidde
 stippelkens besprenght. Daer en boven
 vint men Satyrium met gesprende bla-

deren / en die / den welken bladeren tus-
 schen de schoone purpere bloemen inwas-
 sen; als ook Satyrium gelubt of sonder
 bollekens / en Satyrium Hermaphrodit-
 cum met lange uytspuytseis aen de bol-
 lekens.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van dit kuyt wort warm
 en bocht van aert geacht / en seer geprefen
 om de lust van byslapen te verwekken / en-
 de de swakke mans te versterken. Einige
 gebuyken / als een bysondere remedie / te-
 gen de derdendaeghse koozts / een bolleken
 van de wortel / gedzooght gestooten / en in
 het aenkomen van de koozts ingenomen.

Orchies of Standel en Kullekens-
 kruyt.

Dit kuyt groeyt / als de Satyrium, op
 bochtige en waterachtige gronden in het
 wildt / behalven de bzeemde soorten die
 meest uyt Portugael werden overgesonden.
 Men siet van 't selve verscheidde geslach-
 ten / als Vosse-kullekens, Honts-kulle-
 kens, Boks- of Hase-kullekens, Hane-kul-
 lekens, Sots-kullekens, daer en boven zijn-
 der verscheidde gedaente van bloemen / als
 Mannekens, Wijfkens, Wespen, Byen,
 Vliegen, Muggen, Spinne-koppen, en Pe-
 pels of Vijf-wouters met geplekte bladeren.
 In den Hof geplant zijnde begeerense in
 goede aerde en op een schaduwachtige
 plaets geset te zijn. In kachten komen
 sy geheel met de Satyrium over een.

De Verstandige Hovenier sijn oeffeningh in NOVEMBER.

In dese maent sal de Verstandige Hobe-
 nier tot sijn winter provisie / eert hem de
 boest oberballe / de gebonden Endivie af-
 snijden / en geele Peen, Pastinaken, Bier-
 wortelen, Rapen en andere wortelen uyt-
 graven / de kuyt en staert-eynden afkoz-
 ten /

ten / en indzoogh sant in de kelder voor de
 bofst bewaren: hy sal ook de Artisokken
 wel dekken om van de strenge bofst be-
 zigt te zijn / en hy moet de teere pot-
 kuyden en bloemen / die men ingelept
 heeft / wel gade slaen / op datse niet
 en verderben. De Lauwerier en
 Roosmarijn-boom sal hy met stroo
 of riet-matten bekleeden / op datse
 niet en verbziesen / noch door de
 sneeuw / die haer seer schadelijk is /
 komen te verdozen of uyt te gaen.
 Hy plant nu ook Oost- en
 Fzuyt-boomen in 't wassen van
 de maen / en houwt de jonge wortel-
 spuyten af in 't afnemen van de
 maen. De oefeninge die ontrent
 het planten en verzetten der boomen
 zijn waer te nemen / kunnen voor
 in de maent February gesien worden.
 Hy sal mede in dese tijt de willigen
 die groeijen / afsnijden en versamelen /
 om de wijngaert en andere boomen
 in de snoeptijt daer mede te binden
 en vast te maken.

Om het ongedierte uyt den Hof te
 verdrijven.

De swarte Vliegen doen seer groote
 schade aen den bloessem van de boomen /
 waer door als dan alle hope van
 vruchten te bekomen ons bijna
 benomen wort: om deselve te
 verdozen / sal men de boomen met
 stroo en andere ruyghe berookken /
 of men begintse met hout water /
 waer door sy afvallen en verdozen
 worden. Om de Mieren te
 verjagen en te doen sterben /
 soo sal men haer nesten met
 droessem van olie begieten /
 of met sijn gestooten Orego en
 swavel / of met kzyt en asche
 bestroopen; Somnige bzynden
 eenige van deselve by de nesten
 op een kool vuur / en vermeynen
 dat de andere daer door vlieden
 sullen. Indien men de stuyk
 van de kuyden of stam van de
 boomen niet moer van olie
 daer Lupinen in gezoden zijn /
 of met offengal / teer en
 moer van alle vermengt /
 besmeeren / soo en sullen
 geen Mieren by deselve
 ophlimmen. Tot dien eynde
 kan men ook een wassen-
 rink / die uytgehoit

is / om den stam vast
 maken / en deselve met
 water vullen / andere
 behinden de stam onder
 met wol / want sy niet
 gaerne ober de wol
 loopen / want sy
 lichtelyk in deselve
 komen te verwarren.
 De Ruypen zijn seer
 schadelijke gedierten
 voor de boomen / want
 sy dikwyls loof en
 bloemen af-eten /
 daerom sal men de
 Ruypenesten in
 December, January,
 of ten langhsten
 February, wech doen
 / vernielen / ver-
 treden of verbzanden /
 eer datse haer ober
 den geheelen Hof
 verspreyden. Indien
 de Ruypen ober al
 den boom waren
 gekzopen / sal men
 se met rook van
 stroo / hoozys of
 swavel verjagen en
 doen sterben / of
 men salse op
 volgende wyse
 verdozen: Men moet
 des morgens vroe-
 gh / na dat het
 geregent heeft / den
 boom schudden /
 waer door sy / met
 houde van de nacht
 bevangen en ver-
 stijft zijnde /
 lichtelyk sullen
 afvallen / en
 ver treden
 kunnen werden.
 Door de Mollen
 set men gemeenlyk
 molsballen / men
 kanse ook vangen
 wanneer se
 gemeenlyk
 woeten / 't
 geschiet 's
 morgens ontrent
 6 uren / 's
 middaghs ontrent
 12 / en 's
 abonts ontrent
 6 uren / als
 dan sal men
 se van achteren
 met een spade
 bezetten / en
 opwerpen /
 doch men moet
 letten / dat de
 wint niet na
 haer toe en is /
 want sy
 kunnen 't
 straks ruyken.
 Andere
 gebzuyken
 dese manier: als
 men een mol
 vanght / doet
 die in een
 diepe pot / en
 graeft die in
 de aerde / des
 nachts sullen
 alle de andere
 mollen haer
 om de pot
 vergaderen /
 daer in vallen
 om de eerste
 te helpen / en
 sullen alle
 alsoo gevangen
 werden. De
 Katten en
 Weselkens
 zijn haer
 geswore
 vyanden. Op
 dat de Mayen
 het gezaepde
 niet vernielen /
 sal men het
 zaet van te
 horen met
 gal besprengen.
 De wortelen
 van de Artisokken
 worden seer
 van dit
 ongedierte
 doorknaeght /
 om dit voor
 te komen /
 sal men ontrent
 deselve
 verken-
 mis of asche
 van boeken-
 hout / van
 een gebzande
 hat of wessel
 leggen. Indien
 men onder de
 kuyden
 Rakette
 zaeyt / soo
 sullen sy
 minder
 van de
 aert-
 bloep
 bescha-
 dight

dicht worden. In de Perfik, Abricoos en andere vrucht-boomen / die aen heyningen geplant zijn / plegen veeltijts de Oorwormen op te kuzpen / ende rijpe vruchten te bederven / hier vooz sal men hier en daer afgezaeghde eynden van offe-hoornen in den boom stellen / waer in sy sulen kuzpen / ende alsoo gemakkeijk kunnen gebangen en gedoot werden. De Pierwormen beschadigen het jonge kuzpt ook seer / dese sal men sabonts / na dat het geregent heeft / by de kaers opsamelen en wech doen.

Hage-doorn.

De Hage-doorn spruyt in de Lente seer vroegh upt / en is bequaem om hagen en heyningen rontom den Hof en Boomgaert daer van te maken / die men cierlijk buygen en scheeren kan ; hy wozt van zaet en uptspruytsels aengewonnen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De vruchten of bespen van Hage-doorn zijn droogh en t'samentrekkende van aert ; sy stoppen den buyk / den buykloop en overbloedige maent-stonden der vrouwen. De blinseste kernnen van dese vruchten brenken de steen en drijben die upt de nieren en blaes.

Palm of Bux-boom.

Hier van zijn twee soorten / groot en kleyn ; De kleyne worden tot eier aet des Hofes rontom de kanten van bedden en bloem-perken geset : De groote wast op tot een kleyn boomtje / waer van men swanen / pauwen en andere gedaente scheert / of men maekt'er heggen van. Dese moeten geplant worden in Maert of April, en eens des jaers of om het tweede jaer beschozen zijn. Hier by kan gevoeght werden de stekende Palm, wiens eynde der bladeren met een scherpe doorn beset zijn / en draeght roode bespen / waer in het zaet

bestoten wozt. Het wozt dooz zaet en het scheuren der wortelen in de Hoven aengeteelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van de Palm zijn met eenige drooghete t'samentrekkende van aert / gelijk sulis upt de smaek genoegh te onderbinden is / maer in de Medicijne heeft het geen gebzuyk ofte nut.

Slee-pruymen.

De Slee-pruymen kunnen tot bezijdinge van den Boomgaert aen de heyningen geplant worden / andersins zijne in het wilde genoegh te binden. Sy bloeyen in April, en in den Herft worden sy vruchten rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

De Slee-pruymen zijn hout en droogh tot in den derden graet en sterckelijck t'samentrekkende van naturen ; waerom sy nut zijn om alle buykloopen en bloeden der vrouwen te stoppen. Tot dien eynde wert het sap van deselve uitgeparst / en tot een Rob gekocht / t welk men in de Apotheken Rob Acatia noemt.

Qualster-boom of Lijster-bespen.

Desen boom plant men aen de kanten van den Boomgaert / en wozt dooz het zaet vermenighvuidicht : hy bloeyt in May, en in den Herft worden de bespen rijp / waer mede men Lijsters / Sneppen en andere gevogelte vanght.

Lavas.

Dit kuzpt is sterck en speerpachtigh van reuk en smaek / ende het wozt in de Lente in bette en matelijck vochte aerde gezaept / en daer na spruyt het wederom fact-

jaerlijks uyt. In de somerſe maenden levert het bloemen en zaet.

Aert, kracht, en gebruyk.

Lavas is verwarmende en verdoogende in het begin van den derden graet / versterkt de koude maegh / breekt winden / verwekt de maent-stonden der vrouwen / stillt het opstijgen des lijfmoeders / en opent de verstopte milt en lever. Lavas wort in wijn gekookt / of des selfs wortel of zaet gepulveriseert met wijn / tegen de verhaelde gebreken ingenomen.

Hoppe.

Dit kuyt behoeft wepnigh oeffeningh / en windt en blecht sich selven om de stoken / staken / en andere dingen daer het by geset wort. Het wast weeldzigh in vette aerde / en wel-bereyde Akkers. De blaesachtige bellekens worden in Augustus of September vergadert / om daer hier mede te vrouwen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Hoppe is warm en doogh in den tweeden graet / openende en afvagende van krachten / repnigh het bloet van alle onsuiverheyt / opent de verstoptheyt van de lever / milt en nieren / geneest de geel- en water-sucht / en alle langhduerende koozsen. De jonge spruyten worden gezoden / en in het voorjaer als salaet met olle en azijn gegeten.

Duyve-kervel.

Dit kuyt eens gezact zijnde / vermehvuldicht sich selfs van het afgevallen zaet. In May begint het te bloeyen / en moet als dan geplukt / gedooght / en bewaert worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Duyve-kervel is verkoelende / en een wepnigh verdoogende van aert / 't opent de verstoptheyt van lever en milt / suiverhet het bloet / geneest de schurftheyt en onsuiverheyt des huys / en drijft de galachtige vochtigheden uyt door den Urjn / en kamergank.

Beeren-klauw.

Beeren-klauw wort van de wortelen in Maert aengeteelt / want de wortel seer langh in het leven blijft: in de somerſe maenden brenghet het sijn bloem voort.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kuyt is middelmatig tusschen hitte en koude / en wat vochtigh van aert / vermogwende en verteerende van krachten. De bladeren worden in klistereen gezuykt / en zijn ook dienstigh op verbzantheyt / en heet Flereyn gelept te werden.

Beeren-oor.

Dit kuyt wert om den aengenamen reuk der bloemen / en de aerdigheyt van dien / van de Liefhebbers naer sijn onderhouden en geoffent. Men vint van deselve veelderhande kolouren / als purpere, roode en witte-gespikkelde, bleek-roode, schoon-roode, sneeuw-witte, en meer andere. Het begeert geplant te zijn op goede sabelachtige gront / en een sonnig achtelge plaets: 't wort door afscheuringe / die in de maent April of May geschiet / aengewonnen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kuyt is doogh van aert / en 'samentrekkende van kragt / waerom het tegen in en nptwendige winden / als ook tegen scheurselfs / seer gepresen wort.

Sanikel.

Sanikel begeert een vette gront en welgemeste aerde / en bemint sommerachtige plaetsen / het kan seer wel tegen de koude en voyst / want de bladeren blijven het geheele jaer dooz groen / en het bloept in May en Junius. Men zaeyt het in de Lente, en wil by dzooge tyden somtijts besproept zijn.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krupt is warm en dzoogh in den tweeden graet / t'samentrekkende van kzychten / en daerom onder de woornaemste wondt-krupden gerekent / geneest het bloestpoutwen / root Melisoen / en de sweerende nieren. Men kookt dit krupt in water of wijn / en wert alsoo ingegeven.

Salomons Zegel.

Dit krupt begeert in santachtige aerde / en op een schaduwachtige plaets geplant te zijn: het dzaeght sijn bloemen in May en Junius, en wort in de Lente dooz het afscheuren der wortelen vermenighvuldicht.

Aert, kracht, en gebruyk.

Salomons Zegel is warm en dzoogh van naturen / afgaende en t'samentrekkende van kzychten. Het wort seer selden om sijn moeyelijke walgelyke bitterheyt inwendigh gebzuykt; uytwendigh dient het om wonden te genesen / en sproeten / en alle blaetwe plakken te verdyben.

Alchimilla, of onser Vrouwen Mantel.

Alchimilla wast tierigh op goede en vochtige gronden en sommerachtige plaetsen / het wert dooz afscheuringen / en planten aengewonnen.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit krupt is den Sanikel van aert en kzychten seer gelyk / soo dat het eene vooz het ander wel magh gebesicht worden.

Wijn-ruyt.

De Wijn-ruyt wort in veel Hoven gepland en onderhouden / hy begeert dzooge en luchtige plaetsen / en bemint een brackachtige gront / en wort van wortels en tak-spruyten / als Salie en Roofmarijn vooztgeteelt / somtijts spruyt hy van sijn afgevallen zaet voozt. Indiense in de bloem wil schieten / soo sal men deselve affnijden / want sy andersins te eerder verdzoocht / en uytgaet.

Aert, kracht, en gebruyk.

Wijn-ruyt is warm en dzoogh in den derden graet / scheydt de winden / verteert en maekt dun alle dikke en taeghe vochtigheden / wederstaet alle vergift / sterkt het gesicht / geneest de watersucht / en alle smerten van de voyst / die van koude verdzooft sijn / en wert seer bequaem gesacht tegen de stuppen der jonge kinderen. Men bereyt van de Wijn-ruyt gedistilleert water en olie.

Rijnvaern.

Dit krupt wil gepland zijn op vochte en schaduwachtige plaetsen / het bloept in Junius en Julius, en in Augustus wort het zaet versamelt. Rijnvaern wort dooz zaeyen en planten vooztgeteelt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Rijnvaern is heet en dzoogh in den tweeden graet / het wert veel gebzuykt om de woornen des buyks te dooden en af te jaegen / t' verwekt den Rijn / geneest de koude pis / en is de maegh seer aengenaem.

De

De jonge en teere bladeren worden nuttelijk in 't voorjaer onder strupf-koekjes gebesigt.

Eeren-prijs.

Eeren-prijs wort dooz 't affcheuren der planten in Maert voortgeset / 't begeert geplaut te zijn in santachtige aerde / en op een openluchtige plaets / het bloept in Junius en Julius.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kzypt is warm en dzoogh van aert / opent de verstopplinge van lever en mist / dzyft den Urijn en 't grabeel af / geneest die gene / die etter spoutwen / en met een swaren hoeft gequelt zijn.

Imperatoria of Meester-wortel.

Imperatoria moet gezaept of geplaut worden in santachtige aerde / het bloept in Junius, en daer na wort het zaet rijp: De wortel blijft lange jaren over staen / en spzyt alle jaren wederom upt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Meester-wortel verwarmt en verdzooght in den derden graet / dzyft het sweet / schepdt winden / soo wel van darmen / als maegh en lijfmoeder. 't Wert ook seer nut behonden om de maent-stonden der vrouwen te bevoorden / het opstijgen des lijfmoeders te beletten / en de nageboorte en doode vzycht af te dzyven.

Gratiola of Godts-genade.

Dit kzypt wort dooz affcheuringe aengeteelt / men moet het op vochte en lommerachtige plaetsen planten / het dzaeght sijn bloemen in Julius en Augustus.

Aert, kracht, en gebruyk.

Gratiola is warm en dzoogh van aert /

hebbende een sterke kzycht om den buyk te beroeren / en soo wel van boben als van onderen te purgeeren / slijmachtige / dikke en galachtige vochtigheden upt te jaegen: Daerom en moet het niet als met voorszichtigheyt en goet overleggh en dat tot sterke lichamen / gebzykt worden.

Fraxinella.

De Fraxinella wort hier dooz zaet aengeteelt / het wil geset zijn in goede sabelachtige aerde / men vint van deselve twee soorten / d'ene met bleek-root purperachtige / en d'ander met sneeuw-witte bloemen / die in Junius te voorszijn komen / maer het zaet wort heel laet rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Fraxinella is warm en dzoogh in den tweeden graet / 't vzyekt de steen / dzyft de maent stonden en nageboorten af / opent de kofst en geneest de vallende siekte / en alle koude gebzyken van de herffenen.

Bryonia of witte Wijngaert.

Dit is een gemeen en seer wel bekend kzypt / en wort geplaut in een santachtige gront aen Wyelen / om deselve te bedekken / en alsoo in de somer aengename schaduwte tegen de hitte der son mede te deelen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van de Bryonia, die alleen in de Medicijne gebzykt wort / heeft een superende / dzoogende en matelijck verwarrende kzycht / en jaeght af dooz de hamergank / de taeije sluymen en waterachtige vochtigheden; waerom sy nuttelijck gebzykt wort tegen de watersucht; daer en boben supbertse de lijfmoeder van alle vuple en quade vochtigheden / en wert daerom / tegen het opstijgen des selfs / en om de maent-stonden te verwekken / veeltijts gebzykt.

De

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeninge in D E C E M B E R.

In dese maent sal de Verstandige Hovenier sijn tijt besteeden in het afhouwen van de takken van Willigen, Populieren, Abeelen, Elst, Ypen, en andere boomen/ ook moet hy nu de Ooft-boomen / als Appelen, Peren, Pruymen, Kerffen, Mispelen, Queen, en andere / supveren en besnoeyen / en de takken tot sijn byzandinge by een binden / ende op de solder laten droogen. Hy sal nu sich versien van goede mis / om deseibe in tijt van noot in vooraet te hebben. De Verstandige Hovenier sal nu ook sijn Hof-gereetschap nasien / en wat gebroken of geschonden is / laten vernieuwen / op dat hy in sijn aert nimmer verlegen en zy.

Van 't havenen en suyveren der
Boomen.

Dese oeffening geschiet alderbequaemst in December, daerom moet men als dan toesien / waer het hout al te overbloedigh gewassen is / of waer dat de boomen met doore takken of waterloten bestwaert zijn / op dat den boom daer dooz niet geheel bedorven en worde / of onbzuichtbaer blybe / dese sal hy uythouwen en besnoeyen / doch naerstigh in acht nemende dat de bzuichtbare takken en botten niet gequetst noch beschadicht en werden. Al waer de boomen te dicht staen / en d'een van d'ander onderzukt wort / sal men den genen die minst in waerden zijn / de overbloedige takken beroben / of de oude en onbzuichtbare geheel uytroeyen. In 't besnoeyen der boomen moet in acht genomen werden / dat sulks niet en geschiede in harde stormwinden / en uyttermaten strenge koude / waer dooz de boomen eenigh letsel

mochten bekomen. De jonge boomen moeten / vooz datse drie of vier jaer oudt zijn / niet besnoeyt worden. In bochtigh en regenachtigh weer dient men de boomen van het mos / waer dooz den boom veel in het groeyen en vzuichtbaerheyt belet wort / met houte of beene messen afdoen / supveren en afschabben.

Denne of Mast-boom.

De Mast-boom wort hier te Lande van vzeent zaet / het welk uyt Noorwegen of andere plaetsen wort obergesonden / aengeteelt / en gezaept vzoegh in de Lente, op een seer warme plaets / en daer na bequaem zijnde om te verplanten / 't welk vooz de 4 jaren niet moet geschieden / wort hy geplant daer men hem begeert / 16 of 20 boeten van een / de wortel rontom bedekken met goede sabelachtige aerde. Dese boom staet het geheele jaer dooz groen.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren der Denne-boom met roode wijn / of gestaelt water ingenomen / stoppen alle bloeden / en 't root Melisoen. De bochte harst van desen boom vermozwt / verteert / en doet scheidten / ingenomen / geneest engbozsigheyt / uytteeringe / en 't Sciatica, en supvert de nieren en blaes. Die den aersdarm uytgaet / sullen op een plank van desen boom sitten / die te voren tegen 't vuur wel heet gemaakt is.

Populier-boom.

De Populier-boom wast tierigh in bochtige en boeksige plaetsen / hy begint in 't eynde van Maert, of in 't begin van April

te botten / en hy wort van wortel-spruyten voortgeteelt. De Abeel-boom die ook witte Populier genaemt is / wert op deselve wijze aengequecht / en daer na bequaem zynde / tot Lancen en Semantelingen verplant.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren en schozssen van de Populier en Abeel-boom zijn getempeert in warmte en koude / nochtans wat dzoogh en afvagende van aert. Van de jonge Populier-knoppen wort in de Apotheken de welbekende Populieren-salf bereyt / dewelke seer goet is tegen alle verhittinge en alle versche geslagen / gestooten ofte geballen buylen ; deselve doet ook rusten / aen de slaep van 't hooft en de pols-aderen gestreken.

Berken-boom.

Desen boom behoeft in geen vette gront geplant te zijn / want hy in santachtige en dorre gronden in het wilde wassende gebonden wort / hy spruyt voort van zaet / en is mede bequaem om tot mantelinge der Boomgaerden in February geplant te worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren en schozse vanden Berken-boom zijn warm en dzoogh in den derden graet : Het loof in water gezoden verdzooght de loopende seeren ; de schozse in buyle wonden gestropt / geneest deselve. Het water upt een gat / in 't voozjaer in desen boom gemaecht / dzyppende / wert seer gepresen om 't gzaebel en de steen upt de nieren en blase te verdzyben / en om alle buyle sweeringe te genesen.

Elt.

De Elt begeert op seer bochte plaetsen

te staen / waerom 't ook in de Deenen aengeteelt wort / die opgewassen zynde / in Maert verplant worden. Men magh de Elt tot by de wortel af knappen / en sy sal daer na weder genoegh upt spruyten en opschieten.

Aert, kracht, en gebruyk.

De schozssen van desen boom zijn hout / verdzoogende / en t'samentrekkende van naturen. Het Elsen-hout heeft dese eygenschap / dat het onder de aerde / en insonderheyt in 't water geset zynde / nimmermeer verrot of vergaet / hoewel dat het buyten de aerde in de lucht blyvende / haestelyk bederft.

Willige-boom.

Desen wort van stekken / in de aerde gestekken / aengequecht / en begeert op een bochtige plaetse gestelt te zijn / alwaer hy heel tierigh en willigh wast.

Aert, kracht, en gebruyk.

De bladeren van de Willige-boom zijn hout en dzoogh / en een weynigh t'samentrekkende van aert / waerom sy goet zijn tegen het bloet-spouwen en bloet-braken / en om de onmatige vloeden der vrouwen te stoppen : Sy worden mede gebuykt tot voet-badinge om slaep te verwekken. De groote takken van desen boom werden van de Lantleden gebesicht om hozen en andere dingen daer van te vleychten : De kleine gebuykt den Hobentier om sijn boomen en wyngaerden daer mede te binden.

Chalotten.

De kilsters / waer door de Chalotten worden vermenighvuldicht / worden in Maert een halve voet van malkanderen geplant / en na dat het lof ver gaen is ; in Augustus werden sy wederom upt de aerde genomen / en bewaert.

M

Aert,

Aert, kracht, en gebruyk.

De Chalotten komen in kizachten en gebuyk met de Ajuyn en Knoflook oher een / maer gegeten zijnde / en verwekken sy foodanige bange lucht niet / als de genoemde kizypden.

Balfem-appel.

De Balfem-appel is in twee soorten onderscheyden / als Balfem-appel Manneken, en Balfem-appel Wijkken. De eerste soorte moet jaerlijks in goede vette aerde / en op een wel ter sonne staende plaets gezaept zijn / en als het heet en droogh weer is / moet het met water dat in de son verwarmt is / besproept zijn. Men bekleet met het selve Gaenderpen en Pijelen / om onder de schaduwe van dit gewas / vooz de heete stralen van de son bevizdt te zijn. Het kan de koude niet wel verdragen / daerom verdozt het soo haest als sijn vruchten rijp zijn. De tweede soorte is van de eerste veel verschillende / want het niet seer hoogh opschiet / en heeft lange en vooz spitse bladeren / de steelen zijn de Porceleyn gelijk; 't bloeyt in Julius, en in den Herfit worden de vruchten of appeltkens gemeenlyk rijp. Dit gewas moet mede alle jaren in de Lente gezaept worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dese bladeren en vruchten van Balfem-appel Manneken zijn warm in den eersten en droogh in den tweeden graet; sy genesen soo wel inwendige als uytwendige wonden. De olle daer dese vruchten in gewekt zijn / is goet vooz scheursels en gequetste zenuwen. De aert en kizachten van Balfem-appel Wijkken zijn tot noch toe onbekent.

Glas-kruyt.

Dit kizuyt wast gaerne aen oude muera-

gie / en wort op schaduwachtige plaetsen in den Hof geplant; het spuyt in de May eerst uyt der aerden / en in Junius en Augustus wort het zaet rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Glas-kruyt is van een getemperde natuur / 't stillt pijn / drijft het grabeel af / vermozwt en verdrift de gewellen en sweeringe der vrouwen borsten / en verfoet de smerte van 't Plercyn.

Bugula-of Sene-groen.

Dit kizuyt is winters en somers groen; het begeert geplant te zijn op vochte doch openluchtige plaetsen. In April of wat later bzinght het sijn bloem voozt.

Aert, kracht, en gebruyk.

Sene-groen is met eenige t'samentrekkinge merkelyk verdroogende van aert: de verdere kizachten van het selve vergelyken sich met den Sanikel en Alchimilla.

Valeriaen.

De Valeriaen begeert op vochtige gronden geplant te zijn / 't wort dooz afscheuringen en zaet aengeteelt: hier beneven vint men een soorte / die Valeriana Graco genaemt is / en wort op deselve maniere aengewonnen. Dese bloeyen allegader in de maenden May, Junius en Julius.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van Valeriaen is warm in den eersten en droogh in den tweeden graet / verwekt de maent-stonden der vrouwen / drijft den Urjn / en bevizdt de menschen vooz Pest en besmettelijke siekten / en sy magh ook seer nuttelijk by de wondt-dzanken vermenght werden.

Tormentilla.

Tormentille.

De Tormentille moet op een goede sabelachtige gront en een schaduwachtige plaats geplant zijn / en het wort dooz de wortelen voortgeset / die men in Maert van een scheurt: 't bloept in de somer seche maenden. De wortel magh tot alien tijden van 't jaer opgenomen en tot het gebuyk bewaert worden.

Aert, kracht, en gebruyk.

De wortel van Tormentille is droogh in den derden graet / en t'samentrekkende van aert. Men gebuyktse veel tegen besmettelijke siekten / sy verwekt het zweeten / en stopt alle onnatige bloeden: Sy is ook seer goet om inwendige quetsuren te genesen / en het gewonnen bloet te doen scheidten.

Nies-wortel.

Van dit kuyt wort tweederhande gesachten in de Hoben onderhouden / als swarte Nies-wortel, hebbende groene bloemen en swarte wortelen; en witte Nies-wortel, wiens bladeren seer aerdigh als een Brabantse Huyk gebouwen / en de wortelen wit zijn. Sy worden in fantachtige aerde / en op een schaduwachtige plaetse geplant.

Aert, kracht, en gebruyk.

Swarte Nies-wortel is heet en droogh in den derden graet / purgeert de taeje / galachtige / en insonderheyt de melankolijke vochtigheden. Des selfs gebuyk bereyscht een goet oordeel / en een voorsichtige hant. Witte Nies-wortel is warm en droogh in den derden graet / purgeert de de taeje en oberbloedige vochtigheden van onder en van boven / maer 't is veeliger in des selfs plaetse andere geneesmiddelen te gebuyken. Het poeyer van dese wortel in de neus opgehaelt / dooz sterck

niesen / supbert de herffenen van veel quade vochtigheden.

Winter-groen.

Dit kuyt blijft des winters groen / en wast gaerne op vochte / doch openluchte plaetsen: het draeght welriekende bloemen in de maent Junius en Julius.

Aert, kracht, en gebruyk.

Winter-groen is kout in den tweeden en droogh in den derden graet / het wort onder de voornaemste wondt-kuyden gerekent; het geneest de buykloopen / bloetspouwen en oberbloedige maent-stonden der vrouwen. Het kuyt wort in water of wijn gezoden / en het afzietfel gezondken.

Lepel-bladen.

Lepel-bladen wast hier te Lande oberbloedigh aen Dyken en op Riet-landen / sy kunnen ook van zaet in de Hoben aengeteelt worden: Sy bloeijen in April en May, en het zaet wort in Juny volkomen rijp.

Aert, kracht, en gebruyk.

Dit kuyt is warm in den eersten en droogh in den tweeden graet. Het sap is niet alleen seer goet tegen de scheurbuyk / maer ook andere gebzeken / die uyt gtof en swaer bloet ontsaen. Men kookt deselve in wey of wijn / of men eetse tot botter en broot. In de Apotheken bindt men Extract van Lepel-bladen, tegen de scheurbuyk wonderlijk dienstigh.

Alsem.

Hier van bindt men twee soorten / als gemeene en Roomse Alsem, sy begeeren goede sabelachtige aerde / en worden dooz het afscheuren der planten vermenighvuldicht.

Aert, kracht, en gebruyk.

Alsem is heet en droogh van aert / en wert seer goet bevonden om de slappe maegh te versterken / de galachtige vochtigheden door de kamergank en Arijn af te setten / en de taeje slupmen te verteerren. Sy wederstaet alle verrottinge / opent de verstopte lever en milt / geneest de watersucht / en doot de woymen des buks. Van dit krypt maekt men Alsemwijn, Conserven, Syropen en Olien, die

seer dienstigh tegen de voozverhaelde gebzeken gebzukt kunnen werden.

Stinkende Gouwe of Schelkruyt.

Dit krypt begeert weynigh oeffeningh / en wort op verloren plaetsen geset / en eens geplant zijnde / spruyt van sich selfs voozt / en blijft lange jaren in het leven: het bloept van April tot heel diep in de somer, en ondertusschen wort het zaet in de hantkens rijp.

R E G I S T E R.

Van de

Verftandige H O V E N I E R.

Aenwifende alle de Boomen en Kruyden, in defelfde begrepen.

A.

Beelboom	80
Abricoos —	17
Amandelboom	<i>ibid.</i>
Aelbefyen —	42
Aertbefyen —	53
Aspergiens	21
Aertifokken	<i>ibid.</i>
Affodillen	46
Agnus Castus	50
Ajuyn	5
Angelieren	38
Akeley	<i>ibid.</i>
Alchimilla	78
Aloë	73
Alsem	83
Alanwortel	6
Alkekengi	40
Amaranthus	52
Anijs	60
Ameos	<i>ibid.</i>
Anemones	64
Anthirrinum	52
Appelboom —	9
Arbor Vitæ	51
Arum	72
Averuyt	13
Androfeomon	47
Agrimonia	72

B.

B Alsem	
Balfem-appel	
Bafilicum	
Belvedere	

Beeren-klauw	77
Beeren-oor	<i>ibid.</i>
Bergh-calament	54
Bernagie	19
Buglos	<i>ibid.</i>
Berkenboom	81
Berberis	25
Bertram	73
Betonie	51
Biet	5
Biet-wortelen	<i>ibid.</i>
Bieslook	14
Blattaria	52
Bloem van Constantinopolen	44
Boeken-boom	3
Bolbonac	67
Boom des Levens	51
Boomachtige Althea	69
Boonen	28
Brasifse Peper	39
Bremboom	43
Bruynettekens	30
Bukxboom	76
Bugula	82

C.

C Amperfoelie —	56
Capperboom	50
Castanienboom	63
Carduus Benedictus	29
Carduus Mariz	52
Cataputia	40
Cauwoerden	28
Chalotten —	81
Cichorey-wortelen	14
Christus oogen	73

M 3

Cycla-

R E G I S T E R.

Cyclamen	37	Granaet-appelboom	33
Cypreffenboom	63	Gras met veel Bloemen	61
Cicroenboom	35	Gratiola	79
Colurea	69	Gulden appelen	47
Comcommers	28	Genever-boom	63
Confilie de Grèyn	58		
Cornioelienboom	3		
Coriander	71		
Costus	59		
Camedrijs	31		

B.

D Amastbloemen		H Age-doorn	76
Duyfentichoon		Handekens-kruyt	74
Denucboom		Hafelaer-noten	56
Duyfent-bladt		Hafelwortel	66
Deurwas		Heydensch Wondt-kruyt	60
Dil		Hyachinten	71
Doorn-appel		Hypericum	66
Donderbaert		Hyloop	59
Dragon		Hoppe	77
Duyvekervel		Huyslook	60
		Hulst	4
		Hepatica	46
		Hertstongh	ibid.

I.

E.

E Erenprijs	79	I Asmijn	48
Egelantier		Imperatoria	79
Eykenboom		Indiaensche Kerffe	32
Elst		Ypenboom	69
Endivic		Ireas	43
Erwtten		Yferkruyt	61
Essenboom			

K.

F.

F Illipendula		K Alfsvoet	72
Flamboysen		Kerffenboom	10
Fluweelbloemen		Kervel	12
Fraxinella		Keule	32
		Kun	ibid.
		Kroon Imperiael	64
		Kivits-eijeren	ibid.
		Klim-op	63
		Klokskens	67
		Kool	11
		Krieken over Zee	40
		Krocussen	71
		Krop-salaet	20
		Kruytje roert my niet	73
		Kruysemunt	58
		Kruysbefyen	42
		Kuyfchboom	59

G.

G Eele Peën			
Gelderse Roos			
Genista			
Gentiana			
Gladiolus			
Glaskruyt			
Goutsbloemen			
Godts Genade			

Kullekens-

R E G I S T E R.

Kullekens-kruyt
Kapper-boom

L.

L Amoen-boom
Ligustrum
Lauwerier-boom
Lathyrus
Latouw
Laureola
Lavas
Lavendel
Lelien
Lepelbladen
Leverkruyt
Lelium Convallium
Lychnis Coronaria
Lijsterbesyen
Lombaertse Linfen
Lindeboom
Longer-kruyt
Lupinea

M.

M Aeghdelieven
Maeghdepalm
Mater
Maenbollen
Maybloemen
Majoleyn
Mans ooren
Mastboom
Melde
Melisse
Mercatons
Meester-wortel
Miliun Solis
Mispelboom
Myrtenboom
Meloenen
Moerbefyen-boom
Mottekruyt
Mans-bloet

N.

N Apellus
Narciffen
Nieswortel

74 Nip
50 Noli me Tangere

O.

O Kernnoten
Oyevaers-bekken
Oleander
Olijvenboom
Onfer Vrouwen Distel
Onfer Vrouwen Mantel
Orangie-boom
Orant
Orchies

P.

P Almboom
Pastinaken
Parey
Penfeen
Perfoliata
Perfikken
Pereboom
Paerlen-kruyt
Penningh-bloemen
Peonien
Peperwortel
Pietercelie
Pimpernel
Pyrethrum
Porceleyn
Poleye
Pompoenen
Pomum Amoris
Populier-boom
Pruymboom
Pulmonaria

Q.

Q Ualster-boom
Queen

R.

R Adijs
Rakette
Kammelatsen
Ranunculi
Rapen

58
73
55
30
36
50
52
78
34
52
74
76
4
13
53
54
17
9
47
67
38
6
11
57
73
ibid.
59
27
47
80
11
67
76
18
12
32
37
64
5
Rijn-

REGISTER.

Rijnvaern	78	Suyker-wortelen	6
- Ridder-sporen	29	Strinkende Gouwe	84
- Roofenboom	35		
- Roofmarijn	36		
Roode Peën	5		
Roomse Camillen	39		
		T.	
		T Amarifch-boom	64
		Thijm	58
S.		Thlafpi van Candia	30
		Tormentille	83
		Tulpen —	65
		Tuynkars —	13
		Turx-koren	51
		V.	
- S Alie	59		
S Salomons Zegel	78		
Sanikel	ibid.		
Satyrium	74		
Sellery	37		
Scabiofa	ibid.		
Scarley	54		
Schel-kruyt	84		
Scolopendria	46		
Scordium	45		
Scorfonera	31		
Scorpioen-kruyt	40		
Steenviolieren	ibid.		
Senegroen	82		
Sevenboom	57		
Sevengety	59		
Serpentaria	72		
Speer-wortel	ibid.		
Syringa	43		
Sleutel-bloemen	51		
Stramonia	51		
- Slec-pruymen	76		
St. Jans-kruyt	66		
Soet-hout	ibid.		
- Stok-roofen	ibid.		
Solidago Saracenicā	60		
- Sonne-bloem	44		
- Spenagie	12		
- Sumach-boom	57		
- Saringh	52		
		W.	
		W Yngaert —	70
		Wijnruyt —	78
		Willigen-boom	81
		Witte wijngaert	79
		Winter-groen —	83
		Witte Betonie	51
		Witte Peën	4
		Wolkruyt	30
		Wolfs-wortel	47
		Witte Biet	5

E Y N D E.